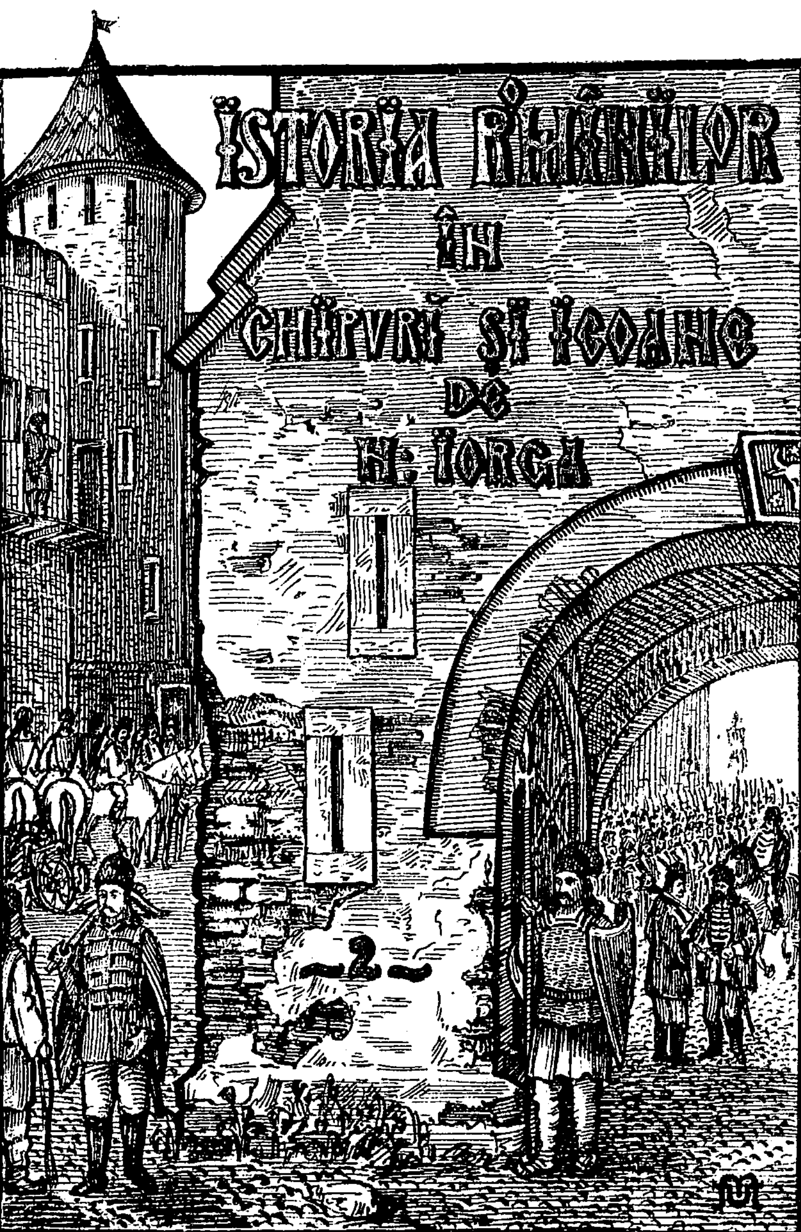

Preţul: Leĭ 2.50.

ATELIERELE SOCEC, BUCUREŞTI.

N. IORGA

ISTORIA ROMÎNILOR

ÎN

CHIPURĬ ŞI ICOANE

VOLUMUL II

BUCUREŞTĬ
Editura Librărieĭ SOCEC & Co., Societate anonimă
1905

Acest al doilea volum din «Istoria Romînilor în chipurĭ şi icoane» dă alte conferinţĭ ţinute la Societatea Femeilor Romîne în 1904—5, precum şi două cercetărĭ de un caracter maĭ general, care mi s'aŭ părut că trebuie desfăcute din cărţĭ de specialitate pentru a fi puse în mînile publiculuĭ celuĭ mare şi bun, care cu primirea luĭ prietenească încălzeşte inima unuĭ scriitor şi creşte, peste aşteptările luĭ însuşĭ, sporul munciĭ ce se jertfeşte de dînsul.

Ca să se poată deprinde orĭcine cu frumosul graiŭ cinstit şi plin de omenie al strămoşilor, am pus în urma acesteĭ cărţĭ o sumă de scrisorĭ alese venite dela dînşiĭ. Ele se pot întrebuinţa ca o cărticică de cetire pentru cea maĭ veche literatură a noastră. Mă gîndesc să daŭ maĭ tărziŭ o carte întreagă cuprinzînd astfel de bucăţĭ alese din timpurile al căror scris nu înrîureşte de ajuns — cel puţin direct — literatura de astăzĭ.

N. IORGA

I.

VECHIUL MEŞTEŞUG DE CLĂDIRE AL ROMÎNILOR

Vechiul meşteşug de clădire al Romînilor

Bisericile şi mănăstirile lor

Ţerile noastre n'aŭ avut numaĭ un trecut de fapte marĭ şi de fapte bune, prin care s'a apărat viaţa lor şi li s'a asigurat rînduiala, ci şi un trecut de cărturărie şi de artă. Ar greşi foarte mult un străin şi ar face un mare păcat unul dintre aĭ noştri, cînd ar socoti că la o dată oarecare din veacul al XIX-lea — 1821, orĭ 1848, orĭ 1866 — am fost smulşĭ din barbaria sufletuluĭ, din întunecimea minţiĭ. Astăzĭ ne găsim pe drumul mare al civilisaţieĭ europene, unde sîntem chemaţĭ a ni arăta destoinicia; altă dată, în scris, ca şi în meşteşugul clădiriĭ, al zugrăveliĭ, al lucrăriĭ metalelor scumpe, al cusăturilor de tot felul, aveam potecĭ care nu eraŭ şi ale altora şi pe care noĭ le deschisesem pentru folosul nostru.

Acest lucru trebuie să se ştie nu de cîţiva oamenĭ numaĭ, cari se îndeletnicesc în deosebĭ cu cercetările istorice, literare saŭ artistice și cari scriŭ din cînd în cînd cîte ceva, maĭ mult saŭ maĭ puțin pe înțelesul altora. Acesta nu e numaĭ un obiect de ştiință, precum ar fi desfacerea în păturĭ a pămîntuluĭ pe care s'a aşternut viața românească saŭ socotirea ploilor ce cad asupră-ĭ, curentelor de aer ce-l zvîntează. Un fapt ca acesta — originalitatea sufletuluĭ românesc — trebuie să facă parte din simțirea neamuluĭ. Orĭcine trebuie să se pătrundă de dînsa, pentru ca puterile tuturora să fie crescute prin această înnălțătoare conştiință.

Deocamdată va fi vorba de arta veche a Romînilor, aşa cum se înfățişează în multele clădirĭ de bisericĭ și mănăstirĭ ce s'aŭ păstrat de la înnaintaşiĭ noștri. Clădirile pentru locuința oamenilor, chiar domneștile Curțĭ ale stăpînitorilor de pe vremurĭ, nu maĭ sînt supt ochiĭ noştri, decît doar în rămăşițĭ sărace și atît de ticăloșite prin multe preschimbărĭ și marĭ nenorocirĭ, încît din ele nu se poate culege decît foarte puțin. Pe cînd nevoile slujbeĭ dumnezeeştĭ, sfiala, chiar a străinilor, duşmanilor și necredincioșilor, față de lăcașurĭ sfinte, a crutat de peire acele cîteva sute de mănăstirĭ, de bisericĭ, care sînt pen-

tru noĭ un izvor de mîndrie, o comoară de ştiinţă şi o nepreţuită moştenire de frumuseţă.

I.

Pe vremea cînd eram numaĭ un popor de cîteva sute de miĭ de oamenĭ, fără alte legĭ decît datina, fără alţĭ cîrmuitorĭ decît judele şi voevodul, ţeranĭ eĭ înşiĭ în mijlocul cîte unuĭ Ţinut de ţeranĭ, — pentru preoţiĭ fără deosebită cunoştinţă de carte, sfinţiţĭ pe la vre-o mănăstire saŭ dincolo de Dunăre, în Dobrogea, Bulgaria, Serbia de astăzĭ, eraŭ numaĭ bisericĭ de lemn.

În satul Şcheia din judeţul Vasluiŭ se maĭ vede o biserică de lemn. Ea are, ca orĭce biserică din acest timp, un ciubuc săpat care o încunjură la mijloc, cadre de ferestre, podoabe de zimţĭ. A făcut-o, pentru ca să aibă unde asculta slujba, Vasile Lupu, Domn al Moldoveĭ, adăpostit de groaza Cazacilor în acest loc, care era pe atuncĭ, în 1650, un ochiŭ de lumină în mijlocul mareluĭ codru al Căpoteştilor. Dar străvechile bisericĭ de lemn eraŭ mult maĭ simple decît aceasta. Sămănaŭ de sigur cu acelea care se maĭ văd prin părţile muntoase ale Romînimiĭ, şi mai ales în Moldova de odinioară saŭ lîngă hotarele eĭ. Am văzut de acestea în drumul

de la Agapia la Neamţ şi în deosebite părţĭ bucovinene; o alta a fost strămutată abia dăunăzĭ din Bistriţa Ardealuluĭ, unde a fost înlocuită cu o mare clădire de cărămidă. Sate marĭ şi bogate, cum e Vama Cîmpulunguluĭ bucovinean, n'aŭ altfel de locurĭ pentru închinare.

Cînd asemenea bisericĭ nu se ieaŭ după zidirĭ maĭ nouă pe care le imită destul de bine, ele nu sînt alt ceva decît o împrejmuire lunguiaţă de scîndurĭ, avînd un mare acoperămînt ţuguiat şi cîteva fereştĭ pe laturĭ; turnul lipseşte saŭ e de tot mic, răsărind abia din spinarea de şindrilă a bisericuţiĭ; totdeauna clopotele sînt atîrnate într'un turn de lemn deosebit.

Pe cînd noĭ nu ştiam încă decît să tăiem şi să potrivim lemnele, străiniĭ aŭ făcut în ţerile noastre zidirĭ de cărămidă. Amintirea lor nu e legată însă de nicĭ-un fel de urme. Din mănăstirea înnălţată pe la 1200 de cavaleriĭ teutonĭ coborîţĭ din Ardeal la Cîmpulungul Musceluluĭ, mănăstire închinată Maiciĭ Domnuluĭ, nu s'a păstrat decît numele de Cloaşter (german *Kloster* = mănăstire), care se dă încă unuĭ loc din acest oraş de munte. Nicĭ-un colţ de ruine nu maĭ arată unde a stătut cetatea de pe Milcov, Milcovul, în

care a fost aşezat de Ungurĭ, cîţĭva anĭ maĭ tîrziŭ, un episcop catolic pentru părţile dunărene. Cetatea Neamţuluĭ nu-şĭ trage obîrşia de la Teutonĭ, cari, descălecînd şi aicĭ, ar maĭ fi clădit un «cloaşter»: numele eĭ stă în legătură cu al rîuluĭ din apropiere, şi cele d'intăiŭ ziduri de apărare n'aŭ fost ridicate aicĭ înnainte de aniĭ 1360—70, cînd s'a întemeiat principatul moldovenesc.

II.

Clădirile noastre cele maĭ vechĭ apar întăiŭ în Ţara-Românească saŭ Muntenia. Aceasta pentru că aicĭ s'a prefăcut întăiŭ vechiul Voevodat smerit în Domnia nouă, luptătoare şi cuceritoare. Apoĭ pentru că «Munteniĭ» luĭ Basarab-Vodă şi aĭ urmaşilor săĭ aveaŭ în preajma lor chiar o civilisaţie însemnată, de la care puteaŭ lua îndemnurĭ şi îndreptărĭ: civilisaţia aceia a Slavilor de la Dunăre, crescută din bătrînul trunchiŭ bizantin. Bizantiniĭ zidiseră însă foarte mult, după pilda Romanilor de odinioară, şi Sîrbo-Bulgariĭ aŭ îmbogăţit şi eĭ moştenirea arteĭ bizantine.

Dar înnainte de a se aduce meşterĭ de peste apa cea mare de la Miazăzi, fiul luĭ Basarab, Nicolae Alexandru Voevod, căruia

aĭ săĭ îĭ ziceaŭ în de obşte Nicoară-Vodă, a făcut, prin aniĭ 1360, o biserică în cetăţuia de la Argeş, zidind-o chiar odată cu această cetăţuie. Turnul cel mare din faţă, cu treĭ rîndurĭ străbătute de treĭ ferestre, făcea parte în adevăr din cingătoarea zidurilor; de dînsul e alipită o bisericuţă de cărămidă, destul de lungă, dar foarte îngustă, luminată prin turnul acela, strivitor de mare pentru dînsa. Lumea intra şi pe o uşiţă din dreapta. Zidirea se rotunjia numaĭ la altar, care se înfăţişa însă, pe din afară, cu muchile unuĭ exagon. Boltirile stranelor în dreapta şi în stînga lipsiaŭ. Aşa cum era, ea răspundea însă scopuluĭ ce se urmărise: îngroparea Domnilor şi facerea de rugăciunĭ înnaintea familieĭ şi Curţiĭ domneştĭ.

Fără îndoială că meşterii aŭ fost Saşĭ din Ardeal, cari se puteaŭ găsi chiar dincoace, la Cîmpulungul locuit în mare parte de dînşiĭ.

Alţĭ lucrătorĭ însă aŭ fost întrebuinţaţĭ pentru a face, peste cîţĭva anĭ, supt acelaşĭ Domn şi ceĭ doĭ d'intăiŭ urmaşĭ aĭ săĭ, o biserică a Mitropolituluĭ ce fusese aşezat de puţină vreme numaĭ, în această ţară nouă. Aicĭ se întîlnesc, în adevăr, pentru întăiaşĭ dată la noĭ, însuşirile greoaie ale architecturiĭ bizantine,

Clădirea e împărţită în treĭ: un pronaos, unde staŭ femeile, un naos pentru bărbaţĭ, cari se aşează în strana boltită la dreapta şi la stînga, şi un altar pentru partea de taină a slujbeĭ. Astfel planul e al uneĭ crucĭ, avînd în pronaos cotorul lung, în altar vîrful rotunzit, în strană, ramurile. Tot după datina bizantină curată, naosul saŭ nava, «corabia» saŭ biserica propriŭ zisă, e împărţită în treĭ prin două rîndurĭ de stîlpĭ, cari o ieau în lung; fiecare din rotunziturĭ, din abside are un coperiş în formă de fes, o cupolă, şi de-asupra se ridică o cupolă maĭ mare, ce se vede de departe, cu multele ferestruicĭ, care se deschid în mijlocul unor firide. E o zidire destul de încurcată şi care apasă.

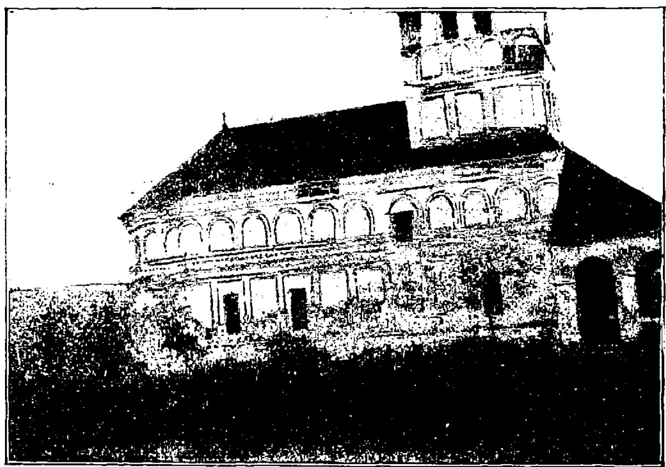
Nicolae Alexandru-Vodă e îngropat la Cîmpulung, unde până atuncĭ ortodocşiĭ n'aveaŭ decît un lăcaş de lemn în faţa vechiĭ şi trainiciĭ mănăstirĭ a catolicilor. Şi aicĭ se întîlneşte marele turn de cetate, cu treĭ rîndurĭ de firide saŭ ocniţe înşirate, dar biserica de la început s'a dărîmat şi a fost înlocuită supt Mateĭ Basarab de o alta, care şi ea are astăzĭ o înfăţişare nouă, datînd de la prefacerea eĭ deplină, după anul 1821. Ctitoria luĭ Nicolae Alexandru trebuie să fi fost în altă parte, legată de-adreptul cu tur-

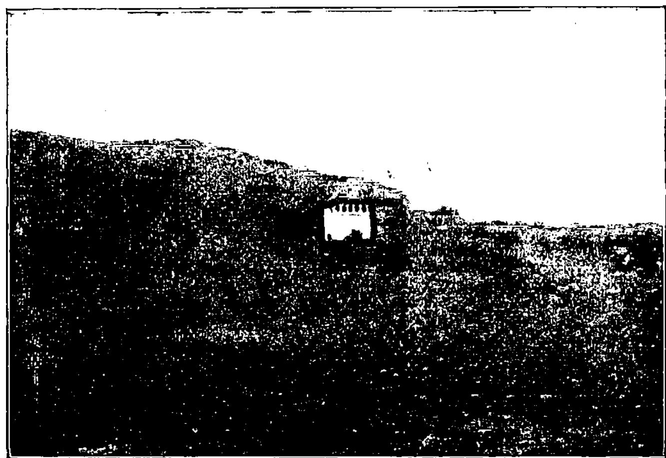
nul cel mare, prin care se intra în cetate. Despre felul cum a fost alcătuită, nu se maĭ poate spune însă, fireşte, mic.

Tot aşa necunoscută va rămînea cea d'intăiŭ biserică domnească făcută în noua reşedinţă din şes, a Bucureştilor, pe deal deasupra apeĭ, acolo unde se vede acum prinosul de evlavie a luĭ Mihaĭ Viteazul biruitor.

III.

Supt Vladislav saŭ Laicu, fiul şi urmaşul luĭ Nicolae Alexandru, sosi dincoace de Dunăre, pentru a propovedui călugăria cea bună şi harnică, a închinătorilor neobosiţĭ, a caligrafilor, miniaturiştilor, legătorilor de cărţĭ, zugravilor, — călugărul Nicodim din Serbia, fiŭ al unuĭ Grec macedonean şi al unei Sîrboaice şi care a căpătat învăţătura luĭ la Atos. Dar aicĭ, pe Sfîntul Munte cel noŭ, icoană a Sinaiuluĭ biblic, înfloriaŭ, cruţate de războaiele lăuntrice ale Bizanţuluĭ şi de raitele prădalnice turceştĭ, o sumă de mănăstirĭ, în care călugărĭ plinĭ de rîvnă adăpostiseră cultura bizantină, — religioasă înnainte de toate. În toate se pricepea cîte un călugăr atonit, şi Nicodim a venit de acolo cu o pricepere foarte întinsă şi cu rîvna ce trebuia pentru a o face roditoare,

Culă şi biserică-olteană (Strehaia)
Dupa fotografii ale d-lui Em. Bibescu.

Astfel, el putu să dea Romînilor cele d'intăiŭ mănăstirĭ de cărturarĭ, pe care le aşeză în părţile Oltuluĭ, supt scutul ungu-resc, adaus pe lîngă al Domnilor noştri, căcĭ Baniĭ oltenĭ cîrmuiaŭ în numele regeluĭ vecin. Aceste mănăstirĭ sînt: Vodiţa şi Tis-mana De architectura lor vine vorba a.um.

Vodiţa, ceva maĭ mare decît Sîn-Nicoară, era aşezată chiar lîngă malul Dunăreĭ, şi ruinele eĭ se văd încă în cuprinsul comuneĭ Vîrciorova, supt un deal înnalt în faţa munţilor sîrbeştĭ. Găsindu-se în preajma Turcilor, cari aŭ venit maĭ tîrziŭ pe aicĭ, ea a fost distrusă. Nicĭ nu era greŭ, căcĭ materialul de bolovanĭ era de tot inferior. Cărămida era întrebuinţată numaĭ la bolţĭ şi pentru podoabe, aşa cum, în timpurĭ maĭ nouă, se întrebuinţa piatra la clădirile de cărămidă. Vodiţa avea un pronaos, un naos şi un altar, şi înfăţişa deplin forma cruciĭ. Trebuie să fi avut la mijloc un turn, din care n'a maĭ rămas nicĭ-o urmă.

Tismana a fost prefăcută odată supt Radu Paisie, la peste un veac şi jumătate după întemeiere, apoĭ în veacul al XVIII-lea ea a suferit o a doua prefacere; şi liniile aces-tea aŭ fost în sfîrşit stricate de o reparaţie din vremea luĭ Ştirbeĭ-Vodă, îndeplinită în chipul cel maĭ sălbatec de nişte meşterĭ nemţĭ.

Înainte de 1855 chiar, ea era diformată prin înnădirea la dreapta a uneĭ veşmîntăriĭ fără nicĭ un rost. Dar se pare că încă de la început ea se împărţia în treĭ trupurĭ de zidire pătrate, avînd fiecare cîte o cupolă aşezată pe păreţĭ într'un chip foarte complicat: un pronaos maĭ larg, un naos ceva maĭ strîns şi un îngust altar. Însă faptul că mormîntul Sf. Nicodim se arată afară din biserică, la dreapta, ar dovedi o prefacere foarte însemnată a clădiriĭ celeĭ vechĭ.

După mîntuirea Tismaneĭ şi alţĭ Domnĭ aŭ zidit, căutînd să întreacă fiecare tot maĭ mult pe înaintaşiĭ săĭ. Mircea-Vodă a dat ţeriĭ sale două mănăstirĭ ale Oltuluĭ, una pe malul vîlcean, alta pe plaiurile Argeşuluĭ: Cozia din codriĭ de nucĭ, şi Cotmeana saŭ Codmeana.

Cozia trăeşte şi până astăzĭ, cuprinzînd în ea o piatră cu slovele rase de umbletul credincioşilor, supt care se crede că-şĭ are odihna bătrînul ctitor, mort în 1418. Nimic însă nu maĭ aminteşte vechiul lăcaş din acele timpurĭ de întemeiere a ţeriĭ. Poate că şi aicĭ Radu Paisie, apoĭ egumenul de supt Mihnea Turcitul, înnainte de 1600, aŭ dres ceia ce ameninţa să cadă; orĭcum, ceia ce se vede astăzĭ vine numaĭ din timpul luĭ

Constantin-Vodă Brîncoveanu, care a fost pentru Cozia un înnoitor din temelie. Biserica de astăzĭ face parte decĭ din altă dezvoltare architectonică. Şi încă maĭ mult Cotmeana, cu totul prefăcută.

Dintre Domniĭ veaculuĭ al XV-lea până la Radu-cel-Mare (1496), Vlad Ţepeş a făcut Snagovul, unde i se arată mormîntul. Înfăţişarea de astăzĭ a bisericiĭ, cu hramul Vovidenia saŭ Naşterea Maiciĭ Domnuluĭ, e însă a celor de pe la sfîrşitul veaculuĭ al XVI-lea, cînd va fi înnoit-o Mitropolitul luĭ Mihnea Turcitul, Serafim, care a făcut la 1588 şi bisericuţa Buneĭ-Vestirĭ în acelaşĭ cuprins de ziturĭ mănăstireştĭ.

Tînganul luĭ Radu-cel-Frumos e astăzĭ o biserică de sat, cu totul nouă. Iar Glavaciocul, al luĭ Vlad Călugărul, tatăl luĭ Radu cel-Mare, a suferit o reparaţie din temeliĭ, din partea luĭ Constantin Brîncoveanu.

S'a atribuit o foarte mare vechime bisericiĭ Sf. Dumitru din Craiova, astăzĭ pompos, risipitor şi neînţelegător reparată. Dar ea nu poate fi maĭ veche decît însemnătatea Craioveĭ. Aceasta vine însă de la neamul boierilor Craioveştĭ, boieriĭ stăpînĭ ai viitoruluĭ oraş, cari se ridică abia pe la 1490. Înnainte de zisa reparaţie, biserica, foarte

mare, avea o «navă» împărţită în treĭ, treĭ turnurĭ puternice, o prelungire pe laturĭ a pronaosuluĭ, care se întîmpină şi la Tismana, o podoabă de ocniţe saŭ firide, şi contraforturĭ. Acestea vin însă de-a dreptul din Moldova şi înrîurirea architecturiĭ moldoveneştĭ asupra celeĭ muntene se simte abia, cum se va arăta maĭ departe, în vremea luĭ Petru Rareş (1527—1546). Şi împodobirea cu două rîndurĭ de firide vine de la Moldovenĭ şi ajută decĭ la statornicirea uneĭ date relativ nouă pentru acest monument, pe care uniĭ voiaŭ să-l urce pănă în timpurile aşa-zişilor «împăraţĭ romîno-bulgarĭ», cari nicĭ eĭ n'aŭ existat niciodată.

Pănă la data de 1496 nu fusese decĭ în Ţara-Romănească desvoltarea firească a unuĭ stil architectonic propriu, care să-şĭ găsească forma definitivă în anumite clădirĭ, şi frumoase şi trainice. Sînt maĭ mult încercărĭ de obîrşie deosebită şi une orĭ amestecată, iar, pe lîngă aceasta, făcute cu un material aşa de ieften şi de slab, azvîrlit cu atîta pripă, încît abia dacă o clădire putea să întreacă suta de anĭ. După acest termen, unele s'aŭ dres, însă în aşa chip, încît nu maĭ samănă cu ce fusese la început, iar altele, uitate, aŭ căzut pe încetul în ruină.

Cu totul altfel, şi ca material, şi ca plan, şi ca potrivire cu împrejurările ţeriĭ, şi ca originalitate şi desăvîrşire, se înfăţişează clădirile moldoveneştĭ, care ele cele d'intîiŭ ni-aŭ asigurat un loc în istoria arteĭ bizantine tîrziĭ.

IV.

Dintr'un act ce s'a păstrat din fericire, se ştie că Alexandru-cel-Bun, suit la 1399-1400 pe tronul moldovenesc, chemase la dînsul meşterĭ de bisericĭ din Polonia, care era pentru Moldova, în ceia ce priveşte meşteşugurile, ce era pentru Ţara Romănească, malul drept al Dunăriĭ.

Înnainte de dînsul, se poate bănui că Petru Muşat a zidit biserica din cetatea Siretiuluĭ, una din Capitalele sale şi locul unde stătea de obiceiŭ mama Voevoduluĭ, Doamna Marghita saŭ Muşata. Tot atuncĭ, Marghita însăşĭ clădi în această stăpînire a sa biserica Sfîntuluĭ Ioan Botezătorul, pe care o încredinţează călugărilor dominicanĭ. Maĭ era aicĭ şi o altă biserică a catolicilor, biserica Maiciĭ Domnuluĭ, în care slujiaŭ Franciscanĭ, încunjurînd persoana episcopuluĭ, aşezat la 1370, al Siretiuluĭ.

Nimic n'a maĭ rămas astăzĭ din tustrele

aceste lăcaşurĭ. Sus pe deal e Sfînta Troiță, biserică pătrată, mică, avînd naos şi pronaos; şi care a trecut de sigur prin maĭ mult decît o reparaţie. Biserica actuală a Sf. Ioan, de jos, din piaţă, poartă caracterele sigure ale architecturiĭ muntene de prin aniĭ 1660, şi ea are proporţiĭ necunoscute în vremea veche. Se poate ca ea să se fi înnălţat însă pe locul vechiĭ mănăstirĭ dominicane. În sfîrşit, Sireteniĭ din zilele noastre asigură că episcopia catolică se găsia pe locul unde e acum şcoala de fete a Statuluĭ.

Petru Muşat a maĭ făcut şi mănăstirea Neamţuluĭ, unde trebuie să-şĭ fi găsit şi locul de îngropare. Dar nicĭ aicea nu sîntem maĭ fericiţĭ: biserica mănăstiriĭ s'a înnoit din temelie, peste trecere de aproape un veac, de Ștefan-cel-Mare.

Roman-Vodă, fratele luĭ Petru, a întemeiat oraşul care-ĭ poartă numele. Aicĭ a făcut cetate şi decĭ biserică, unde a fost îngropată maică-sa, Anastasia. Poate că locul eĭ trebuie căutat la Smeredova, unde se maĭ vedeaŭ, până în vremurĭ nouă, ruine.

În sfîrşit, Ștefan, al treilea frate, n'a putut petrece în Hîrlăŭ fără să-şĭ aibă lîngă Curţĭ şi un lăcaş de închinare. El a fost înlocuit însă cu zidirea, din 1496, a luĭ Ștefan-cel-Mare.

Alexandru a lăsat din parte-ĭ, două clădirĭ, una catolică, alta ortodoxă, amîndouă în ruine: biserica de la Baia și mănăstirea Moldoviței, pe rîul cu acelaș nume, supt dealurĭ.

E greŭ să se spuie care a putut fi planul măreței zidirĭ, care se disloacă pe zi ce merge maĭ mult în livada de copacĭ bătrînĭ a caseĭ boiereștĭ [1], pustiĭ astăzĭ, din Baia. Ceia ce se poate cunoaște și prețui sînt proporțiile marĭ, materialul, foarte ales, din cărămidă bună, tare ca piatra, și podoabele gotice, din piatră lucrată: se maĭ văd consolele, pe care se răzimaŭ arcele bolților.

Din ruinele Moldoviței celeĭ vechi, luată de un șivoiŭ al munților, se înțelege întăiŭ păcătoșenia materialuluĭ, care nu e maĭ bun decît cel de la Vodița: bolovanĭ de rîŭ trîntițĭ în ciment. Se vede apoĭ împărțirea în pronaos, naos și altar. Cele treĭ încăperĭ se urmaŭ fără a face abside la strane. Dar era un turn. Dacă la Vodița s'a putut vorbi acum zece anĭ de urme ale zugrăveliĭ, dungĭ de alb și roșu, — la Moldovița, cu toate că s'aŭ luat bucățĭ de zid pentru Museul din

[1] Astăzĭ Baia e în stăpînirea d-luĭ Al. Cantacuzino-Pașcanu, de la iubirea căruia pentru țara sa atîrnă păstrarea monumentuluĭ.

Cernăuţĭ, se deosebesc pe păreţĭ şi de-asupra uneĭ uşĭ chipurĭ întregĭ de sfinţĭ. Maĭ multe colori aŭ fost întrebuinţate de zugrav, dar în loc de aur s'a pus galbenul ieften.

Alexandru-cel-Bun e acela care, întemeind ţara sa şi în această privinţă, a strămutat la Suceava, din Cetatea-Albă, odată cu moaştele Sf. Ioan şi episcopia de acolo, din care făcu Mitropolia Moldoveĭ. Biserica mitropolitană o clădi el în satul Mirăuţĭ din faţa cetăţiĭ, unde iarăşĭ era din vechiŭ o bisericuţă. Dar lăcaşul Mirăuţilor a fost făcut mult maĭ mare, potrivit cu scopul pentru care era pregătit. De sigur însă că astăzĭ — trecînd asupra reparaţieĭ austriace, destul de proastă, — avem o zidire de-a luĭ Ştefan-cel-Mare, şi nicĭ de cît lăcaşul de la început.

Tot el a făcut, în sfîrşit, Bistriţa, din a căreĭ clădire veche n'a rămas nimic în prefacerea frumoasă a luĭ Alexandru Lăpuşneanu.

Supt urmaşiĭ luĭ Alexandru se pomeneşte dese orĭ mănăstirea, bine înzestrată cu moşiĭ, a Pobrateĭ, Sf. Nicolae din Poiană. Ea fusese făcută într'o pădure din valea Siretiuluĭ, la sudul judeţuluĭ Suceava de astăzĭ. Pobrata cea veche a avut însă soarta vechiĭ Moldoviţe. Nu i-am văzut ruinele, care se zice că s'ar fi aflînd încă într'o rîpă.

Cu aceasta, am ajuns la Ştefan cel-Mare.

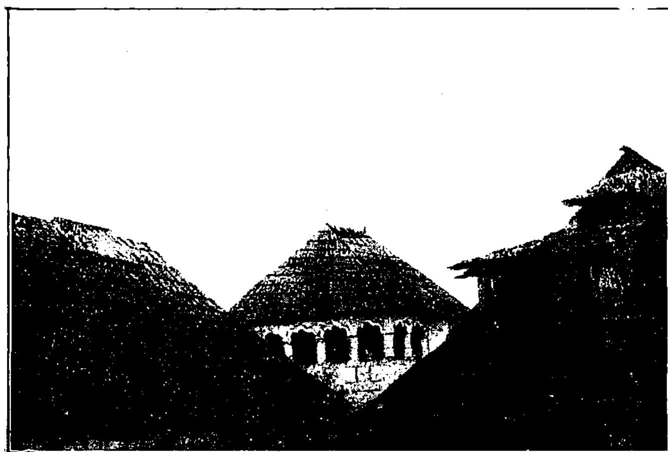
V.

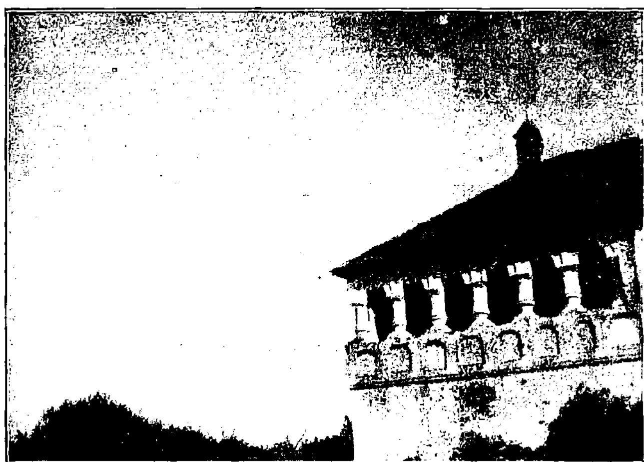
El n'a clădit nimic în cel d'intâiŭ anĭ nesigurĭ aĭ Domnieĭ luĭ. Nimic nu dovedeşte că biserica din mănăstirea Pîngăraţilor, biserică fără inscripţie, ar fi din 1461. E sigur decĭ, că până la începerea lucrărilor de la Putna, în 1466, el nu începuse împodobirea ţeriĭ cu lăcaşurĭ, care-ĭ sprijină gloria tot aşa de mult ca şi amintirea biruinţelor ce a cîştigat în războaie drepte.

Ceĭ maĭ mulţĭ dintre aceĭ ce aŭ văzut strălucitoarea biserică mănăstirească a Putneĭ, cu totul restaurată prin îngrijirea d-luĭ Romstorfer, vor fi socotit că aŭ înnainte chiar clădirea venerabilă a luĭ Ştefan-cel-Mare, curăţită numaĭ de urmele vechimiĭ, care unuia şi altuia îĭ par urîte. De fapt însă, nu e aşa. Pridvorul cel larg, cu treĭ ferestre gotice înflorite în frunte, e de la Petru Rareş abia; turnuleţul cu două caturĭ a fost înnădit în veacul al XVII-lea; tot atuncĭ, supt Gheorghe Ştefan, supt Eustratie Dabija, ale căror nume, ca «înnoitorĭ», se pomenesc, în slove săpate, pe uşa ce duce de la pridvor în pronaos, s'aŭ săpat horbotele de piatră, pecetluite cu bourĭ, care urmăresc unele din liniile bolţilor, precum şi cadrele în arce sfărîmate, de o sculptură fru

moasă în stilul Renaşteriĭ, care încunjură bolţile mormintelor. Colacul, brîul saŭ ciubucul împletit, care încinge biserica pe din afară, e şi el noŭ şi vine de la Munteni. Numaĭ zidurile vechĭ vor fi rămas în ființă, păstrîndu-se astfel proporţiile.

Cine vrea să aibă înnaintea ochilor *cea d'întăiu* Putnă, să-şĭ închipuie o zidire trainică, dar nu trufaşă, armonioasă, dar nu împodobită, gospodărească, într'un cuvînt, pe care o alcătuiesc pronaosul, naosul şi altarul. Forma e cea bizantină: a cruciĭ; decĭ două boltirĭ în afară la strane şi una la altar. Materialul e cărămidă tare, foarte tare şi deasă, arsă din lut de la Baia. Podoabele sînt de piatră; dintr'o piatră care nu e nicĭodata poroasă s'aŭ cioplit cadrele ferestrelor: ele sînt formate din liniĭ drepte, care se taie în colţurĭ, unele din cele de pe laturĭ se apleacă puţin sus, rotunzindu-se, apropiindu-se unele de altele şi sprijinind astfel, de amîndouă părţile, o linie superioară care e maĭ îngustă decît cea de jos. În acelaşĭ fel sînt făcute uşile. Tocmaĭ aşa lucraŭ în Ardeal meşteriĭ de artă gotică, precum se vede aceasta aievea în podoabele de piatră ale bisericiĭ de la Feleac lîngă Cluj, zidită supt regele Matiaş Corvinul. Pe morminte apasă pietre care aŭ în mijloc foĭ de

Cule din Oltenia

După fotografiĭ ale d-luĭ Em. Bibescu.

acant saŭ alte desemnurĭ decorative ascuţite, severe, iar de jur împrejur o scrisoare slavonă, în care mersul slovelor e gotic, iar unirea lor arată o înnaltă pricepere pentru arta decorativă. Pentru cele maĭ mărețe dintre morminte, s'a adus de departe marmură albă, răsăriteană, foarte scumpă. De piatră maĭ e partea de spre temelie, cadrul de sus, supt acoperemînt, şi legăturĭ în lung, între ele.

Pe din afară se văd rîndurile cărămiziĭ, maĭ trainice şi maĭ frumoase decît orĭce tencuială văruită orĭ zugrăvită. Anumite rîndurĭ în lung saŭ în lat sînt smălţuite: verde, galben, maĭ ales. Alternarea cărămideĭ roşiĭ cu cea smălţuită se face une orĭ în coborîrĭ oblice. În sfîrşit, sus de tot firidele poartă la atingerea arcelor lor discurĭ de smalţ, verzĭ, galbene, castaniĭ chiar, care înfăţişează chipurĭ de dobitoace fantastice, de bourĭ cu steaua în frunte, de caĭ întraripaţĭ, cu cunună. Sînt puse cîte treĭ saŭ cîte una la fiecare colţ, după anume regule de potrivire a coloriĭ. Alte discurĭ încunjură toată clădirea în acele părţĭ superioare. Ba ele se urcă, pentru a face o ultimă cunună, pănă şi la vîrful turnuleţuluĭ.

Bolta turnuluĭ e lăudată de oameniĭ de meşteşug, pentru felul cum ea se alcătuieşte

printr'o urmare de pătrate tot maĭ înguste. Acoperemîntul nu e unul singur, ci fiecare parte din boltă are unul deosebit. Toate se mîntuie cu spinărĭ ascuţite. Din mijlocul lor răsare turnul într'o mişcare gingaşă, care face să se uite micimea luĭ. Şindilĭ aduse din Ardeal, îndată înnegrite de ploĭ, acopăr totul, ca penele negre ale uneĭ paserĭ de pradă.

Clopotele foarte frumoase, cu margenile late şi fundul îngust, ca la o floare, încinse cu slove de acelaşĭ fel ornat ca pe piatra mormintelor, sînt prinse într'un turn de aproape, făcut din aceleaşĭ materiale şi cu aceleaşĭ podoabe, solid înfipt pe contraforturĭ.

Un zid simplu, cu meterezurĭ la colţurĭ, apără în sfârşit mănăstirea. El cuprinde şi chiliĭ, case egumeneştĭ, case pentru Domn şi Curtea luĭ. Cetatea Hotinuluĭ, aşa de bine păstrată, ne lămureşte asupra feluluĭ cum se zidiaŭ clădirile acestea profane şi milităreştĭ. Piatră, cărămizĭ roşiĭ, puse ca podoabe, în deosebite potrivirĭ liniare, fac păreţiĭ. Meterezurile sînt rotunde, pătrunse de fereştĭ dese, sus. Casele aŭ fereştĭ ca şi ale bisericilor şi câte o uşă împodobită tocmaĭ în acelaş chip: la Hotin, acolo, se vede una în care nu se maĭ mîntuie arcele care se taie pentru a-ĭ face cadrul.

Doamna Evdochia de la Chiev, a luĭ Ștefan-cel-Mare
(după o frescă de la biserica Sf. Nicolae cel ;,
domnesc din Iașĭ)
Reproducere făcută cu cheltuiala „Societățiĭ" femeilor romîne".

Astfel, unind elemente răsăritene cu elemente apusene, datine ale Grecilor cu ale Saşilor şi Polonilor, bizantinismul cu arta gotică, şi potrivind acest amestec şi după canoanele ideale ale frumuseţiĭ şi după nevoile reale ale climeĭ şi naturiĭ ţeriĭ noastre, a priveghiat Ştefan-cel-Mare la crearea arteĭ moldoveneştĭ.

Acest fel de a zidi se vede de acum înnainte în toate bisericile epoceĭ luĭ Ştefan, şi la Sf. Gheorghe din Baia, căreia-ĭ lipseşte numaĭ acoperişul, dar pe care o ameninţă o reparaţie, şi la Sf. Ioan din Piatra, cea maĭ bine păstrată din toate bisericile acestuĭ timp, aşa de bine păstrată, încît nicĭ discurile cele luminoase nu s'aŭ clintit din locurile lor, şi la Bădăuţĭ, în Bucovina, nu departe de reşedinţa veche a Rădăuţuluĭ — aicĭ discurile strălucesc sus în vîrful turnuluĭ —, şi la Pătrăuţĭ, lăcaş şi maĭ mic, ca pentru un sat, şi la marea clădire a Voroneţuluĭ, ridicată în amintirea pustniculuĭ «Daniil sihastrul», care e îngropat înnăuntru, şi la Sf. Gheorghe din Hîrlăŭ, la Sf. Nicolae din Iaşĭ, astăzĭ păstrat printr'o reparaţie maĭ ciudată decît multe altele şi, în multe privinţĭ, şi la Păpăuţiĭ din Botoşanĭ, unde, ca şi la Piatra, avem clopotniţa, şi la cellalt

Sf. Nicolae, din Dorohoiŭ, şi la Volovăţ, unde ar fi fost odată biserica de lemn a luĭ Bogdan-Vodă cel d'intîiŭ, strămoşul şi întemeietorul, şi la Reusenĭ — aceste două, bisericĭ fără turn, şi cea din urmă, iarăşĭ într'o stare neaşteptat de bună —, şi la Scînteia, unde ctitoria luĭ Ştefan se arată şi prin felul cum sînt lucrate uşile, — şi în altele pe care nu le-am văzut saŭ în care amestecul lucrurilor nouă covîrşeşte. Tot aşa aŭ fost făcute din noŭ mănăstirea Neamţuluĭ şi biserica Mirăuţilor. Aceasta din urmă se deosebeşte de forma obişnuită prin aceia că i se alipeşte pe lature un turn al clopotelor cu două rîndurĭ. Acelaşĭ caracter se vede şi la biserica Bălineştilor din Ţinutul Dorohoiŭ, înnălţată de vestitul Logofăt Tăutu, la începutul veaculuĭ al XVI-lea, şi la Părhăuţiĭ tovarăşuluĭ de sfat şi de lupte al luĭ Tăutu, boierul Totruşanu, care a clădit ceva maĭ tîrziŭ frumoasa luĭ biserică de sat. Din potrivă, ctitoria de la Dolheştĭ (Ţinutul Suceava) a luĭ Şendrea, cumnatul luĭ Ştefan, are tipul cel maĭ sărac din această vreme. Şi biserica din Arburea a luĭ Arbure Hatmanul, cu bolta-ĭ de mormînt încheiată printr'o mare floare gotică, poate fi adusă în legătură cu acestea.

Un timp, nu se maĭ fac bisericĭ marĭ în Moldova. E Domnia luĭ Bogdan, fiul, a luĭ Ștefăniță, nepotul de fiŭ al luĭ Ștefan. Un noŭ avînt spre clădirea de mărețe bisericĭ se simte însă supt Domnia luĭ Petru Rareș. Clădeşte el, clădeşte soția luĭ, fata de Despot sîrbesc, Elena, clădesc, dacă nu fiiĭ, amîndoĭ nişte ticăloşĭ, măcar ginerele, acel ucigaş plin de evlavie care a fost Alexandru Lăpuşneanu. Iar după dînsul urmează o vădită slăbire în acest curent artistic, timp de vre-o douăzecĭ treĭzecĭ de anĭ.

De la Petru-Vodă, avem Pobrata, unde a fost îngropat şi el şi soția sa, Elena, apoĭ Ștefan Rareș, fiul lor. Deosebirile între tipul vechiŭ şi cel care se statorniceşte acum, se văd foarte limpede aicĭ. Avem la început un mare pridvor închis, care era împodobit în față cu patru fereştĭ de un gotic înflorit. Între pronaos şi naos este o cămară în care vin după moarte ctitoriĭ. Fereastra cea nouă se iveşte acum, și ea se va întîlni în toate zidirile acestuĭ timp. Intrarea e laterală, printr'o uşă pompoasă. Pompa, luxul se vede și în bogăția maĭ mare a inscripțiilor. Înrîurirea tot maĭ mare a goticuluĭ se simte şi în nervùrile de piatră care se urcă închipuind bolta. Dar lipsesc de acum înnainte cărămida aparentă, cea smălțuită, brîiele şi

florile discurilor. În schimb şi înnăuntru şi afară, e un strălucit veşmînt de zugrăveală, pe fond albastru, şi coloarea aceasta dulce stăpîneşte pe toate celelalte. De-asupra uşilor de trecere dintr'o încăpere a bisericiĭ la alta sînt prinse grinzĭ aurite, văpsite, săpate în liniile acelea frumoase pe care le admirĭ de obiceiŭ în miniaturile manuscriptelor.

Această architectură se vede şi în Moldoviţa cea nouă, aşa de minunat zugrăvită, şi în biserica de la Humor, pe care un boier a închinat-o Domnuluĭ săŭ Petru-Vodă, puindu-ĭ şi chipul printre ctitorĭ. Ea se vede şi la Voroneţ, unde Grigore, Mitropolitul bătrînuluĭ Rareş, a făcut pridvorul, a aşternut toată zugrăveala şi a atîrnat grinzile aurite. Bisericile Doamneĭ Elena: Sf. Gheorghe şi Ospenia din Botoşanĭ, Învierea din Suceava aŭ suferit prefacerĭ marĭ: cele două d'intîiŭ maĭ ales prin alipirea cîte unuĭ turn greoiŭ pe vremea luĭ Mihaĭ Racoviţă, la începutul veaculuĭ al XVIII-lea; tustrele şi-aŭ pierdut zugrăveala şi podoabele.

Alexandru Lăpuşneanu are, pe lîngă urîtele luĭ păcate, merite marĭ pentru arta Romînilor. El a ridicat cea maĭ mare şi strălucită mănăstire de pînă atuncĭ, în Moldova

ca şi în Ţara-Românească: Slatina, care se află astăzĭ în judeţul Suceava, aproape la hotarul de spre Bucovina. Bistriţa luĭ Alexandru-cel-Bun, care se dărîmase, a făcut-o din noŭ, de la pămînt, — puind şi aicĭ ca şi la Slatina o cămară pentru mormintele ctitorilor. În sfîrşit, el e acela care a dres, împodobind-o cu un pridvor, biserica Rădăuţilor, şi poate tot luĭ i se datoreşte prelungirea catapetezmeĭ de amîndouă părţile cu aripĭ de zid şi împărţirea în treĭ a naosuluĭ prin două şirurĭ de stîlpĭ.

De acum înnainte, pînă la Movileştĭ, nu se întîmpină în Moldova decît Galata luĭ Petru Şchiopul şi bisericuţa luĭ Aron Vodă. Cea d'intîiŭ e mare, solidă, cu un pridvor puternic şi poartă două turnurĭ: meşteriĭ răsăritenĭ aŭ început să se amestece în clădirile noastre.

Încă de mult eĭ stăpîniaŭ architectura munteană, de la un timp numaĭ în concurenţă cu architecţiĭ veniţĭ din Moldova.

VI.

Radu-Vodă de la 1496 merită să fie numit *cel Mare*, măcar pentru necropola domnească ce a clădit pe *dealul* de peste Ialomiţa, lîngă Tîrgovişte, şi care pentru aceia

a şi primit numele de mănăstirea Dealuluĭ, pe cînd, după viile ce o încunjuraŭ, şi o încunjură incă şi astăzĭ, i se maĭ zicea Sf. Nicolae *din viĭ*.

Ceia ce a îndemnat pe Radu a fost, pe lîngă netăgăduita luĭ evlavie, şi dorinţa de a întrece pe marele săŭ vecin, Ştefan-cel-Mare, care, el, îşĭ gătise de mult mormîntul, la Putna. Dacă Radu n'a înnălţat decît o singură clădire, el n'a cruţat nimic pentru a o face de o desăvîrşită trăinicie şi de o înnaltă frumuseţă Unde Ştefan pusese cărămidă lipită cu ciment, el a pus piatră tăiată, prinsă cu scoabe de fier; unde acela împodobise cu piatră, el a pus podoabe de cea maĭ bună şi maĭ curată marmoră; unde Ştefan făcuse a se schiţă cîteva liniĭ gotice, Radu a pus să se sape răbdător minunate horbote de sculptură măiastră; unde se cetiaŭ dincolo frumoase cirilice cu ascuţişurĭ gotice, el a scris pomenirea sa, prin meşterĭ dalmatinĭ, cari stăteaŭ supt influenţa veneţiană, în cirilice ce sînt înfrumuseţate, — ca şi în cărţile muntene ce se tipăresc atuncĭ, pe cînd Moldova n'avea tipografie, — după liniile lungĭ, rotunde ale maiusculelor italiene din epoca Renaşteriĭ. Coperişul avu în loc de şindrilă «plumb amestecat cu cositoriŭ».

Dealul e o clădire pătrată, o lădiţă de

piatră şi de marmură. De o parte şi de alta a uşiĭ, sînt lungile table amintitoare, acoperite cu slove. N'are decît două încăperĭ: pronaos şi naos, cu morminte domneştĭ în toate părţile, — dar, semn al nestatornicieĭ lucrurilor de aici, al ctitoruluĭ lipseşte. De-asupra puterniculuĭ pronaos — ce nu pot ţinea păreţĭ ca aceştia? — sînt două turnurĭ împodobite. Un al treilea se razimă pe bolta din mijlocul naosuluĭ. Un asemenea turn era în stare să cuprindă şi clopotele, şi de aceia aicĭ nu se pomeneşte o clopotniţă deosebită, ca în Moldova.

Al treilea urmaş al luĭ Radu a fost Neagoe, care s'a intitulat Basarab, Basarab al IV-lea. El era tot aşa de evlavios ca şi Radu, ţinea şi maĭ mult decît dînsul la lucrurile frumoase şi se născuse din neamul duşman al neamuluĭ celuialalt. Îĭ trebuia şi luĭ un lăcaş de îngropare, şi el clădi decĭ biserica de la Argeş, vestită în toată lumea.

Şi în architectura noueĭ zidirĭ de strălucire se vede influenţa Dealuluĭ. Aŭ fost architecţiĭ Răsăritenĭ, Armenĭ, cum se zice totdeauna? N'aş crede; orĭcum, nu sînt dovezĭ, si nicĭ măcar probabilităţĭ pentru aceasta. Meşteriĭ veneţienĭ aveaŭ cunoştinţă şi de datinile, de podoabele Răsărituluĭ De sigur că la vre-unul din eĭ saŭ la vre-un Dalma-

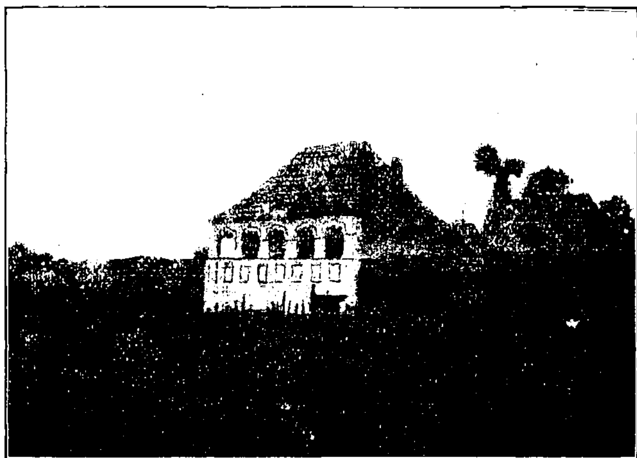
tin, înrîurit de noua architectură liniară a Renaşteriĭ, s'a îndreptat Neagoe, care trimetea dese orĭ la Veneţia.

Meşterul a pus un pătrat de zidire înnaintea absidelor de la strane şi de la altar. Pănă aicĭ nu e nimic neobişnuit: aşa sînt şi bisericile moldoveneştĭ. Nouă sînt podoabele, de modă răsăriteană.

În pronaos, doĭsprezece stîlpĭ, după numărul Apostolilor, stîlpĭ de sculptură aleasă, întăresc bolta, care primeşte greutatea a două turnuleţe şi a unuĭ al treilea, maĭ mare, la mijloc, pe cînd al patrulea domneşte pe naos. Turnurile sînt măiestru lucrate: ferestrele se deschid pieziş la cele din faţă, şi pe toate le tiveşte o horbotă de marmură. Păreţiĭ, din partea lor, sînt împărţiţĭ în două printr'un ciubuc, care e şi acel ce mărgeneşte uşa de intrare. Sus, în tinde, sînt discurĭ de sculptură în locul discurilor de smalt ale luĭ Ştefan. Jos se înşiră plăcĭ pătrate, iarăşĭ de arabescurĭ, în care se deschid ferestrele. Pe patru stîlpĭ frumoşĭ, se razimă înnaintea bisericiĭ, jos, lîngă trepte, un coperiş cu streşina de zimţĭ. Acesta ar fi ca un pridvoraş rupt din biserica din care ar trebui să facă parte.

Ce a fost trecător, unic, şi ce a rămas din această biserică?

Cule din Oltenia

Dupa fotografiĭ ale d-luĭ Em. Bibescu.

Neagoe începuse a clădi şi Mitropolia cea nouă din Tîrgovişte, care era de puţin timp şi Scaunul Mitropolituluĭ. Clădirea aceasta a fost mîntuită abia supt Radu Paisie, dar după planurile ctitoruluĭ celuĭ d'intăiŭ. Se ştie că în timpurile noastre architectul frances Lecomte de Noüy, în serviciul Statuluĭ romîn, a dat jos clădirea întreagă, în locul căreia a făcut, în chip arbitrar, o alta. Cea veche se vede însă într'o schiţă a luĭ Romstorfer, architect bucovinean. Materialul pare să fi fost cu mult maĭ pre jos decît cel de la Dealu şi din Argeş, şi podoabele n'aŭ apucat a se face în aceiaşĭ măsură şi cu aceiaşĭ îngrijire ca în cel din urmă din aceste lăcaşurĭ, din causa morţiĭ luĭ Neagoe. Dar proporţiile sînt foarte marĭ şi liniile armonioase. Pe un pătrat de zidărie ca la Dealu se înnalţă şase turnurĭ micĭ şi la mijloc unul maĭ mare şi maĭ puternic; maĭ de de mult ar fi fost chiar douăsprezece turnurĭ şi turnuleţe. Reparaţia de după prada turcească din 1595, cea din vremea luĭ Mateĭ Basarab şi, în sfîrşit, aceia care a fost orînduită de Constantin Brîncoveanu n'aŭ schimbat esenţial cea d'intîiŭ înfăţişare a măreţeĭ bisericĭ. Era aicĭ un pridvor închis, un pronaos şi un naos, şi, ca şi la Mitropolia din Argeş, biserica era împărţită în treĭ printr'o

îndoită linie de stîlpĭ. Cea din urmă din zidirile acesteĭ epoce de avînt în artă întrecea decĭ pe toate celelalte în ce privește scheletul însușĭ, dacă nu și în privința podoabelor, al căror timp, cum văzurăm, n'a venit niciodată.

VII

Radu Paisie ținea poate pe fiica luĭ Neagoe; înnainte de dînsul însă, Petru Rareș îșĭ măritase o fată cu unul din Domniĭ muntenĭ aĭ vremiĭ sale. Venise vremea ca, și în învățăturĭ și meșteșugurĭ, Țara-Românească să urmeze pe Moldovenĭ.

În adevăr, ceva din architectura acestora pătrunde la Muntenĭ prin aceștĭ anĭ 1530.

Cine intră în Tismana, făcută din noŭ de Radu Paisie, fără ca el să fi primit lucrărĭ de la înnaintașiĭ săĭ, are impresia că ar fi într'o biserică moldovenească a luĭ Rareș. Și Tismana e naltă, îngustă, cu oarecare elemente gotice, cu o zugrăveală desăvîrșită, făcută după canoane a căror întrebuințare se vede acum întîia oară dincolo de Milcov. Și maĭ lămurită e imitația la paraclisul Cozieĭ, datorit tot luĭ Radu. Această clădire supțiratecă, în toate apuseană, e înnălțată după chipul Moldoviței și are la început, ca

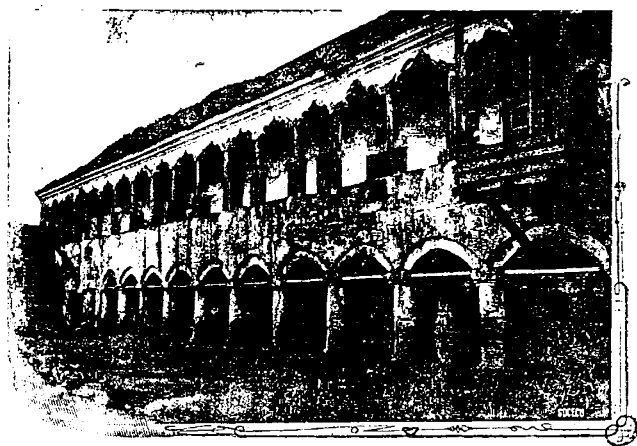
şi această operă a lui Petru Rareş, cum s'a spus, un mare pridvor deschis, care se sprijină pe stîlpĭ, pridvor care vine şi el de sigur de la clopotniţe alipite, precum se vede una la Mirăuţĭ. E apoi acelaşĭ fel de împodobire ca în Moldova: firidele aşezate în maĭ multe şirurĭ. Iarăşĭ găsim un singur turn, foarte gingaş. Chiar şi materialul se dovedeşte a fi cel ce era îndătinat maĭ de de mult în această ţară: cărămizĭ puse în lung şi în lat, formînd astfel figurĭ, în mijlocul feţelor sure de ciment şi de piatră, se întîmpină aicĭ ca şi în zidurile Hotinuluĭ, reparat poate în acest chip supt Petru Rareş. Dar supt coperemînt se vede un brîŭ de unghiurĭ roşiĭ, făcute din cărămizĭ aşezate aşa încît unul singur din colţurĭ să iasă la iveală: e de acum înnainte un motiv de decoraţie foarte obişnuit în bisericile muntene.

E păcat că o altă ctitorie a luĭ Radu Paisie, Mislea, s'a dărîmat după un foc, izbucnit acum cîţiva anĭ, căcĭ şi ea ni ar fi putut vorbi despre stilul de clădire *moldovenesc* al acestuĭ harnic întemeietor de lăcaşurĭ sfinte.

Urmaşul luĭ Radu a fost Mircea Ciobanul. El a clădit pe celălalt ţerm al Dîmboviţeĭ, în faţa vechiĭ cetăţĭ din satul Bucureştilor, o biserică domnească. Ea se păstrează şi

astăzĭ: Curtea Veche din piaţa Sf. Anton. La începutul veaculuĭ al XVIII-lea, ea a suferit, de la Ştefan-Vodă Cantacuzino, o reparaţie, care n'a atins decît uşa şi zugrăveala. În ceia ce priveşte pe cea d'intîiŭ, florile maĭ alese, aşa cum se văd la Tismana, pe cadrul intrăriĭ, aŭ fost înlocuite cu podoaba de săpăturĭ răsăritene, maĭ bogate şi maĭ încărcate. Pridvorul de astăzĭ e noŭ, şi o nouă prefacere radicală s'a adus întregeĭ zidirĭ supt Ştirbeĭ-Vodă, prin aniĭ 1850. Şi astăzĭ însă, înnălţimea bisericiĭ înguste, împărţirea în două încăperĭ, turnul mic, arată că şi aicĭ s'a primit forma de la paraclisul Cozieĭ.

Cu acestea tipul bisericiĭ muntene era fixat. Pridvor deschis, naos şi pronaos, altarul, în sfîrşit, — sînt încăperile. E un singur turn de-asupra naosuluĭ. Firidele în două caturĭ alcătuiesc podoaba pe din afară; supt straşină aleargă zimţiĭ roşiĭ. Cărămizĭ aparente înfloresc păreţiĭ exteriorĭ, unde nu s'a făcut niciodată zugrăveală. De la Argeş s'a luat un singur element, ciubucul, care poate fi simplu, îndoit, întreit, liber saŭ tivit cu zimţĭ. Aşa se înfăţişează Bucovăţul cel vechiŭ de lîngă Jiŭ, zidire foarte bine păstrată. Snagovul, curăţit astăzĭ de ponosul tencuielilor, nu se arată altfel. Bucureşteniĭ pot vedea aceleaşĭ liniĭ la Mihaĭ-Vodă, în

Case de mănăstire (Mamul)
(după Gion, *Istoria Bucureştilor*).

deal, unde reparația unuĭ egumen grec, la începutul veaculuĭ al XVIII-lea, n'a adus decît ușorĭ noĭ, de piatră săpată, la ușa de intrare. Tot așa va fi fost și Radu-Vodă, înainte de a o înnoi Radu Mihnea, decĭ atuncĭ cînd era numaĭ ctitoria luĭ Alexandru-Vodă, bunicul acestuĭ Domn; astăzĭ avem o zidire cu totul stricată de o prefacere modernă. Tutana din Argeș, făcută cu cheltuiala luĭ Mihnea, tatăl lui Radu-Vodă, va fi avînd aceleașĭ legăturĭ de liniĭ.

Și aicĭ decĭ, architectura de cărămidă și ciment, architectura firidelor simple și a turnulețelor unice învinsese pe de o parte lemnul sărac, iar pe de alta marmura aurită și văpsită cu albastrul lazuruluĭ. Ea era maĭ potrivită și cu clima noastră și cu nevoile noastre.

VIII.

Într'o țară și în cealaltă, veacul al XVII-lea n'a înnoit în privința podoabelor.

În Moldova, întîiul printre monumentele nouă e Sucevița (Bucovina). O acopere încă strălucitul veșmînt al zugrăveliĭ exterioare. Intrarea e laterală, și un pridvor cu stîlpĭ, ca la Mitropolia din Tîrgoviște, a fost alipit pentru ca s'o apere. Se văd contraforturĭ și ferestre

înguste, de jur împrejur. Turnul e mic, supţiratic. Într'un cuvînt, afară de acel adaos al pridvoruluĭ, o biserică a luĭ Rareş.

Suceviţa fusese începută încă de mult, cînd domnià Petru Şchiopul, dar ctitoriĭ, Movileştiĭ, n'aŭ mîntuit-o decît atunci cînd unul din eĭ, Ieremia, era Domn, deci în ceĭ d'intîiŭ anĭ carĭ deschideau veacul noŭ. Cu cîţĭva anĭ maĭ încoace s'a sfinţit altă biserică de mănăstire bucovineană, Dragomirna. Aicĭ însă decoraţia cea nouă apare, podideşte din toate părţile. Toate uşile, toate ferestrele, întreg turnul, toate liniile bolţilor gotice sînt numaĭ trandafiraşĭ şi floricele. Biserica e acoperită de un giulgiŭ de sculptură minunată.

Ctitorul a fost aici un meşter caligraf şi zugrav, Mitropolitul moldovean Anastasie Crimca. El a păstorit şi supt Ştefan Tomşa al II-lea, şi acest Domn, împovărat de păcatele bătrînuluĭ Lăpuşnean, a voit să-şĭ aibă, la rîndul său, un măreţ loc de îngropare. El a ridicat Solca, pe malul unuĭ rîuleţ ce se varsă în apa Suceveĭ, dar n'a domnit de ajuns ca s'o mîntuie, şi legătura Solcăĭ cu Dragomirna e cam aceia care era între biserica Argeşuluĭ şi Mitropolia tîrgoviştească.

Radu Mihnea, Domn şi în Moldova, repară numaĭ biserica din Hîrlăŭ. Ginerele său, Miron Barnovschi, dă la Toporăuţĭ o imitaţie

Maria fiica luĭ Vasile Lupu, măritata cu Ianus Radziwill din Litvania (după un portret contemporan)
Reproducere făcută cu cheltuiala „Societățiĭ femeilor romîne“.

a bisericilor luĭ Ştefan, pentru adăpostul oaselor părinteluĭ său. Biserica Barnovschi din Iaşĭ, închinată de acelaşĭ Domn, a fost cu totul schimbată şi nu ni poate sluji la nimic.

Luĭ Vasile Lupu, care-şĭ începe Domnia la 1634, i se datoresc bisericile ieşene Treĭ-Ierarchiĭ, saŭ Sfinţiĭ Voevozĭ, şi Golia, dintre care aceasta din urmă a fost făcută pe temelia alteĭ zidirĭ, de la sfîrşitul veaculuĭ al XVI-lea, a boieruluĭ Golea. Golia a fost schimonosită de egumeniĭ grecĭ, şi astăzĭ se veşniceşte asupra eĭ o reparaţie dintre acelea la care şi şchelele ajung să putrezească. Treĭ-Ierarchiĭ a ieşit iarăşĭ la iveală, dar nu fără să se plece ideilor artistice ale omuluĭ care la noĭ e dictatorul fără nicĭ-un fel de răspundere, şi faţă de nimenĭ, al tuturor restaurărilor, d. Lecomte de Noüy.

Din partea d-luĭ Lecomte s'aŭ exprimat părerile cele maĭ exagerate cu privire la această biserică, în care d-sa descoperia elemente răsăritene de tot soiul şi gotice, acestea din urmă împrumutate chiar de la «monumentele şcoliĭ renane» (de la Rin). De fapt, avem o clădire în stilul moldovenesc tipic; materialul fiind însă maĭ bun decît oriunde — numaĭ piatră tare şi marmură —, biserica a putut primi două turnurĭ, în loc de unul. În

săpăturĭ se întîlneşte ca şi la Dragomirna ciubucul muntean de încingere, florile, cu care se deprinsese lumea şi maĭ d'innainte, la uşĭ şi la ferestre, în locul vechilor cadre gotice de liniĭ drepte saŭ de arce frînte. Şi zimţiĭ obişnuiţĭ în clădirile muntene se întîmpină la monumentul în care Vasile-Vodă a voit să strîngă cu orĭce cheltuială — ca odinioară Neagoe la Argeş — tot ce se ştia şi se putea maĭ frumos în architectura timpuluĭ săŭ. Nu s'aŭ uitat firidele, care s'aŭ croit însă aicĭ poligonale, nicĭ discurile de smalt verde, care, înviate din vremea luĭ Ştefan-cel-Mare, aŭ acum forma unor nasturĭ, nicĭ modestele cadre gotice din acelaşĭ timp.

Cu o parte din aceste elemente, Vasile a înzestrat şi biserica sa din Tîrgovişte, Stelea, pe locul uneĭ clădirĭ maĭ mărunte a tatăluĭ săŭ. Ciubucele, turnurile cele două poligonale, resturĭ de smalt se văd şi aicĭ până astăzĭ.

Urmaşul luĭ Vasile-Vodă, Gheorghe Ştefan, a încercat să facă un lucru şi maĭ frumos în biserica mănăstiriĭ sale de la Caşin, în muscelele Bacăuluĭ, şi până astăzĭ avem supt ochĭ podoabele înflorite cu care meşteriĭ săĭ aŭ fost darnicĭ acolo, dar care nu se pot asămăna nicĭ pe departe cu acele de la Treĭ-Ierarchiĭ însişĭ. Caracteristică e şi aicĭ floarea

largă, înfoiată, care se aplică pe toate nervùrile uşilor, ferestrelor şi bolţilor şi e ca un fel de pecete pentru acest timp.

O găsim şi într'o nouă mănăstire domnească, la Cetăţuia, pe unul din dealurile lutoase din preajma Iaşilor. Aicĭ, Duca-Vodă, fost boier al luĭ Vasile şi al luĭ Gheorghe Ştefan, a întins brîie de frumuseţă, a lipit florĭ, a încadrat în liniĭ întretăiate ferestrele. El a păstrat şi cele două turnurĭ ale modeluluĭ noŭ.

Maĭ este, îndată după aceasta, încă un Domn al Moldoveĭ ctitor în înţelesul cel mare. Ştefan Petriceicu a făcut lîngă tîrgul Siretiuluĭ din Bucovina biserica Sînt' Onufrie saŭ «Mănăstirea». Dar el n'a încercat podoabele maĭ de loc, şi a dat numaĭ o zidire oarecare. Tot el trebuie să fie apoĭ acela care a clădit, în cel maĭ curat stil muntean din acest timp, biserica Sf. Ioan, tot acolo în Siretiŭ.

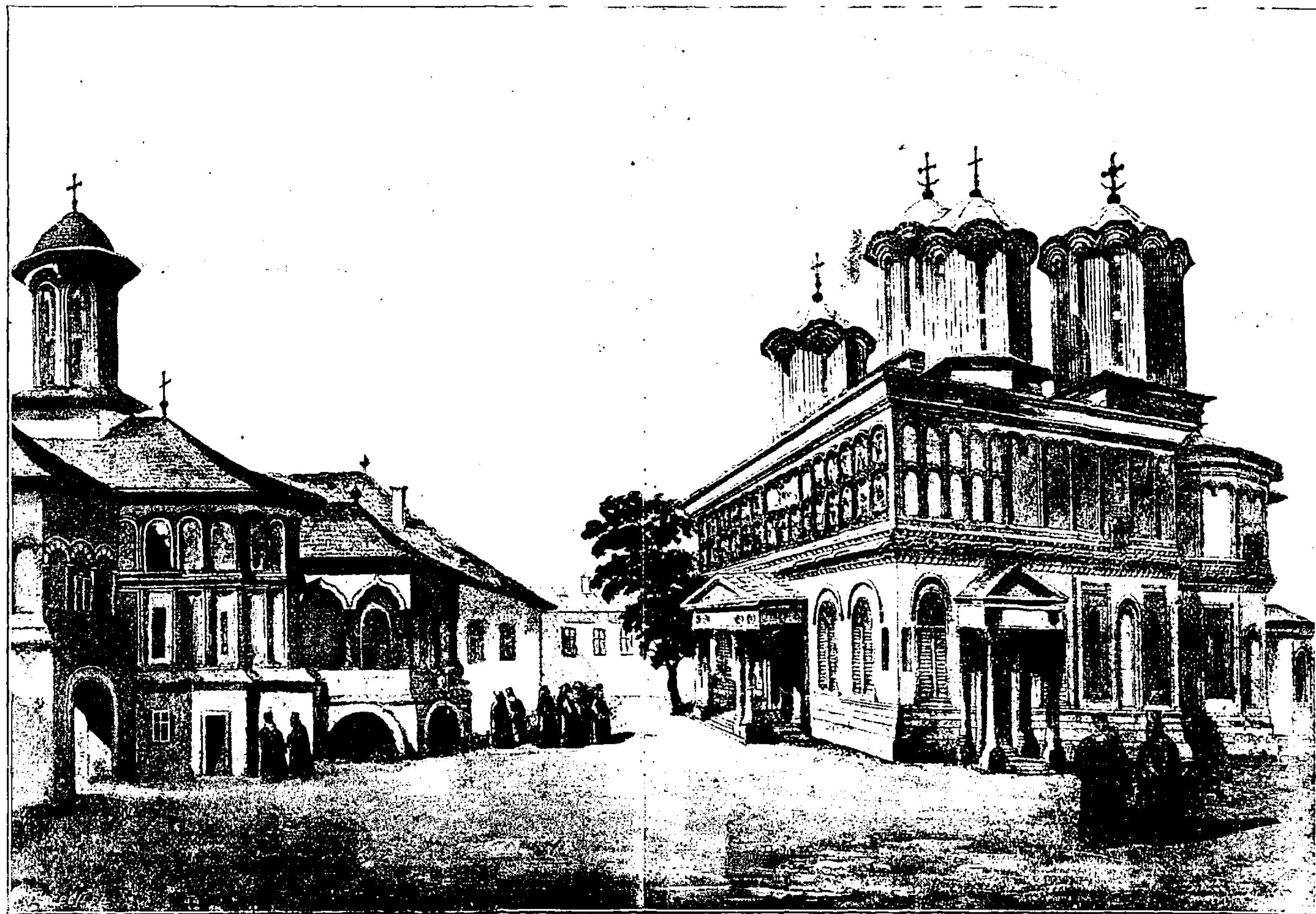
De acum înnainte, se maĭ întîlneşte în Moldova încercarea Cantemireştilor la Miera, foarte sărăcăcioasă. Supt ceĭ d'intîiŭ «Fanarioţĭ», Grigore Ghica zideşte Frumoasa, pe un al treilea deal, lîngă al Galateĭ şi Cetăţuiĭ. Dar acum stilul e luat după cel apusean din Polonia. Cam aşa e şi la Sf. Spiridon din Iaşĭ, al Racoviţeştilor.

Pe încetul se alcătuieşte atuncĭ stilul modern al bisericilor moldovene, adus în bună parte din Polonia. Iată ce-l formează. Stranele nu maĭ aŭ abside ; clopotniţa e lipită de biserică, face parte dintr'însa ; prin ea se intră ca printr'un pridvor. De la acesta se trece într'un pronaos, care nu e despărţit prin nimic, nicĭ prin stîlpĭ măcar, de biserică. Podoabele lipsesc. Clădirea e însă cu mult maĭ încăpătoare şi luminoasă. Cetitoriĭ din Moldova aĭ acestor pāginĭ nicĭ nu-şĭ pot închipui altfel biserica.

IX.

Cîtva timp însă, architectura munteană dă lucrărĭ foarte frumoase, şi adecă pănă după jumătatea veaculuĭ al XVIII-lea.

Mateĭ Basarab, contemporanul luĭ Vasile Lupu, bogat şi el, dar mult maĭ puţin trufaş şi foarte strîngător, a făcut multe bisericĭ, faţă de cele două singure zidirĭ ale vecinuluĭ şi rivaluluĭ săŭ. Bucureşteniĭ aŭ avut de la dînsul Sărindarul, care s'a dărîmat făcînd loc unuĭ parc. Pe munte sus, în Oltenia, el a durat Arnota, pentru ca să fie îngropat acolo, lîngă tatăl săŭ. Spre Apus, el a fost ctitorul cel nou al Strehaieĭ, şi ea făcută odinioară de Craioveştĭ. Dar a clădit din noŭ biserica din Cîmpulung.

Mitropolia Bucureştilor înnainte de reparaţie (după Gion, *Istoria Bucureştilor)*.

În Tîrgovişte, a luĭ e Sf. Constantin, care se dărîmă. Doamna luĭ, Elina, are ctitorie la Herăştiĭ din Ilfov. Urmaşul săŭ, Constantin Basarab, adecă maĭ mult evlavioasa luĭ Doamnă Balaşa, a clădit Mitropolia din Bucureştĭ, Sf. Vinerĭ din Tîrgovişte, mănăstirea cea nouă a Jitianuluĭ şi biserica din Dobrenĭ.

În toate aceste clădirĭ e aceiaşĭ formă. Ea nu înnoieşte nimic faţa de stilul, studiat maĭ sus, de la sfîrşitul veaculuĭ al XVI-lea. Este saŭ nu pridvor, care, cînd este, trebuie să fie deschis. Absidele stranelor pot lipsi. Podoaba e numaĭ din zimţĭ, ciubuce şi două rîndurĭ de firide.

Tot aşa zidesc Cantacuzinii prin aniĭ 1660, cînd eraŭ boierĭ: dovadă biserica din Coianĭ. În acelaşĭ timp face după acest model biserica din Dragoslave, cea din Cerneţĭ Grigoraşcu-Vodă Ghica. Clopotniţele ce s'au păstrat sînt marĭ, şi caută să se apropie de turnul mănăstiriĭ cîmpulungene.

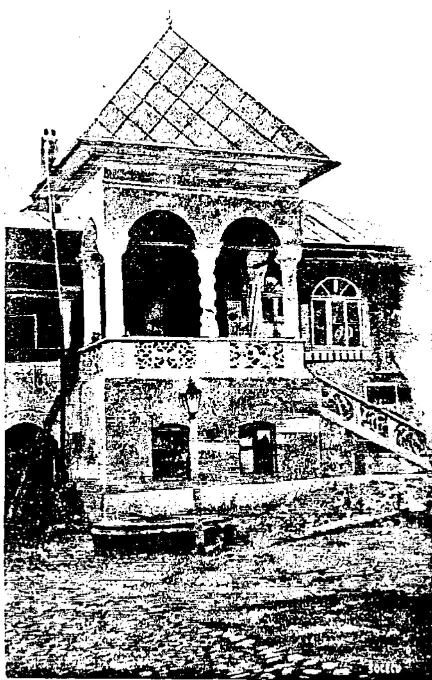
X.

Unul dintre aceştĭ Cantacuzinĭ, — a căror mamă era fiica luĭ Radu-Vodă Şerban, — Şerban Cantacuzino, ajunge Domn la 1678. Maĭ mîndru decît ceĭ maĭ mulţĭ stăpînitorĭ

din acest timp, bogat şi puternic, el vrea să-şĭ facă la Cotrocenĭ, unde se ascunsese de urgia duşmanilor săĭ, o măreaţă biserică de îngropare. Întrebuinţînd monumentele contemporane, el se îndreptă şi către minunea, de mult uitată, a Argeşuluĭ. De acolo-şĭ luă grupa de stîlpĭ din pronaos şi aleasa podoabă de florĭ şi chipurĭ a uşiĭ de intrare şi a fereştilor. Dar forma rămîne cea veche: pridvorul uşor, luminos, pe stîlpĭ foarte frumos săpaţĭ, şi păreţiĭ urmîndu-se în chip de cruce. Zidurile sînt acum uniforme, văruite.

Ceva maĭ tîrziŭ, Mihaĭ Spătarul, fratele luĭ Şerban, făcu drăgălaşa bisericuţă de la Colţea, în căre stîlpiĭ pridvoruluĭ şi cadrul uşiĭ sînt cel puţin tot aşa de bine săpate ca la Cotrocenĭ.

Dar ultima formă strălucită a stiluluĭ muntean, în care se unesc atîtea elemente, o dă Brîncoveanu, care a răspîndit pretutindenĭ bisericĭ nouă şi a ridicat din ţărînă şi praf pe cele vechĭ, în cursul uneĭ mărinimoase Domniĭ de peste douăzecĭ şi cincĭ de anĭ. El a înnoit la Mitropolia din Tîrgovişte, la Curtea Domnească din acelaşĭ oraş, clădită dintru început de Petru-Vodă Cercel, fratele luĭ Mihaĭ Viteazul, la mănăstirile Govora,

Pridvor cu stîlpĭ săpațĭ (Horez)
(după Gion, *Istoria Bucureștilor*).

Bistriţa, Cozia, poate şi la Tismana, la Glavacioc, ş. a. El şi Doamna luĭ, Stanca, aŭ fost ceĭ d'intîiŭ ctitorĭ la Biserica dintr'o zi, în Bucureştĭ, la Surpatele, şi maĭ ales în necropola strălucită a Hurezuluĭ oltean, unde n'avură norocul să se odihnească de vecĭ.

Şi Brîncoveanu a privit cu jind spre frumuseţa veche a bisericiĭ din Argeş. La Hurez el a pus, ca şi dincolo, un cerdăcel înnaintea pridvoruluĭ pe stîlpĭ. Ocniţele de sus cuprind roate de sculpturĭ. Brîul care încinge biserica are tot felul de împodobirĭ. Ceĭ doĭsprezece stîlpĭ aĭ Apostolilor nu se maĭ văd în pronaos, ca la Cotrocenĭ, dar două turnurĭ se urmează în lung. Iar lucrul stîlpilor pe cari se lasă pridvorul, doĭsprezece la număr, e cu adevărat strălucit. Cozia se apropie de această frumuseţă, din care se găsesc elemente în toate clădirile brîncoveneştĭ.

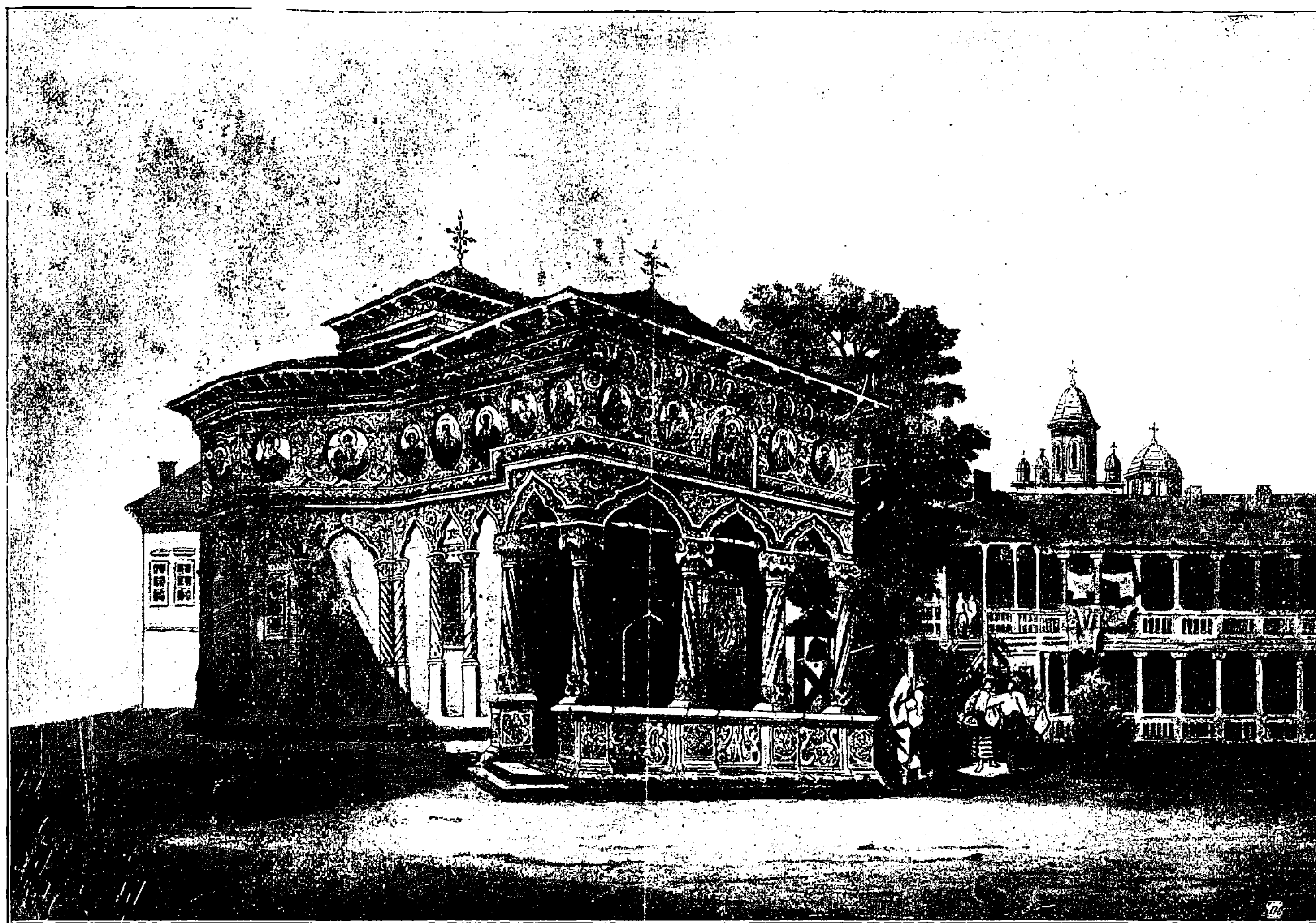
Inspiratorul luĭ Constantin-Vodă poate să fi fost acel călugăr din Ivir, meşter în toate meşteşugurile, zugrav, sculptor, de bună samă cîntăreţ, turnător, săpător în lemn, tipograf, scriitor, cuvîntător, acel Antim care a înnălţat Mitropolia ţeriĭ suind treptele jeţuluĭ archieresc. După moartea luĭ Brîncoveanu, s'aŭ maĭ ridicat supt aceiaşĭ suprave-

ghere a luĭ Antim biserica ce-ĭ poartă numele în Bucureştĭ, biserica Sf. Apostolĭ în aceiaşĭ reşedinţă, mănăstirea olteană Dintr'un lemn. La cîte una forma, a fost cu totul schimbată (ca la «Antim»), dar ceia ce a rămas la toate e decoraţia sculptată.

Aceasta va stăpîni de acum în toate zidirile muntene, li va da tot interesul, toată noutatea şi frumuseţea.

Biserica de la Văcăreştĭ a luĭ Nicolae-Vodă Mavrocordat (mîntuită la 1722), o minune a timpuluĭ, impune şi astăzĭ prin stîlpiĭ pridvorului deschis, prin stîlpiĭ paraclisuluĭ, aĭ caselor egumeneştĭ, — cari se întrec cu ceĭ din Hurez, şi-ĭ pot întrece. Aicĭ maĭ sînt şi stîlpiĭ din pronaos, frumoasa pădurice de marmură, cu capitèle corintice. Zidurile sînt destul de tarĭ ca să ţie treĭ turnurĭ, aşezate ca la Argeş, două pe laturĭ şi unul la mijloc.

Pantelimonul luĭ Gricore Ghica († 1752), altă mănăstire din preajma Bucureştilor, a trecut printr'o reparaţie temeinică şi stă cu mult în urma Văcăreştilor. Iar bisericuţa archiereuluĭ de Stauropolis (aşa numita Stavropoleos) din dosul masivuluĭ palat al Poşteĭ din Bucureştĭ, privită de aproape şi în deplină cunoştinţă a celorlalte monumente de

Biserica Stavropoleos (după Gion *Istoria Bucureştilor)*.

artă munteană, place, dar nu uimeşte: orĭce se află intr'însa este şi aiurea, măcar aşa, dacă nu maĭ bine.

Cu aceasta, viaţa arteĭ româneştĭ în acestălalt principat se încheie. Maĭ departe nu se maĭ iscodeşte nicĭ măcar un stil modern, ca acela din Moldova, ci uniĭ vor imita crucea cu pridvorul pe stîlpĭ şi un singur turn, iar alţiĭ vor culege din formele bisericilor greceştĭ. Slăbiciunea materialelor făcu să nu se poată face turnul decît din lemn, pe care-l acopere urîta tinichea văpsită vînăt. Cutremurul de la 1802, arătînd primejdia ce ameninţă părţile maĭ înnalte ale clădirilor, ajută din parte-ĭ la această datină, care ar trebui cît mai iute desfiinţată.

*

Înnaintaşiĭ noştri, «barbariĭ», muncind sute de anĭ şi pe acest teren, ni-aŭ lăsat aceste comorĭ. Noĭ, cari nu maĭ putem urmà o tradiţie de artă proprie, trebuie să ni păstrăm măcar moştenirea. Cine ar putea zice că ni facem datoria? Uneorĭ lăsăm să cadă, alte orĭ reparăm, — de cele maĭ multe orĭ însă aşa, încît ruinăm şi frumuseţa clădiriĭ şi vistieria ţeriĭ.

II.

IDEILE CONDUCĂTOARE DIN VIAȚA POPORULUĬ ROMĂNESC

Ideile conducătoare din viața poporuluĭ romănesc.

Popoarele foarte înnapoiate sînt ca oameniĭ cari trăiesc fără conștiință: ele n'aŭ nevoie de o ideie care să le îndrepte, să le lumineze și să le ducă la o țintă vrednică, pentru binele lor și pentru binele omeniriĭ. Ca și aceĭ oamenĭ fără noroc saŭ vrednicĭ de milă, fiindcă nu știŭ să-șĭ întrebuințeze norocul, ele trăiesc de azĭ pănă mînĭ. Nimic nu leagă pe om de veciniĭ săĭ decît interesul de hrană saŭ de petrecere, nimic nu leagă o generație cu altă generație; la stîngerea fiecăreia dintre dînsele rămîne numaĭ o moștenire de lucrurĭ, și nu una de amintirĭ frumoase saŭ de înnălțătoare gîndurĭ. Sufletul comun se naște numaĭ în fața uneĭ primejdiĭ de nimicire, și el nu e atuncĭ alt ceva decît instinctul fi-esc de a se păstra pe sine, pe care-l aŭ și dobitoacele, în deosebĭ orĭ în turmă.

Și în unele popoare îmbătrînite, scăzute ca

însuşirĭ, apropiate de peire, se vede de către cugetătorĭ, cu o îndreptățită grijă, slăbirea şi stîngerea ideilor conducătoare. Atuncĭ interesul stăpîneşte iarăşĭ singur, ca în timpurile cînd oamenĭ din acelaşĭ sînge, trăind pe aceleaşĭ locurĭ, se sfăşiaŭ pentru pradă, saŭ pentru cîştigarea uneĭ plăcerĭ, saŭ pentru pofta de a fi unul maĭ mare decît ceĭlalțĭ. Ideile conducătoare aŭ darul sfînt de a apropia şi a înfrăți pe oamenĭ, maĭ presus de orĭce deosebirĭ de fire, de situație, de bogăție, de vrîstă: ele se poate zice că fac parte din viața religioasă a popoarelor, şi sînt adecă acea religie, ce are de preoțĭ pe ceĭ maĭ marĭ, maĭ bunĭ şi maĭ luminațĭ oamenĭ din fiecare generaţie. Pe cînd, din potrivă, interesul e pizmătăreț şi gîlcevitor: el desparte un popor în clase care se vrăjmăşesc şi în aceste clase chiar, dintre care nu e om care să nu urmărească maĭ multă putere şi plăcere decît ceĭlalți, egoismul cel răŭ, iubirea pătimaşă de sine şi numaĭ de sine, scapă din lanțurile cuviințiĭ şi datinilor bune şi se răpède sălbatec asupra bunurilor lumiĭ. În acest fel, societatea se face vijelioasă, veşnic turburată, neliniştită la lucrul eĭ, lipsită de siguranță în păstrarea roadelor luĭ şi împiedecată în cugetarea maĭ înnaltă. Oamenii se simt tot maĭ departe unul de

altul, legăturile ce sînt siliţĭ să încheie, nu maĭ sînt decît falşe şi trecătoare. La urmă, un popor bine întemeiat, încălzit de iubirea între aĭ săĭ, disciplinat şi viteaz sfarmă lesne pe cel care ajunsese lipsit de ideĭ conducătoare, îl robeşte şi-ĭ iea locul în rostul lumiĭ.

În maturitatea lor sănătoasă însă, toate popoarele îşĭ aŭ ideile conducătoare, cu atît maĭ dătătoare de izbîndă şi fericire, cu cît pătrund maĭ adînc şi cuprind pe maĭ mulţĭ dintre fraţiĭ de neam şi de ţară. Le-am avut şi noĭ, ca şi popoarele celelalte ce s'aŭ împărtăşit de cultură. Le putem urmări din cele maĭ vechĭ timpurĭ asupra cărora ni s'aŭ păstrat ştirĭ, pănă astăzĭ. Le-am primit de la părinţĭ ca luminoase pietre scumpe îmbrăcate în aurul curat al jertfelor, şi sîntem datorĭ a le lăsa urmaşilor fără lipsă şi neacoperite de ceaţa neîngrijiriĭ. Cu cît ele aŭ strălucit maĭ tare, cu atîta am rătăcit maĭ puţin, am întîmpinat maĭ puţine primejdiĭ, am ajuns maĭ răpede şi maĭ sigur pe drumurile grele prin care trece, bătută prin multe felurĭ de furtunĭ şi pîndită de multe felurĭ de peire, viaţa oamenilor. Cînd lumina lor a slăbit prin vina noastră, mulţĭ dintre noĭ aŭ rămas în urmă, s'aŭ rătăcit pe alte plaiurĭ, saŭ căzură în mîna hoţilor străinĭ, cari se aţineaŭ în cale. Aşa am ajuns să nu maĭ

avem astăzĭ nicĭ Bucovina, nicĭ Basarabia, şi numaĭ cel maĭ mare şi maĭ neaşteptat dintre noroace a făcut să nu pierdem pentru totdeauna frumoasa ţară a Jiiuluĭ, de la Severin pănă la Rîmnic, pe care douăzecĭ şi unul de anĭ (1718-39) aŭ avut-o în mînă Austriacíĭ. În acele timpurĭ neamul nostru s'a strecurat tăcut şi înfiorat de grijĭ, ca într'o noapte grea fără lumină din cerurĭ: nu s'a cîntat atuncĭ, nu s'a vorbit, nu s'a scris decît arare orĭ, icĭ şi colo, fără încredere şi avînt. Ca plumbul a apăsat asupra noastră grija pasuluĭ ce va trebui făcut înainte prin acel întunerec negru ca moartea.

Şi, dacă ne-am înnălţat iarăşĭ, dacă am putut păstra ce maĭ rămăsese din fiinţa noastră, dacă am simţit iarăşĭ supt picioarele noastre obosite calea cea bună şi ne-am întremat mergînd pe dînsa, şi ne-am întors la veselia siguranţiĭ, şi cîntecele, îndemnurile, cuvintele de nădejde s'aŭ ridicat iarăşĭ tot maĭ limpezĭ, maĭ puternice, maĭ dese din mulţimea călătoare, al căreĭ drum de veacurĭ nu se poate opri; dacă de la o vreme ne-am gîndit şi la ceĭ pierduţĭ, cercetînd despre dînşiĭ, descoperindu-ĭ în depărtărĭ şi încercîndu-ne a-ĭ mîntui dintre duşmanĭ, — aceasta se datoreşte numaĭ iviriĭ din noŭ a ideiĭ conducătoare. Cîte unul din

drumeții nenorociți a găsit unde era piatra cea scumpă, a curățit-o, și mîna luĭ a ridicat-o cu evlavie și iubire sus de-asupra milioanelor de capete nenorocite.

Alăturĭ de adevăratele ideĭ conducătoare sînt altele care prin viclenia saŭ nepriceperea unora încearcă să li iea locul. Ele sînt maĭ rele decît chiar întunerecul, care poate opri pe loc și duce la măsurĭ de siguranță. Lumina falsă e însă ca focurile nesigure care flutură de-asupra mlaștinilor ce înneacă. Am avut și noĭ astfel de luceferĭ aĭ rătăciriĭ și pierzăriĭ, și cît răŭ ni-aŭ făcut nu se poate spune. Maĭ răŭ făcătoare s'aŭ arătat acele ideĭ greșite care se păreaŭ maĭ asemenĭ cu cele bune, ce mîngîiaseră și călăuziseră. Și ceia ce e maĭ răŭ, e că le avem și astăzĭ. Clase întregĭ de oamenĭ obișnuițĭ, cîte un cugetător chiar, cîte un cîntăreț, se îndreaptă după ele și nu văd spre ce adîncimĭ grozave se duc saŭ vreaŭ să ducă pe alțiĭ. Și pentru a li arăta zădărnicia, se spun cele ce urmează. Din întreaga noastră viață de șese sute de anĭ în aceiașĭ cultură și în aceleașĭ forme generale de Stat se va desface și maĭ bine adevărul și greșelile se vor înfățișa cu atît maĭ neîndreptățite și vrednice de toată osînda oamenilor luminațĭ, cumințĭ și iubitorĭ de țară.

I.

Întăia noastră ideia conducătoare a fost ideia creştină. Cum s'a ridicat ea la această innălţime şi la această chemare, se înţelege lesne.

Ceĭ maĭ depărtaţĭ strămoşĭ aĭ noştri, neamurile traco-ilirice, din Carpaţĭ şi Balcanĭ, eraŭ în adevăr păgînĭ. Dar cînd Roma luĭ Traian a strămutat între dînşiĭ coloniştiĭ eĭ, luaţĭ din toată Împărăţia, cîţĭva dintre aceştia aŭ trebuit să fie creştinĭ. Cît de puţinĭ să fi fost, eĭ aŭ trebuit să învingă aicĭ ca şi în alte părţĭ, căcĭ legea creştină avea în sine însuşirile ce asigură biruinţa: adecă, innainte de toate, cea maĭ mare iubire de oamenĭ. Cînd Împăraţiĭ din veacul al IV-lea aŭ fost şi eĭ creştinĭ, se mîntuise cu păgînismul cel vechiŭ, din care aŭ rămas numaĭ unele serbătorĭ şi datine, al căror rost nicĭ nu maĭ sîntem în stare a-l lămuri cum trebuie.

De acolo innainte, lumea romană a Răsărituluĭ, căreia i s'a zis în curînd lumea bizantină, a trăit în creştinism şi *pentru creştinişm*. Lucrul de căpetenie a fost dogma credinţiĭ, cele maĭ marĭ adunărĭ, soboarele, cele maĭ puternice partide, acelea ce se alcătuiseră pentru un punct de ortodoxie, tăl-

măcit de uniĭ într'un fel şi în alt fel de alţiĭ; dacă patriarchul nu s'a ridicat aşa de sus încît să ajungă un Papă al Răsărituluĭ, cuvîntul e că Împăratul el însuşĭ s'a făcut în parte un patriarch, purtînd odăjdiĭ, presidînd sinoade, hotărînd lucrurile dezbătute. Locuitoriĭ Împărăţieĭ nu aŭ maĭ fost mîndri că eraŭ «cetăţenĭ romanĭ», ci aŭ fost împăcaţĭ cu gîndul că sînt adevăraţi fiĭ dreptcredincioşĭ aĭ Bisericiĭ luĭ Hristos. Legea civilă, legătura de căpetenie a trecutuluĭ roman, a rămas tot maĭ mult în umbră; acum legea e religia, cum mărturiseşte şi limba noastră. Duşmanul n'a maĭ fost duşmanul Statuluĭ, al stăpînitoruluĭ, ci duşmanul Bisericiĭ, al luĭ Hristos răstignit pe cruce. Literatura aŭ fost cîntările bisericeştĭ, laudele sfinţilor, oratoria, predicele, filosofia, dezbaterile dogmatice; abia cîte o cronică a maĭ trăit pe lîngă dînsele, păstrînd şi ştiinţa întîmplărilor de la Curte, pe lîngă cunoaşterea lupteĭ necurmate, înnăuntru şi în afară, pentru ortodoxie. Aşa aŭ trăit o mie de anĭ Greciĭ din Împărăţie. De la dînşiĭ s'aŭ deprins a trăi astfel cu sufletul Slaviĭ: Sîrbĭ şi Bulgarĭ. De la aceştia toţĭ, am luat şi noĭ ca ideie conducătoare: totul pentru Hristos. Orĭce am făcut pănă după anul 1650 şi-a căutat îndreptăţirea numaĭ în le-

gea creştină, în iubirea pentru dînsa, în jertfele pe care ea le cere.

Toată vremea noastră cea maĭ glorioasă, aceia în care fruntea Domnilor romînĭ a stat neatîrnată supt cunună de aur, aceia în care s'a alcătuit şi Domnia Ţerii-Romăneştĭ şi a Moldoveĭ, în care s'aŭ cîştigat biruinţile cele maĭ desăvîrşite şi maĭ roditoare, pentru care să fi curs sîngele neamuluĭ acestuia, aniĭ de la 1300 pănă la 1500, ceĭ două sute de anĭ aĭ tinereţiĭ viteze, aŭ trăit «supt acest semn».

Trebuie să se ţie în samă că această ideie creştină nu era strîns mărgenită la ortodoxie. Poporul numia, în adevăr, pe catolicĭ «letinĭ spurcaţĭ» şi n'ar fi mîncat măcar din blidul lor. Neţinerea posturilor de către catolicĭ, felul lor deosebit de a-şĭ face cruce, împărtăşenia cu azimă şi fără vin, sfinţiĭ cioplițĭ ca idoliĭ, cîntările latineştĭ, toate acestea umpleaŭ de dezgust şi spaimă pe ţeraniĭ deprinşĭ de veacurĭ în credinţa Răsărituluĭ. Pănă şi un om cu aşa de multă învăţătură ca Miron Costin scrie cu adîncă durere de inimă despre catolicul din Croaţia Gaşpar Gratiani, ajuns prin aniĭ 1620 Domn al Moldoveĭ: «Acest Gaşpar-Vodă nicĭ-odată post nu aŭ avut; ce, pre ascuns, în toate posturile mînca carne». Cînd, după înfrîn-

gerea Polonilor, pe cari Gaşpar îĭ ridicase, pentru «creştinătate», împotriva Turcilor, doĭ dintre boieriĭ săĭ îl uciseră, de mult nu maĭ cuteza un boier să apropie mînă ucigaşă de unsul luĭ Dumnezeŭ, dar ceia ce nu se putea face împotriva unuĭ Domn al ţeriĭ, păstrător al datineĭ posturilor, se putea face împotriva «Frînculuĭ» pîngăritor de lege; ca pe un Frînc l-aŭ îngropat oameniĭ din împrejurimĭ în biserica «Letinilor», a Ungurilor din Trotuş.

Cu cinzecĭ de anĭ înnainte, Moldova maĭ avuse un Domn de altă lege, pe Iacob Vasilic *Heraclidul*, ce se numia Ioan-Vodă şi căruia ţara-ĭ zicea «Despot». Acesta era un Grec din insule, dar apucase a trece la luteranism şi adusese în ţară pe episcopul socinian Lusinski, pentru care făcu biserica cea frumoasă din Cotnarĭ, care se surpă astăzĭ în rîpă, fără îngrijirea nimănuĭ. Nicĭ el însă n'a cutezat să se înfăţişeze ca Domn de altă lege, ci a primit coroana din mîna episcopuluĭ ţeriĭ, la Iaşĭ, în biserica Sf. Nicolae cel domnesc, clădită de Ştefan-cel-Mare, al căruĭ chip mîndru a privit de pe părete aceasta parodie ce se săvîrşia după o jumătate de veac numaĭ de la moartea luĭ. Şi el a stat la orĭce prilej de serbătoare în biserica noastră. Însă lumea-l bănuia că

nu şi-a părăsit eresul, şi Ureche scrie, în veacul al XVII-lea, după amintirile ce trăiaŭ încă despre Despot: «Se arăta blînd si tuturor cuvios şi aeve creştin derept, iară la la taină eretic, şi avea sfetnicĭ de aĭ săĭ, de o lege cu dînsul; maĭ apoĭ şi-aŭ ivit şi necredinţa sa». Moartea luĭ după cîteva vorbe de înfruntare din partea căpeteniei boierilor răsculaţĭ, uciderea luĭ fără milă şi fără sfială, căcĭ pănă atuncĭ Domniĭ fuseseră daţĭ morţiĭ pe ascuns, iar nu în vileag, înnaintea oştilor, de mîna unuĭ calăŭ tatar, se lămureşte prin pata eresuluĭ ce stătea pe fruntea usurpatoruluĭ. Se spune că el ar fi luat şi policandrul de argint al mănăstiriĭ celeĭ nouă de la Slatina, în munţiĭ Suceveĭ, şi de aceia nimenĭ nu s'a gîndit să-ĭ facă îngroparea cuviincioasă, de care se împărtăşiseră pănă atuncĭ şi Domnii periţĭ de moarte silnică.

E adevărat, că maĭ toţĭ Domniĭ aŭ îngăduit un cler catolic, ba chiar aŭ primit cu cinste la Curtea lor pe episcopul de această confesie, căruia i se zicea în Moldova, unde el a rămas maĭ multă vreme, «piscup» (aĭ noştrĭ eraŭ *Vlădicĭ*, pentru popor ca şi pentru cărturarĭ). Laţco-Vodă al Moldoveĭ a îngăduit intemeiarea în tîrgul Siretiŭ a uneĭ episcopiĭ catolice, care n'a ţinut multă vreme, ci episcopiĭ eĭ aŭ rămas în Polonia. Şi Laico

saŭ Vladislav al Țeriĭ-Romăneștĭ, de pe aceiașĭ vreme, s'a înfățișat ca fiŭ ascultător al Biserici romane și a făcut jurăminte pe numele sfinților catolicĭ. Vlad Țepeș, luînd o rudă catolică a luĭ Mateiaș Corvinul, a făcut profesie de catolicism, și fiul său Mihnea a fost bănuit că ar fi «căzut în eresul huliriĭ Duhuluĭ Sfînt»; de aceia l-aŭ și gonit maĭ cu învierșunare boierĭ, pe cari-ĭ împuținase prin măcel. Alexandru Vodă, fiul lui Mircea, fiŭ al acestuia Mihnea, a dăruit la Roma un epitaf (aier), cusut cu aur și mătăsurĭ după obiceiul răsăritean. Petru Cercel era socotit de Iesuițiĭ cari lucraŭ și în Ardeal și în Polonia, ca un agent potrivit pentru scopurile lor de convertire. Petru Șchiopul, Domn al Moldoveĭ, în acest timp, s'a plecat înaintea adevăruluĭ roman și, pe cînd stătea în pribegie la Nemțĭ, el vorbia într'una de dorința ce are de a merge să sărute piciorul Sf. Părinte. Mitropolitul Gheorghe Movilă căzu și el în «eresul» luĭ Mihnea cu privire la purcederea Duhuluĭ Sfînt, primind vestitul adaos la Crez: *filioque*. Tot atuncĭ trecuseră la catolicĭ Mitropolitul Moldoveĭ, Anastasie, și Grigore episcopul de Roman, — amîndoĭ Vlădicĭ cari-șĭ pierduseră cîrja. Atîția pretendențĭ se daŭ drept bunĭ catolicĭ. Decĭ pănă pe la 1600

se văd adese orĭ înnaintărĭ ale Bisericiĭ romane pe pămîntul nostru.

Dar trecerile acestea la catolicism saŭ sprijinirea de către Domnĭ a acesteĭ religiĭ sînt maĭ mult de natură diplomatică. Laţco e îngropat în biserica ortodoxă a Rădăuţilor, şi nu e nicĭ-o dovadă că Laico ar fi fost dus după moarte la vre-o biserică a catolicilor. Se arată la Snagov locul de odihnă a luĭ Ţepeş. Dacă Mihnea-cel-Răŭ ar fi murit în ţară, în loc să fie ucis în Sibiiul-catolic de la începutul seculuĭ al XVI-lea, el ar fi fost aşezat lîngă tatăl săŭ. Alexandru-Vodă a fost înmormîntat la biserica luĭ, ortodoxă, din Bucureştĭ. Pretendenţiĭ eraŭ de legea acelor pe lîngă cari cerşiaŭ. Iar Mitropolitul «catolic» Movilă a clădit mănăstirea Suceviţeĭ, şi nu s'a deosebit prin nimic, în toată păstoria luĭ, de ceĭ ce stătuseră înnainte de dînsul.

Decĭ temeiul era ortodoxia. Maĭ presus de dînsa plutia însă în mintea tuturora, fără deosebire, ideia mariĭ comunităţĭ a creştinilor, cari se pot înţelege, cu toată deosebirea de confesie şi de rit, şi aŭ datoria să se sfătuiască şi să se ajute. Această ideie fusese impusă de primejdia uneĭ cucerirĭ a tuturora din partea Turcilor. Aceştia se înfăţişaŭ în ochiĭ Domnilor şi boierilor noştrĭ aşa

de îngrozitor, nu numaĭ pentru dorința lor de a cotropi, pentru cruzimea și lăcomia lor, ci și pentru că, fiind păgînĭ, eĭ tăgăduiaŭ adevărul adus pe lume de Hristos și strigat de pe înnălțimea crucii sîngerate, pentru că eĭ amenințaŭ necurmat nimicirea legiĭ creștine. Turciĭ și prieteniĭ, ocrotițiĭ lor, aceia sînt dușmaniĭ omuluĭ care trăiește în acest timp potrivit cu idealul, cu cerințele morale ale timpuluĭ săŭ.

Boierul Vlad, care se ridică la Domnie împotriva luĭ Mircea-cel-Bătrîn, cu ajutorul Turcilor, cade în curînd, fiindcă cine ar fi putut sprijini cu inima neîndoită pe omul păginilor? Ceva maĭ tîrziŭ, Radu Pleșuvul, Domnul Turcilor, e învins de fratele săŭ Dan, Domnul sprijinit de creștiniĭ din Ungaria. Alexandru-Aldea se crede dator a lămuri pe toțĭ că numaĭ «frica» l-a făcut să se supuie Turcilor. O înțelegere cu aceștia aduce moartea luĭ Vlad Dracul. Țepeș se apără și el odată, că numaĭ pentru că e slab a fost silit să părăsească pe creștinĭ, dar pe urmă cu ce bucurie vestește el că a început lupta cu dînșiĭ pentru «țerișoara» luĭ, iar, nu maĭ puțin, «pentru toată țara creștinilor dreptcredincioșĭ»! Petru Aron al Moldoveĭ se sfătuiește cu toată țara, pentru a se putea dezvinovăți, orĭcînd, înnainte de a da bir Tur-

cilor. De la început, Ştefan-cel-Mare se înfăţişează ca al doilea «luptător pentru creştinătate», după moartea celuĭlalt mare Romîn şi mare creştin al veaculuĭ al XV-lea, Ioan Corvinul, căruia aĭ noştri i-aŭ zis totdeauna *Iancu-Vodă*. Pe Domniĭ munteni, Radu-cel-Frumos, ceĭ doĭ Basarabĭ, Vlad Călugărul, el îĭ despreţuieşte ca făpturĭ ale Turcilor. După biruinţa cea maĭ mare a vieţiĭ sale, cea de la Podul Înnalt, în 1475, Ştefan încheie astfel vestea de biruinţă pe care o trimese la toţĭ domniĭ creştinĭ aĭ lumiĭ: «Cînd am văzut noĭ oastea cea mare, ne-am sculat vitejeşte cu trupul şi armele noastre, şi li am stătut împotrivă, şi, cu ajutorul luĭ Dumnezeŭ celuĭ atotputernic i-am învins straşnic pe aceĭ duşmanĭ aĭ noştri şi aĭ creştinătăţiĭ întregĭ, şi i-am prăpădit, şi i-am călcat în picioare». Soliĭ biruitoruluĭ pentru crucea răsăriteană merg prin oraşele în care se înnalţă de-asupra bisericilor crucea latină, care nu i se pare luĭ, ca Bizantinilor din 1453, un semn de jignire şi de duşmănie. Gîndul din urmă al luĭ Ştefan e să primească din noŭ, împreună cu Apusul întreg, unit pentru credinţă, lupta cu Turciĭ, duşmaniĭ tinereţelor sale, răpitoriĭ cetăţilor sale Chilia şi Cetatea-Albă. Peste un veac aproape, cuvîntul de «creştin» e pe buzele

luĭ Mihaĭ Viteazul, care scapă pe cîţĭva anĭ pămîntul săŭ de robia păgînilor. În ţara Moldovenilor, cari uciseseră pe Ştefan Lăcustă, nepotul de fiŭ al luĭ Ştefan-cel-Mare, pentru că-l ştiaŭ venit de la Turcĭ, îl bănuiaŭ prieten al lor şi chiar părtaş de lege cu dînşiĭ, şi cari goniseră pe Ilie-Vodă Rareş Turcitul, — Petru Şchiopul părăseşte Domnie şi ţară şi fuge în Apus, pentru ca să nu i se turcească băieţelul.

De acum înnainte iubirea de creştinătate începe să maĭ aibă un înţeles. Cine ţine la creştinĭ în Ţara-Romănească înseamnă că doreşte cucerirea de către Austriacĭ, iar, în Moldova, prieten al creştinilor saŭ prieten al Polonilor e tot una. Ţerile noastre nu maĭ pot sta de sine, şi numaĭ puţinĭ dintre boierĭ aŭ o minte aşa de înţeleaptă şi cumpănită, încît să judece că, prin dibăcie şi bună socoteală, poate trăi maĭ departe şi cel slab, în loc să fugă de supt o ghiară supt alta. Un Miron Costin scrie despre răscoala luĭ Gaşpar Gratiani cu Poloniĭ: «De lăudat este fiecare Domn să ţie de spre partea creştinească, că această ţară, căcĭ trăieşte în statul săŭ aşa pănă acmù, pentru ţerĭ creştineştĭ stă pănă astăzĭ în rîndurile sale, însă cu înţelepciune, nu fără socoteală

şi fără temeiŭ, ca, în loc de folos ţeriĭ, să aducă peire, cum s'aŭ prilejit şi în vremile noastre în cîteva rîndurĭ, de adusese a mulţĭ nesocoteala şi nebunia mare cumpănă acestuĭ pămînt». Dar, maĭ tinerĭ, maĭ focoşĭ, maĭ uşuratecĭ decît dînsul, ceĭ maĭ mulţĭ dintre boieriĭ amînduror ţerilor judecaŭ altfel.

Pe vremea Movileştilor, Moldoveniĭ eraŭ bucuroşĭ de ocrotirea Polonilor, care nu li-a adus nicĭ-un sprijin, nicĭ-o creştere în cultură, ci numaĭ un bir maĭ mult, şi multe ruinătoare tulburărĭ pentru Domnie. Tot în această epocă de după Mihaĭ Viteazul, ceĭ maĭ inimoşĭ şi maĭ vitejĭ dintre Muntenĭ se plîngeaŭ că Radu Mihnea, Domnul pus de Turcĭ, nu e în zădar fiul luĭ Mihnea Turcitul şi că-şĭ ţine pe lîngă dînsul o sumă de rude turceştĭ, făcînd ţara de batjocură. Să li vie Domn de la Împăratul creştin! Peste cîteva zecĭ de anĭ, aceştĭ creştinĭ înflăcăraţĭ avură bucuria să vadă marea înrîurire pe care Ardealul o avu asupra ţerilor noastre până prin 1660.

De aicĭ înnainte, iarăşĭ creştiniĭ, spre cari se înnalţă nădejdile, sînt cuceritoriĭ ce se aşteaptă. Creştinătate şi neatîrnare se înlătură una pe alta: a fi cu creştiniĭ înseamnă a fi supt creştinĭ. Grigore Ghica, iubitor de

creştinĭ, trădează şi faţă de Imperialĭ şi faţă de Polonĭ; el se face a trece la catolicism şi numeşte Leopold, după Împăratul, pe un fiu al săŭ născut în Imperiu, dar la urmă el nemereşte totdeauna la Constantinopol, unde i s'a şi sfărşit viaţa. Ştefan Petriceicu, boier încă tînăr, bun, dar cam slăbuţ de minte, face tot aşa, însă din tabăra Polonilor el, maĭ puţin dibaciŭ şi maĭ cinstit, nu maĭ nemeri drumul la Ţarigrad, ci, după 1683—1684, cînd se iveşte pentru ultima oară ca Domn trecător prin voia Polonilor, el trăieşte în întunerec, ca o jertfă a ideiĭ creştine. Şi alţiĭ dintre Moldovenĭ, Hîncul, Durac, cari se ridicară împotriva luĭ Duca-Vodă, Hîjdău, Drăguţescul, visează tot cucerirea polonă. Miron Costin şi alţiĭ se ascund în Polonia, cum se ascunsese odată un Nistor Ureche, şi acolo Miron, ca un cărturar, scrie Polonilor în versurĭ şi in prosă, arătîndu-li în chip ispititor preţul ce ar avea pentru dînşiĭ Moldova; el pune odată în scris şi condiţiile în care boieriĭ moldovenĭ ar fi bucuroşĭ să se supuie regeluĭ. Cînd Poloniĭ atacă la rîndul lor pe Turcĭ, Sobieski găseşte în amîndouă năvălirile sale în Moldova, la 1686 şi la 1691, oamenĭ bucuroşĭ că pot să primească în ţara lor Craiŭ creştin. Moldova-de-sus rămîne în stăpînire po-

lonă, și toată mazilimea tînără, precum și mulțĭ dintre boieriĭ de aceiașĭ vrîstă, aleargă cu bucurie supt steagurile «rohmiștrilor» și «horanjilor» regalĭ. Cel maĭ mare viteaz din toată Moldova, Turculeț, slujește la Polonĭ.

Pe atuncĭ, Șerban Cantacuzino, Domnul muntean, intră în ințelegere cu Nemțiĭ, ca să li închine țara și, dacă eĭ ar fi cerut maĭ puțin și ar fi vrut să dea maĭ mult, se ajungea la o învoială. De pe la 1690 înnainte apoĭ, și Moldoveniĭ și Munteniĭ încep a cerca lucrurile la Moscova, unde se ridica o mare putere creștină, cu un alt Împărat.

Acesta e însă ortodox, și acum începe o a treia perioadă în desfășurarea ideiĭ creștine. Ea se preface în *ideie ortodoxă.*

Chiar după ce Petru-cel-Mare, Țarul rusesc, se opri la Iașĭ (1711), în calea care socotia el că se va opri numai la Constantinopol și care fu întreruptă de înfrîngerea de la Stănileștĭ, ochiĭ Romînilor maĭ căutară un timp cu încredere pe Austriacĭ. În tot timpul Domnieĭ luĭ Brîncoveanu, aceștia își păstrează prieteniĭ lor în Țara-Românească. La începutul unuĭ noŭ războiŭ cu Turciĭ, o partidă munteană li dă în mînă pe Domnul fanariot, *turcesc*, Nicolae Ma-

vrocordat; eĭ se bucură din toată inima cînd Austria păstrează măcar Oltenia, unde cîrmui un timp ca Ban căpetenia partideĭ, Gheorghe, fiul luĭ Șerban Cantacuzino. Dar administrația cea nouă a Olteniei nemulțămi pe toată lumea, maĭ ales pentru că nu ținea în samă datinile și exploata țara fără cruțare, pentru Vistieria împărătească. În Moldova Vasile Ceaurul încercă să pregătească luĭ Mihaĭ Racoviță soarta luĭ Mavrocordat, însă nu izbuti. În 1739, Oltenia fu dată înnapoi în mînile Domnuluĭ de la Bucureștĭ. De atuncĭ Austriaciĭ și-aŭ pierdut însușirea de represintanțĭ aĭ ideiĭ creștine, rămîind numaĭ cu aceia de cuceritorĭ. Și eĭ se îngrijiră a dovedi aceasta, rășluind, în toate formele diplomatice, Bucovina noastră, cu Suceava și Putna, Scaunul și mormîntul luĭ Ștefan-cel-Mare, la 1775. Eĭ maĭ veniră odată la 1788-91: Domnul moldovean, Alexandru Ipsilanti, se lăsă prins de dînșiĭ, iar uniĭ boierĭ muntenĭ îĭ chemară în țara lor. Între aceștia era și poetul Văcărescu. Dar la plecarea lor, în 1791, nimenĭ nu li-a plîns pe urmă. Se știe că, pe timpul războiuluĭ Crimeiĭ, am maĭ avut, în amîndouă țerile, o administrație militară austriacă, dar bucurie pentru dînsa n'a maĭ avut, data aceasta, chiar nimenĭ.

Dragostea pentru Ruşĭ a ţinut maĭ mult, de hatîrul ortodoxieĭ lor, care încălzia de o potrivă pe ţeran, pe cleric,—maĭ ales pe cleric, care era bucuros să iasă înnaintea străinuluĭ pentru a-ĭ stropi cu aghiazmă mondirul şi a întinde crucea păciĭ buzelor din cari ieşia urletul lăcomieĭ flămînde — şi pe boier. Ea se întinde de la 1711 pănă la 1830,—vre-o sută de anĭ.

În 1711, purtarea Ruşilor fusese cuviincioasă, de la Împărat pănă la cel din urmă ostaş. Ruşiĭ pierdură însă mult prin neizbîndă, aşa de mult, încît pănă şi Ţarul era să fie prins de Turcĭ. A doua oară, în 1739, a fost, din potrivă, în Moldova — căcĭ maĭ departe n'aŭ trecut oştile, jaful cel maĭ straşnic din partea tuturora. La 1769-74, Ruşiĭ aŭ stat în amîndouă ţerile şese anĭ, luînd provisiĭ, ostaşĭ, darurĭ, petrecînd cu boierimea, şi la urmă eĭ lăsară pe Austriacĭ a lua Bucovina. În 1788-92 — al patrulea răsboiŭ — eĭ caută a pune în fruntea amînduror ţerilor pe Potemchin, amantul disgraţiat al Ţarineĭ Ecaterina a II-a. Dar nu pentru Potemchin-Vodă se jertfia toată lumea la noĭ! În 1806-12, apostoliĭ şi arhangheliĭ ortodoxieĭ ne anexară formal şi, siliţĭ să-şĭ părăsească prada, eĭ plecară cu Basarabia în gură. Nu pentru aceasta se jertfise încă odată toată Romînimea

de la Dunăre! În 1828-34, eĭ strivïră țerănimea noastră, puind-o să tragă carele ca boiĭ și lăsîndu-ĭ, după cuvîntul uneia din căpeteniile oștilor împărăteștĭ, «numaĭ ochiĭ ca să plîngă»; pe boierĭ îĭ strunïră și umilïră în tot felul, zvîrlindu-li în aier prin cizma luĭ Joltuhin ișlicul, semnul boierieĭ. Nu pentru aceasta sîngeraserăm iarășĭ! În 1853, Rușiĭ pătrunseră din noŭ peste Prut ca să rămîie, și numaĭ Europa, unită în potriva lor, îĭ aruncă înnapoĭ, învingîndu-ĭ în Crimeia; ea ni dădu înnapoĭ Ținuturile de jos ale Basarabieĭ. În 1877 am scăpat fără îndoială la Plevna pe marele-duce Nicolae de soarta generaluluĭ Curopatchin, iar ca mulțămită ni se smulse și acea zdreanță băsărăbeană, — lucru ne maĭ pomenit în analele alianțelor dintre State.

Ideia creștină în ultima eĭ formă, ortodoxă, murise pentru veciĭ vecilor, și în mintea bătrînuluĭ celuĭ maĭ evlavios.

II.

În veacul al XV-lea maĭ ales, Europa apuseană începu să vadă ceva în afară de hotarele impuse de religie. În cugetarea, simțirea și arta lumiĭ vechĭ, ea descoperi o bogăție, o frumuseță și un folos care-ĭ fu

seseră ascunse pănă atuncĭ. Cercetărĭ se începură cu privire la acest trecut aşa de îndepărtat, limbile clasice fură studiate pretutindenĭ, în toate ramurile vieţiĭ sufleteştĭ a popoarelor nouă se imitâ cu străduinţă anticitatea.

Mişcarea aceasta, care se dovedi neasămănat de roditoare şi aduse cu dînsa altă literatură, altă artă, la urmă chiar, altă ştiinţă şi un fel de filosofie necunoscut pănă atuncĭ, se putea întinde în Răsărit numaĭ acolo unde limba latină maĭ ales era bine cunoscută, ca una ce fusese de la început limba Bisericiĭ şi a Statuluĭ. Decĭ, Ungaria şi Polonia, spre marea lor fericire, se împărtăşiră de Renaştere, noĭ însă, cari întrebuinţam limba slavonă în dregătoriĭ şi în slujba dumnezeiască, nu. Am păstrat încă vre-o sută de anĭ o literatură săracă, mărgenită la operele curat religioase, şi, acestea neputînd fi originale, la traducerĭ maĭ mult saŭ maĭ puţin bine făcute.

Încă o urmare a Renaşteriĭ era aceia că viaţa romană, mult maĭ bine cunoscută decît cea grecească, era admirată şi imitată în tot felul. Numele italiene, germane, francese, ungureştĭ chiar şi polone, se prefăceaŭ aşa incît să sune latineşte; localităţile geografice eraŭ preschimbate în acelaşĭ sens.

Toţĭ căutaŭ să-şĭ puie în legătură începuturile ţeriĭ şi neamuluĭ cu vremile strălucite ale Romanilor saŭ ale Grecilor. Până şi Turciĭ ieşiră coborîtorĭ aĭ luĭ Teucer din Eneida luĭ Vergiliu, şi nu li se maĭ zise altfel decît *Teucri*; Francesiĭ, urmaşĭ aĭ Francilor, ar fi avut de strămoş pe un Francus; Secuiĭ din Ardeal eraŭ *Seculi*, *Siculi*, decĭ Sicilianĭ. Şi cam tot de astea.

Unii feciorĭ de boierĭ pribegĭ învăţaŭ însă în Polonia, pe cărţĭ latineştĭ care vorbiaŭ înnainte de toate despre Roma. Eĭ aŭ trebuit, fireşte, să facă apropierea între numele de «Rumîn», între limba «rumînească» şi, Romanĭ; asămănarea de limbă li se impuse încă de la început. Pe atuncĭ nu se putea face deosebire între originea poporului şi originea limbiĭ. Limba era învederat venită din cea latinească; noĭ cu toţiĭ nu puteam fi decît Latinĭ. Şi astfel de odată se ridică perdeaua greoaie de despreţ, de sărăcie şi umilinţă care ne acoperia. Aureola Romeĭ încunjura fruntea ţeranuluĭ robit, a boierimiĭ supusă tuturor poftelor turceştĭ. Orĭ ce-am fi ajuns să fim, era ceva aşa de mare să avem o obîrşie romană!

Înnainte de orĭce altă sarcină, această obîrşie trebuia luminată. Şi pentru noĭ, dar maĭ ales pentru aceĭ străinĭ cari se deprin-

seseră prea mult a vorbi despre «barbaria» *Valahilor*.

Încă de pe vremea luĭ Vasile Lupu, Grigore Ureche, ucenic al şcolilor latineştĭ din Polonia, scrie: «De la Rîm ne tragem şi cu a lor cuvinte ni-ĭ amestecat graiul». Din scriitorul italian Enea Silvia Piccolomini, din veacul al XV-lea, el mai culege ştirea că ar fi fost pe aicĭ cîndva un Flaccus, «Hatman rîmlenesc», pe care, fireşte, Enea Silvio îl creasese el, pentru ca să-şĭ lămurească numele de «Valahĭ». El se opreşte însă aici, urmînd apoi cu istorisirea pe româneşte despre Domniĭ Moldoveĭ, şi numaĭ despre eĭ.

Miron Costin, din generația care urmează pe a luĭ Ureche, ştie mult maĭ mult: găsim la el, la un loc cu o mulțime de nelămurirĭ şi greşelĭ, maĭ toate elementele trecutuluĭ roman. De şi scrie numaĭ despre Moldovenĭ, acest boier inimos şi cărturar cuprinde cu privirea în cercetarea celor d'intăiŭ începuturĭ şi pe ceĭlalțĭ Romînĭ — pănă la Aromîniĭ Balcanilor. Pe toțĭ îĭ hotăreşte că sînt adevărațĭ Italienĭ.

Şi iată că un om care nu învățase la Polonĭ, ci în Italia însăşĭ, la Padova, unde mergeaŭ mulțĭ Răsăritenĭ,— Constantin Stolnicul Cantacuzino, prinde a povesti şi el, tot

înnainte de anul 1700, despre Traian şi Împărații Romeĭ, ce aŭ domnit şi asupra Dacieĭ strămoşeştĭ. Mai limpede, maĭ sigur şi maĭ bogat decît Miron Costin, pe care nu l-a cunoscut, el vorbeşte despre cea d'intăiŭ întemeiere în aceste părțĭ, pe care Moldoveanul o numise «descălecatul» saŭ coborîrea şi colonisarea cea d'intăiŭ.

În sfîrşit, spiritul Renaşteriĭ e primit de Dimitrie, învățatul fiŭ al luĭ Constantin Cantemir, prin lecțiile unui Grec cu ştiință de latineşte şi care învățase şi el în Italia. Cetind cu sîrguință în tot cursul tinereților sale, el fu în stare să scrie după aşezarea sa, ca pribeag domnesc, în Rusia cea maĭ întinsă lucrare despre timpurile vechĭ ale istoriei noastre, *Hronicul Romîno-Moldo-Vlahilor*. Pentru el nu maĭ e nicĭ-o îndoială că sîntem Latinĭ, ba încă nimic nu ne-a clintit vre-odată de pe pămîntul cîştigat de legiunile luĭ Traian.

Aceştĭ oamenĭ — la cari se poate adăugi şi un harnic întregitor şi compilator, Nicolae, fiul luĭ Miron Costin, — lucraseră mai toțĭ deosebĭ, fără a se cunoaşte saŭ a se răzima unul pe altul, pornind toțĭ de la acelaşi izvor, studiile zise umanistice, pe care le începuseră oamenii Renaşterii.

Cetitorĭ pentru astfel de lucrurĭ eraŭ însă de tot puţinĭ pe atuncĭ: cîţĭva boierĭ numaĭ. Cetitoriĭ obişnuiţĭ, ceva maĭ mulţĭ, cu deosebire preoţĭ, se mulţămiaŭ cu cetirea cărţilor sfinte. Decĭ nicĭ-una din aceste cronicĭ nu s'a tipărit, şi o bucată de vreme ele aŭ fost cu totul uitate.

Pe atuncĭ însă, o parte dintre Romînii din Ardeal trecuseră, după îndemnul Iesuiţilor, la Biserica Romeĭ, cu care se *uniseră*. Eĭ îşĭ păstraŭ limba de slujbă, datinile bisericeştĭ, însurătoarea preoţilor, dar în dogmă eraŭ una cu Roma. Şcolile catolice din Sîmbăta-Mare, în Ungaria, din Viena şi din cetatea Papilor eraŭ deschise acum învăţăceilor romînĭ, cari plecaŭ, cu deplină cunoaştere a limbiĭ latine, din Blaj, reşedinţa nouluĭ episcop unit.

Din Viena şi Roma se întoarseră decĭ prin aniĭ 1770-80 treĭ tinerĭ călugărĭ, Samuil Clain, Gheorghe Şincaĭ şi Petru Maior, cari n'aveaŭ de loc hotărîrea de a trăi îmbrăcaţĭ în rasă la mănăstire. Toţĭ treĭ aveaŭ aceleaşĭ gîndurĭ: *să dovedească originea romană,* la cunoaşterea căreia ajunseseră înainte de a fi cetit cronicile moldoveneştĭ şi muntene. Dar prin cărţile pe care le alcătuiră, eĭ merseră maĭ departe decît aceştia. Literele cirilice obişnuite pănă atuncĭ trebuiaŭ părăsite cu încetul, limba trebuia

să fie scrisă cu litere latine şi astfel încît totdeauna să se poată recunoaşte cuvîntul latinesc de la început. În sfîrşit, sunetele «străine», vorbele «străine» trebuiaŭ părăsite măcar în scris.

Un alt lucru noŭ e ţipărirea acestor cărţĭ. Prin şcolĭ bisericeştĭ, prin şcolĭ de Stat, prin şcolile întemeiate dincoace de munţĭ în cursul veaculuĭ al XVIII-lea, de Domniĭ zişĭ «fanarioţi», cercul de cetitorĭ se lărgise foarte mult. Pentru toţĭ aceştĭ oamenĭ se tipăriră pe rînd două cărţĭ ale luĭ Petru Maior, dintre care una fu confiscată, şi «Dicţionariul de Buda». Acest dicţionariŭ de etimologiĭ, arătînd adecă de unde vine fiecare cuvînt, n'a putut să aibă mare răspîndire. Din potrivă, toată lumea a cetit «Istoria pentru începutul Romînilor în Dacia», care a avut două ediţiĭ în vre-o zece anĭ. Aceasta a fost de acum înnainte *Biblia ideiĭ latine*. Şi dascălul Lazăr din Avrig, care a venit în 1817 la noĭ de a întemeiat cea d'întîiŭ şcoală naţională în Bucureştĭ, credea în această Biblie.

Supt înrîurirea acesteĭ mişcărĭ s'aŭ format un număr de tinerĭ din Ardeal, ca Ioan Maiorescu, Papiu Ilarian, August Laurian, Simion Bărnuţiŭ. Întemeiaţĭ pe mîndria latină,

eĭ au făcut mişcarea de la 1848 în Ardeal, pe care aŭ organisat-o după tradiţiĭ romane şi aŭ descris-o într'o limbă latinisată. Toţĭ aŭ trecut, înnainte saŭ după 1848, dincoace şi aŭ stăpînit învăţămîntul. Ioan Maiorescu e întemeietorul şcolilor craiovene, Laurian al celor din Bucureştĭ şi apoĭ al şcolilor Moldoveĭ întregĭ, Bărnuţiŭ, al şcoliĭ de drept din Iaşĭ. Ceĭ din ţară, un Gheorghe Asachi în Moldova, un Ion Rădulescu, zis Eliad, în Ţara-Românească, aŭ crezut, cu toată puterea sufletuluĭ lor, în originea latină pe care a şi cîntat-o, în versurĭ frumoase, cel d'intîiŭ, care şi el învăţase la Roma, dar n'aŭ primit ideia prefaceriĭ limbiĭ pe latineşte, ba nicĭ chiar scrierea cu singurele litere latine. Eliad e autorul unuĭ sistem de scriere mixt, care a dăinuit cîtva timp şi a fost primit şi în Moldova.

Astfel se ajunse la aniĭ 1860, cînd acum fiinţà o Românie unită. Academia Romînă din Bucureştĭ fu înfiinţată. Cea d'intîiŭ grijă trebuia să-ĭ fie formarea limbiĭ literare, ca şi cum limba literară n'ar fi fost de mult formată, încă de pe vremea tipăriturilor bisericeştĭ, rămîind să se adauge, fireşte, potrivit cu timpul, neologisme ştiinţifice. Laurian şi elevul luĭ, Massimu, căpătară grija

dicționariului. El apăru în două volume mari, și stîrni o adîncă uimire. Limba era *curățită*, luîndu-i-se jumătate din cuvintele ei. Celelalte erau cu totul schilodite, ca să li se vadă mai bine originea latină.

Pe atunci se învăța în școli istoria Romînilor a lui Laurian, care începea cu Romul și Remu și dădea anii după fundarea Romei. În Ardeal stăpînia științificește canonicul blăjean Timoteiu Cipariu, care, de și un bun cunoscător al limbii vechi și un înțelegător al desvoltării ei firești, scria într'o ortografie de paradă, și mai mult cu vorbe «strămoșești».

Școala latină n'a putut merge mai departe în ceia ce privește limba. În studiile istorice ea s'a păstrat încă multă vreme, de și slăbită. Iar ceia ce a rămas mai mult din ea, a fost părerea că noi sîntem Latini, că avem spirit latin, că sîntem frați buni cu toți Latinii. De aici urmà neapărat iubirea pentru Franța, sora noastră mai mare: vorbirea limbii ei, imitarea acestei limbi — Eliad însă voià mai bine imitarea limbii italiene —, primirea în românește a oricărui cuvînt franțuzesc, în știință ca și în literatură, hrănirea literaturii românești «începătoare» cu cea francesă, emigrarea la Paris. În latinismul lui Laurian trebuie să se

caute, nu numaĭ originea franco-romîneĭ în care a scris un Mihail Zamfirescu, dar şi a modeĭ literare francese, căreia un Bolintineanu, un Alecsandri chiar i aŭ slujit toată viaţa lor, şi a ideilor politice şi culturale care aŭ domnit zecĭ de anĭ la noĭ; în sfîrşit, şi a tuturor împrumuturilor nesăbuite şi caraghioase pe care «sora maĭ mică» s'a crezut datoare să le facă la «sora maĭ mare».

Primirea exuberantă pregătită la Bucureştĭ studenţilor italienĭ, ovaţiile în mijlocul cărora d. de Gubernatis şi-a făcut intrarea la Bucureştĭ — precum astfel de ovaţiĭ s'aŭ cheltuit şi cu cîte un astfel de om ca «sarul» Péladan saŭ ca d. Léo Claretie, ziarist, *nepotul* unuĭ scriitor bine cunoscut —, visita la Roma a unuĭ grup romănesc ce cuprindea toate elementele comiculuĭ, călătoria din urmă, bogată în nemulţămirĭ, care s'a făcut, nu în Italia, ci *prin* Italia pentru a se ajunge la Roma, toate sînt ultime urmărĭ ale curentuluĭ latinist decăzut. El a început decĭ cu Samuil Clain şi s'a mîntuit cu Badea Cîrţan.

Dar, dacă te uiţĭ bine, vezĭ şi alte forme ale aceleiaşĭ direcţiĭ.

În istoria romănească, în cugetarea Romînilor despre eĭ înşiĭ, în politica lor a fost,

pănă în aniĭ nouăzecĭ, o ciudată ilusie, care ni-a ajutat la multe, dar la mult maĭ multe ni-a stricat. Ajunsesem a ne crede de o samă cu părinţiĭ noştri Romaniĭ şi uitasem de mult cît putem într'adevăr. D. Hasdeŭ spunea, într'un curs la Universitate, că de fapt noĭ sîntem în stăpînirea unuĭ Imperiu; în numele luĭ Traian, August Laurian afişa pe păreţiĭ tuturor şcolilor primare ale Romăniei o hartă a Dacieĭ de mîne, şi poetul Macedonski hotăria că

Roma noastră e 'n Orient:
Constantinopol capitală.

III.

Dar iată că un noŭ curent se ivise. El se luptà întăiŭ cu împrejurărĭ foarte grele, oprit în loc de alte curente, amestecat une orĭ cu ele. Amestecul ajunse la o anumită dată aşa de puternic, încît curentul iniţial părea pierdut. O altă generaţie, pornind de la alte consideraţiĭ, l-a înviat şi a represintat ideia conducătoare cea bună, atîta timp cît i-aŭ îngăduit puterile. Apoĭ iarăşĭ s'a părut că biruinţa se apleacă în partea curentuluĭ grandoman, fără conştiinţă de trecutul, de viitorul, de chemarea noastră, gata a se închina la toţĭ idoliĭ neamuluĭ străin.

Apoĭ el s'a întărit din noŭ, şi el chiamă astăzĭ la sine pe toţĭ oamenii iubitorĭ de ţară şi de neam, pe toţĭ oamenii cinstiţĭ şi cuminţĭ, pe toţĭ oamenĭ de ispravă.

Să urmărim şi dezvoltarea acesteĭ ideĭ conducătoare.

Asachi şi Eliad nu trecuseră cu totul în legiunea latiniştilor, dar nicĭ unul, nicĭ altul n'a maĭ păstrat de la o vreme legăturile cu poporul lor şi aŭ ajuns răpede a nu-l maĭ înţelege şi a nu-l maĭ putea călăuzi. Asachi tipăria reviste cu text frances în faţa celuĭ romănesc şi nu maĭ răspingea nicĭ-un neologism frances. Eliad profetisa, făcea comentariĭ ale Biblieĭ, se asămăna cu Hristos, şi îndată prinse a bîigui într'un fel de romîno-italiană pe care n'o maĭ cetia nimenĭ.

Alţĭ scriitorĭ, cari faţă de dînşiĭ eraŭ nişte tinerĭ, lucraŭ însă, maĭ ales în Moldova, pe o altă temelie. Adevărata cercetare a trecutuluĭ o începură, maĭ în acelaşĭ timp, Munteanul Bălcescu, care trăi puţin, şi marele Moldovean Mihail Kogălniceanu. Cronicile, documentele, care eraŭ şi *minunate îndreptare de limbă şi păstrătoare ale cugetăriĭ adevărat romăneştĭ a trecutuluĭ*, ieşiră la iveală. Al. Russo, Vasile Alecsandri scot la lumină poesia poporuluĭ. Pornind de la cu-

noştinţa acestor izvoare, se înjghebă o literatură nouă, care numără, în aceiaşĭ generaţie, şi pe cumpătatul şi clasicul nuvelist Costachi Negruţ (Negruzzi). Într'o generaţie următoare, se adauge la dînsa Alexandru Odobescu. Dintre şi maĭ tinerĭ, şcolarĭ aĭ Germanieĭ anilor 1860, întorşĭ în ţară, întemeiază «Convorbirile literare». Slavicĭ dă graiŭ firiĭ ţeranuluĭ ardelean. Miron Pompiliu tipăreşte cîntece ardeleneştĭ. Gane spune pe înţelesul tuturora poveştĭ din Moldova. Ispirescu ţese din noŭ firul basmelor muntene, şi minunatul povestitor Creangă înfăţişează satul moldovenesc. Alecsandri se alipeşte la mişcare, dar nu cu totul, păstrînd unele păcate şi lipsurĭ ale trecutuluĭ. Însă un tînăr care învăţase prin toate ţerile romăneştĭ, în Moldova, la Cernăuţĭ, la Blaj, care stătuse la Viena în mijlocul studenţilor romînĭ de pretutindene, care fusese suflerul luĭ Pascali la Bucureştĭ, un tînăr moldo vean din pragul Bucovineĭ, cu multe cunoştinţĭ generale şi cu cele maĭ adîncĭ cunoştinţĭ romăneştĭ ce se pomenise până atuncĭ, Mihail Eminescu, adunâ în sine toată bogăţia de cugetare şi simţire a neamuluĭ şi pe o înnaltă gamă de modernitate cîntâ în cel maĭ frumos graiŭ romănesc. Acel care călăuzise din capul loculuĭ mişcarea, d.

T. Maiorescu, recunoscu de la început pe fruntașul literaturiĭ nouă.

«Convorbirile» aŭ avut vre-o douăzecĭ de anĭ de strălucire. Apoĭ revista se strămută în Bucureștĭ, și mulțĭ dintre ceĭ maĭ însemnațĭ colaboratorĭ aĭ eĭ intrară în politică, fără a putea face să învingă aicĭ alt spirit. În Bucureștĭ terenul rămăsese al altora, iar în Iașĭ după plecarea «Junimiĭ» se instală socialismul «Contemporanuluĭ». Generația tînără primi cu cea maĭ mare bucurie activitatea critică a d-luĭ Dobrogeanu-Gherea, care îndrepta literatura romănească spre ideale care nu sînt și acelea ale poporuluĭ romănesc. În acelașĭ timp se ivia, printr'o înțelegere greșită a unor anumite modèle, dar maĭ ales printr'o adoptare a spirituluĭ bulevardier frances și prin amestecul în literatură al multor Evreĭ scepticĭ, o nouă literatură satirică, fără îndreptățire, fără țintă, fără crutare, ridicîndu-se din noroiul pornografieĭ numaĭ pentru a mușca prin insulta personală. În jurul uneĭ biete reviste ciudat scrise, se adunaseră tinerĭ ce-șĭ ziceaŭ decadențĭ, cîntărețĭ aĭ ticăloșiilor sociale și aĭ rătăcirilor bolnave, în care poate cădea simțirea omenească. Glasul limpede al celor treĭ fruntașĭ noĭ, armonicul povestitor și pătrunzătorul critic social I.

L. Caragiale, înfloritul stilist, bogat în icoane nouă, Delavrancea şi poetul atît de intim şi de simplu Vlahuţă, nu era ascultat decît în unele cercurĭ. Revista pe care o căuta maĭ mult publicul, *Revista Nouă*, a d-luĭ Hasdeŭ, nu făcea alegere şi nu cerca să determine nimic, în nimic.

Lucrurile s'aŭ schimbat astăzĭ. Încă odată s'aŭ revărsat asupra scriitorilor comorile trecutuluĭ şi comorile poporuluĭ. Atingerea între Romîniĭ din toate părţile s'a făcut zilnică, sinceră, de un mare folos pentru cugetarea lor. Universităţile s'aŭ înnălţat maĭ sus decît vechiul rol de a pregăti profesorĭ, şi vreaŭ să îndrepte viaţa timpuluĭ. Zidurile dintre literatură şi ramurile vecine se dărîmă şi îngăduie o simţitoare îmbogăţire a celeĭ d'intăiŭ. Treĭ reviste ale celor maĭ tinerĭ, «Sămănătorul», «Luceafărul», «Făt-frumos», luptă în acelaş sens, şi ele aŭ dat literaturiĭ de astăzĭ pe un Iosif, un Sadoveanu, un Goga, un Sandu, un Ciocîrlan, un Cerna, un Vîlsan.

Şi acum mişcarea nu se opreşte aicĭ. Toată viaţa romănească e prinsă de dînsa, şi, cu toate înpotrivirile de astăzĭ, ea va izbuti să prefacă tot. Originalitatea eĭ binefăcătoare stă într'aceia că ea nu născoceşte, nu adauge

şi nu falsifică nimic, dar nu lasă să-ĭ scape din vedere nicĭ-una din însuşirile, din putinţele de desvoltare ale neamuluĭ. Puterile adevărate de astăzĭ, moştenirea cea bună a trecutuluĭ, tot ce are poporul romănesc în stăpînirea şi la îndămîna sa trebuie a fi întrebuinţat. Scopul nu maĭ e acela de a ne asămăna cu uniĭ saŭ cu alţiĭ, de a ne întrece cu Romaniĭ de odinioară saŭ de a ne ţinea pe urma Francesilor. Nu voim a fi un Stat modern oarecare, de o precocitate şi îndrăzneală care să uimească lumea. Dorinţile noastre sînt mult maĭ modeste, dar mult maĭ uşoare de tălmăcit în faptă sigură: avînd conştiinţă de ceia ce sîntem, simţindu-ne Romînĭ mult maĭ mult decît coborîtorĭ aĭ Romanilor şi chiar decît cetăţenĭ aĭ Romănieĭ, voim, în cea maĭ strînsă legătură cu tot ceia ce a fost sănătos în trecut, să clădim cu mijloace romăneştĭ civilisaţia romănească pentru toţĭ Romîniĭ.

III.

DEZVOLTAREA
HOTARULUĬ ȚERIĬ-ROMÂNEȘTĬ ȘI MOLDOVEĬ

Dezvoltarea hotarului Ţerii-Româneşti şi Moldovei.

I.

Ţară-Românească a numit Romînul, şi numeşte încă, tot Ţinutul pe care-l locuieşte el, acela în care-şi pune munca de plugar saŭ în lungul şi în largul căruia îşi mînă turmele. Acest pămînt putea fi supus în parte, odinioară, Bizantinilor, Bulgarilor, Ungurilor, Tatarilor şi Ruşilor din Haliciŭ, iar astăzi Turcilor, Ruşilor, Austriecilor şi Ungurilor,

paese divino per sette destini,
in sette spezzato da sette confini,

«o ţară divină prin şapte ursite
In şapte sfărmate de şapte hotare»,

cum cînta poetul despre alt popor, al săŭ, care a isbutit însă a-şi face la loc unitatea naţională şi în forma politică, — dar el rămînea tot «Ţara-Românească».

Pănă pe la anul 1300, această Ţară nu

dăduse încă un Stat. Romîniĭ trăiaŭ numaĭ supt stăpînirea ușoară a cnezilor saŭ juzilor, maĭ sus de cari eraŭ Voevoziĭ. Cîțĭva dintre aceĭ aĭ Țeriĭ-Româneștĭ: Ioan, Farcaș, Litovoĭ, Seneslaŭ, la dreapta și la stînga Oltuluĭ, sînt pomenițĭ încă înnainte de anul 1250. Se vede din cele spuse în întărirea de către Papă a unuĭ privilegiu regal unguresc pentru cavaleriĭ Ioanițĭ, cari eraŭ ispitițĭ să se așeze la noĭ, că pămîntul cnezilor și voevozilor oltenĭ mergea de la Țara Hațeguluĭ până în Dunăre, și se pomenesc și pescăriile de la Celeiŭ și cetatea Severinuluĭ, — aceasta stăpînită de Ungurĭ. Dincoace de Olt, din potrivă, nu se înseamnă nicĭ-o localitate și nicĭ-un hotar.

Pe acea vreme Unguriĭ aveaŭ în mîna lor o parte din pămîntul ce era să fie maĭ tîrziŭ Moldova. Districtele Bacăŭ și Putna de astăzĭ eraŭ atuncĭ ungureștĭ, avînd locuitorĭ ungurĭ, adușĭ din Secuime și din alte părțĭ, preoțĭ ungurĭ și căpeteniĭ ostășeștĭ pentru regele Ungarieĭ. Capitala acesteĭ provinciĭ era Milcovul, cetate așezată pe rîul cu același nume, reședință a episcopului catolic.

În părțile de sus ale Prutuluĭ și Siretiuluĭ se întemeiase țara *rusească* a Galițieĭ saŭ a Haliciuluĭ. Până departe în jos, cursul acestor rîurĭ era în mîna regilor Rusieĭ-Micĭ saŭ Rusieĭ-Roșiĭ. Cînd regatul rusesc se desfăcu,

cneziĭ, răsărițĭ pe urma luĭ, stăpîniră nesigurĭ, potrivit cu vitejia lor și cu împrejurările timpuluĭ în care trăiaŭ. Supt înrîurirea galițiană, o sumă de sate se întemeiară, cu acele nume ruseștĭ în - ăuțĭ (corespunzător luĭ - ouț,- owce), ce se află încă răspîndite peste toată Bucovina, peste județele Dorohoiŭ și Botoșanĭ și partea de sus a Basarabieĭ.

Șesul de peste Siretiŭ ajunse pe la 1240 în mîna Tatarilor Hordeĭ de aur. Eĭ n'aveaŭ nici-o administrație a supușilor lor, ci se mulțămiaŭ a strînge de la dînșiĭ birul și a primi darurĭ. În atîrnarea Tatarilor se poate să fi fost și o bună parte a Țeriĭ-Româneștĭ, tot șesul adecă: Brăila, Ialomița, județele celelalte de la Dunăre. Maĭ mult saŭ maĭ puțin neatîrnate, orĭcum, scăpate de copleșirea tătărească, eraŭ plaiurile. Cele oltene aveaŭ în fruntea lor juzĭ, dintre cari ceĭ maĭ marĭ purtaŭ numele de Voevozĭ. De la anume juzĭ vechĭ cred că vin numele județelor Mehedințĭ, Vîlcea și Romanațĭ, toate dincolo de Olt: în adevăr, se zice județul Mehedințuluĭ, al Vîlceĭ, al Romanațuluĭ, și Mehedinț e un nume de persoană, ca și Vîlcea, venit din Vîlcul (Lupul), ca și Romanațĭ, asemenea cu care sînt unele nume sîrbeștĭ (Ruvarat, Herligovat, ș. a). În principatul de maĭ tîrziŭ al Țeriĭ-Româneștĭ și în Moldova-de-jos

județele sînt numite după rîurĭ: Argeș, Olt (în Oltenia însă nu e un județ al Oltuluĭ, dar este unul al Jiiuluĭ, desfăcut apoĭ în Jiiul de sus: Gorj și cel de jos: Dolj), Covurluiŭ, Putna. În Moldova-de-sus însă, numirea vine de la orașe: Bacăŭ, Neamț, Suceava, Roman, Botoșanĭ, etc. Moldoveniĭ nicĭ nu le-aŭ numit județe, ci Ținuturĭ. Aceasta ne face a crede că acele județe n'au avut nicĭ-o dată o însemnătate maĭ mare decît aceia a uneĭ stăpînirĭ peste cîteva sate. Aicĭ par să fi fost maĭ mult cetățĭ ungureștĭ (Milcovul, Bacăul), cetățĭ domneștĭ (Romanul), tîrgurĭ galițiene (Siretiŭ, Suceava) și tovărășiĭ de sate, în felul cum aŭ fost cele din Cîmpulung, care aveaŭ drepturile lor deosebite și plătiaŭ un singur bir Domnuluĭ.

II.

Pe la 1300—30, Voevoziĭ din Argeș izbutesc a dobîndi și Oltenia. Îndată, eĭ îșĭ ieaŭ titlul de «Marĭ-Voevozĭ» și arată că stăpînesc «toată Țara-Românească». Aceasta vădește limpede gîndul lor, că nu recunoașteaŭ adecă, pe tot pămîntul românesc, alt Voevod de o samă cu eĭ, alt cîrmuitor neatîrnat. Eĭ ieaŭ în armele lor vulturul împărătesc al Bizanțuluĭ (dar cu un singur cap, nu cu două,

ca în stema bizantină). În haină, în pecetea cu două chipurĭ împărăteștĭ lîngă un pom, eĭ se înfățișează cu această autoritate imperială asupra Romînilor.

Pe la 1360 știm sigur că eĭ aveaŭ și Brăila și Cîmpulungul și Argeșul și Slatina (privilegiul către Brașovenĭ din 1368). Peste douăzecĭ de anĭ eĭ trecuseră prin Bucureștĭ și ajunseseră la Giurgiu, pe care-l întăriseră. Severinul li-l dăduseră Ungurii, după multe frămîntărĭ. În fața Nicopoleĭ turceștĭ, la care rîvniaŭ, eĭ clădiseră Turnul lor, căruia-ĭ ziceaŭ «Necopoia cea Mică». Ba, supt Laico, eĭ luară o clipă Vidinul, iar supt Mircea puseră mîna pe Silistra și pe toată Dunărea-de-jos, precum și pe porturile dobrogene ale Măriĭ. Eĭ moșteniseră decĭ și pe Țarii bulgăreștĭ de la Apus și pe despoții bulgarĭ de lîngă Mare, Dobroticĭ și Ivanco.

Cuceririle Turcilor îĭ aruncară însă înnapoĭ peste Dunăre. În acelașĭ timp, o coborîre a Romînilor din Maramureș luă «Voevozilor celor Marĭ a toată Țara-Romănească» partea răsăriteană a Ținuturilor romăneștĭ, pe care eĭ și le păstraŭ pentru dînșiĭ.

Bogdan, Voevod maramureșean, trecu dincoace de munțĭ pe la anul 1360. Sașiĭ din Baia, așezațĭ printre noĭ încă de pe la

1200, îĭ primiră bucuroșĭ. Voevodul unguresc, din provincia regală, întemeiată din noŭ, de cîteva zecĭ de anĭ, Sas, fiul luĭ Dragoș, fu bătut, și pămînturile luĭ luate, pănă la Milcov. Dincolo de Siretiŭ, se ajunse la orașul cu acest nume și la Suceava, care trăiaŭ de sine stătătoare.

Tatariĭ șesuluĭ aŭ căutat să se împotrivească. Dar eĭ ieșiseră slăbițĭ din luptele cele lungĭ cu Unguriĭ. Romînii i-aŭ dat peste Nistru. Această apă rămase ca hotar, dar cele maĭ multe părțĭ fură luate maĭ mult pustiĭ din mînile lor.

Greutatea cea mare era însă cu Voevoziĭ Țeriĭ-Româneștĭ. Findcă eĭ stăteaŭ sus, în capitalele lor de la Argeș și Cîmpulung, oameniĭ luĭ Bogdan Voevod li ziceaŭ Muntenĭ. Acesta nu cutezase a lua acelașĭ titlu ca Basarab și urmașiĭ luĭ. El venia dintr'un pămînt romănesc, unde împărțirea se făcea după rîurĭ. Venia într'un Ținut udat de rîul Moldoveĭ: el îl numi dar, «țara Moldoveĭ». Însă pe această țară, înțelegea el și tot astfel și urmașiĭ luĭ, s'o întindă cît maĭ departe în dauna Țeriĭ-Româneștĭ.

Pentru aceasta se întrebuință nesiguranța și slăbiciunea acesteĭ țerĭ între moartea luĭ Laico și întărirea în Domnie a luĭ Mircea, decĭ prin aniĭ 1370—90. Pe de o parte se

ajunse la Milcov. Alexandru-cel-Bun era pe pămîntul săŭ pănă la rîul Putna, în anul 1432, cum dovedește o scrisoare de știrĭ ardelenească. Fiul luĭ Alexandru, Ilie, face o danie unor moșnenĭ din Vrancea. Decĭ nu încape nicĭ-o îndoială că înnainte de Ștefan-cel-Mare Moldova-șĭ atinsese hotarul sud-vestic. Vama se lua la Agiud pentru marfa ce trecea la Muntenĭ, dar aceasta numaĭ pentru că Agiudul era cel din urmă tîrg al Moldoveĭ în aceste părțĭ. Moldovenĭ și Muntenĭ îșĭ făcură cetățĭ la hotare: a celor d'intîiŭ se chema Crăciuna și era așezată chiar pe rîul Milcov. Bacăul fu întărit, și aicĭ stătu un timp, prin aniĭ 1480, Alexandru cel Noŭ saŭ Sandrin, fiul luĭ Ștefan-cel-Mare, păzind hotarul. Linia de apărare munteană lăsă în prada dușmanuluĭ Rîmnicul-Sărat și Buzăul și se îndreptă după cursul Teleajinuluĭ, unde Domniĭ din al XV-lea veac făcură Teleajna; ceva maĭ departe era întărită Gherghița, care apăra Bucureștiĭ, și eĭ, de alminterea, o cetate întărită, precum Teleajna ținea straja de spre Tîrgoviște.

Dincolo de Siretiul Moldoveniĭ se întinseră iute pînă în punctul unde acest rîŭ, întorcîndu-se spre Răsărit, poate alcătui hotarul sud-ostic. Că Bîrladul era loc de vamă, nu este altă dovadă decît faptul că la Bîrlad

se vămuiaŭ, pe acest drum de negoț, mărfurile ce mergeaŭ în Țara-Românească. La Chilia și Cetatea-Albă, pe Dunărea-de-jos și pe limanul Măreĭ-Negre, fuseseră Genovesiĭ, și în cea din urmă cetate eĭ rămaseră pînă dincolo de 1400. Domniĭ munteniĭ stăpîniaŭ însă, ca Bulgariĭ de odinioară, și un mal și cellalt al acestuĭ curs de jos al Dunăriĭ. Moldoveniĭ luară, în acelașĭ timp de slăbiciune a fraților lor, și acest «pămînt băsărăbesc», și această Basarabie. Roman-Vodă îșĭ zicea: «Domn pănă la Marea-cea-Mare». Alexandru-cel-Bun înlătură orĭce urmă de stăpînire străină și el lasă urmașilor săĭ și cele două cetățĭ. Mircea al Țeriĭ-Româneștĭ se împotrivise în zădar, năvălind odată în Moldova în potriva luĭ Iuga: moartea luĭ făcu din Alexandru-cel-Bun și din urmașiĭ săĭ ceĭ d'intîiŭ Domnĭ aĭ Romînilor. În toată perioda neatîrnăriĭ, «Mariĭ Voevozĭ a toată Țara-Românească» aŭ rămas de aicĭ înnainte pe planul al doilea.

După moartea regeluĭ unguresc și polon Ludovic-cel-Mare, fiicele sale Maria și Hedvigia, avînd de soțĭ cea d'intîiŭ pe Sigismund din Luxemburg, cealaltă pe Iagelo botezat cu numele de Vladislav, îșĭ împărțiră, nu fără ceartă, moștenirea. Fiecăreia-ĭ lip-

siaŭ baniĭ, ostașiĭ și aliațiĭ. Amîndouă țerile noastre se folosiră de aceste împrejurărĭ.

Laico stăpînise, credem, și Țara Hațeguluĭ; pentru a-l răsplăti și cîștiga în chip statornic, însușĭ Ludovic desfăcuse Țara Oltuluĭ de peste munțĭ, cu cetatea întărită a Făgărașuluí, și i-o dăduse cu titlul de duce. El aduse acolo boierĭ de-aĭ săĭ, aĭ căror urmașĭ trăiesc și până astăzĭ. Hedviga adause pentru Mircea și cîteva sate, maĭ mult româneștĭ, de cealaltă parte a Oltuluĭ, dintre care cel maĭ însemnat era Amlașul saŭ Amnașul. Numaĭ Sibiiul și-a păstrat posesiile româneștĭ, Săliștea, Rășinariĭ și celelalte. Pentru apărarea lor se ridică cetatea Turnuluĭ-Roșu. Cetatea Branuluĭ, pe care o clădise regele Ludovic, trecu și ea în stăpînirea Muntenilor. Mircea și fiul săŭ Mihail și-aŭ ținut pîrcălabiĭ acolo. Și trebuie să se ție în seamă că eĭ aveaŭ decĭ și cîrmuirea, nu numaĭ asupra *colibașilor* d'imprejur, ci și asupra satelor ce alcătuiaŭ încă de la început domeniul Branuluĭ.

Toate aceste stăpînirĭ însă nu se puteaŭ alipi pentru totdeauna cu Țara-Românească, fiindcă eraŭ la mijloc munțiĭ. Tot așa s'aŭ dovedit netrainice și posesiile căpătate de Domniĭ moldovenĭ în Ardeal. Ștefan-cel-Mare dobîndise acolo Ciceul, în valea Someșuluĭ,

și, departe, pe Tîrnave, într'un loc unde nu-ĭ putea folosi la nimic, Cetatea-de-Baltă. Petru Rareș primi ca zălog Bistrița, și izbuti după 1530 să-șĭ puie pîrcălabiĭ acolo, luînd de la orășenĭ censul regal. Rodna, cu minele eĭ, cetatea Ungurașuluĭ, Reteagul eraŭ tot ale Moldovenilor. Și să se adauge o sumedenie de sate care se țineaŭ de Ciceŭ saŭ de alte asemenea puncte dăruite! În atîtea rîndurĭ Secuiĭ aŭ ascultat bucuroșĭ de Domniĭ noștri. Ștefan făcu chiar la Vad reședința unuĭ episcop romănesc, asemenea cu acela pe care Munteniĭ îl așezară la Gioagiŭ.

Dar piedeca firească sfărîmâ visurile de stăpînire ardelene ce se puteaŭ naște. Ardealul se poate stăpîni orĭ tot, orĭ de loc. Dacă feudele și donațiile romăneștĭ s'ar fi tot întins, ajungînd a cuprinde părțĭ și maĭ marĭ din țară, dacă s'ar fi cîștigat Sașiĭ, ar fi ieșit lucrul altfel. Așa însă, încă de pe la 1450 Țara-Romănească pierdu stăpînirile ardelene, în locul cărora Domniĭ eĭ primiră cîteva sate ca Gioagiul, Vințul-de-jos, Vurperul, care și ele ieșiră din mîna lor către 1550. După această dată, nicĭ Moldoveĭ nu-ĭ maĭ rămase nimic în Ardeal.

Mult maĭ temeinică fusese întinderea acesteĭ din urmă țerĭ în sus, pe văile Prutuluĭ și Nistruluĭ. Prutul pornește de la Apus, și el

se arcuiește larg, înnainte de a curge drept spre Dunăre. În arc se cuprinde o minunată țară de vechĭ pădurĭ și de văĭ roditoare, care era plină de sate, odinioară ruseștĭ și româneștĭ. Acum le stăpînia, prin aniĭ 1380, Polonia, care învinsese și înlăturase pe cneziĭ rutenĭ aĭ Galițieĭ. Acest Ținut mărginaș era numit de Polonĭ țara Sepeniculuĭ, Șipenițuluĭ și o cîrmuia un staroste de hotar. Petru Mușat, Domnul Moldoveĭ, o luă ca zălog pentru cîteva miĭ de galbenĭ, și puse oameniĭ săĭ în cetatea Țețineĭ de lîngă Cernăuțĭ; tot odată fu dobîndit astfel și Hotinul, care fusese până atuncĭ cetate polonă (numele amintește pe acelea de Sniatyn, Obertyn, din Pocuția).

Luĭ Alexandru-cel-Bun i se zălogi apoĭ țara de peste Prut până la Nistru, o dungă lată de pămînt și maĭ bine locuit, cu cetățile Sniatinul și Colomeia. Pentru această nouă stăpînire — căcĭ Poloniĭ nu-șĭ plătiră datoriile, și pierdură zălogul — s'aŭ dat multe lupte până în aniĭ din urmă aĭ luĭ Ștefan și apoĭ, iarășĭ, supt Petru Rareș. Nu atîta înfrîngerea acestuĭ Domn la Obertyn, cît supunerea Moldoveĭ în 1538 de către Turciĭ pe cari-ĭ chemaseră Poloniĭ, hotărî. Numaĭ foarte puțin din pămîntul de peste Prut rămase al Moldoveĭ.

III.

De la 1538 începe răpedea scădere a hotarelor Moldoveĭ. Ele fusese încolțite însă și maĭ de înnainte, iar pierderile Țeriĭ-Româneștĭ sînt și maĭ vechĭ.

Anume, după Mircea-cel-Mare, Turciĭ încearcă iarășĭ să cucerească țara. Eĭ nu izbutiră, și atuncĭ întrebuințară, la rîndul lor, un sistem de apărare și de exploatare pe care-l întrebuințaseră Romaniĭ față de Dacĭ și Bizantiniĭ față de Slavĭ. Eĭ luară și întăriră cetățile de pe malul stîng al Dunăriĭ. Giurgiul, care se chema acum Ierköki, nu maĭ fu căpătat de Romînĭ până la 1595, cînd îl avurăm numaĭ o clipă. Turnul ajunse cetatea turcească Cule (= turn). Severinul ni-l luaseră înnapoĭ Unguriĭ, îndată după moartea luĭ Mircea, și Turciĭ îl smulseră de la Ungurĭ în anul 1523. După douăzecĭ de anĭ, portul Brăileĭ era luat de Turcĭ și prefăcut în cetatea *Ibrail*. În jurul fiecăreĭ cetățĭ se alegea o mare bucată de pămînt, zece, douăzecĭ de sate, și se făcea din ele *raià*, pentru hrana ostașilor.

Sistemul fusese început de Mohammed al II-lea, cuceritorul Constantinopoleĭ. El îl puse în aplicare și față de Moldovenĭ. După treĭ încercărĭ zădarnice, Chilia și Cetatea-Albă

căzură în stăpînirea turcească la 1484, supt Baiazid, fiul și urmașul luĭ Mohammed. Și aicĭ marele Soliman duse la capăt opera începută de înnaintașiĭ săĭ. Învingînd pe Petru Rareș și supuind Moldova, el prefăcu Tighinea, veche cetate moldovenească la Nistru, în Benderul turcesc, și raiaua celorlalte două cetățĭ se ridică așa de sus, încît ajunse să cuprindă toată jumătatea de jos a Basarabieĭ. Peste cincĭzecĭ de anĭ, Tatariĭ, cari ajutaŭ la războiŭ pe Turcĭ, fură adușĭ în acest Ținut, pe care eĭ îl numiră Bugeac și în care stătură până la 1774.

Să se maĭ adauge că la 1551, cînd se turci Ilie-Vodă Rareș al Moldoveĭ, Turciĭ adauseră la pămînturile lor Ciubărciul de la Nistru, de-asupra Cetățiĭ-Albe, partea de jos a Galaților, unde-șĭ puseră vameșiĭ — de aicĭ zicătoarea: «s'a dus la Bădălan», adecă la Turcĭ, la dracul, pe care până astăzĭ o întrebuințează Gălățeniĭ —, și Reniĭ, maĭ jos, pe Dunăre, căruia îĭ puseră numele de Tomarova.

Schimbărĭ în hotarele celor două țerĭ nu se maĭ întîmpină în tot veacul al XVII-lea. Nimic din cucerirea ardeleană nu rămase după Mihaĭ Viteazul. Moldova se desfăcu în aceiașĭ întindere pe care o avuse și până

atuncĭ. O cercetare de hotar, făcută de Ioan Buhuş, cu alţĭ doĭ boierĭ, din partea Moldoveĭ şi de viitorul Domn Ştefan Cantacuzino, cu doĭ tovarăşĭ, din partea Ţeriĭ-Româneştĭ, aduse la 1706 încheiarea singureĭ convenţiĭ de hotar între cele două ţerĭ, care să fi ieşit la iveală până acum. Ea începe astfel: «Hotarul ţerilor, pe unde aŭ fost de veac, pe acolo trebuie să stea neclătit, iar Sireţelul, de l-a mutat cineva din matca luĭ, trebuie să-l dea iar pe unde a fost». Actul nu cuprinde maĭ departe decît măsurĭ pentru tăiarea pădurilor, păşunatul vitelor, stăpînirea moşiilor «cumpărate» (arendate) peste hotar, lucrul viilor şi mersul carelor. Se vede că ţinta era, să se împiedece cît maĭ mult legăturile, pentru a nu se ivi gîlcevĭ.

Nicĭ despre partea Turcilor nu se va face vre-o schimbare. Din timp în timp, se adevereşte hotarul de către raièle şi Domniĭ plătesc pentru ca să vie un om împărătesc cu dreptul de a face să se dea înnapoĭ încălcările, dese şi neapărate, ale vecinilor. Supt Mircea Ciobanul, după 1544, s'a făcut cea d'intăiŭ alegere a hotaruluĭ Brăileĭ, şi hotarnicii, Banul Teodosie şi boierul Coadă, luară în cercetare toată graniţa: atuncĭ s'a tăiat «drumul Banului». Ştim că aŭ făcut tot astfel Alexandru Mircea şi Mihnea Turcitul înnainte

de anul 1600. Hotărnicia săvîrșită pentru acesta din urmă s'a și păstrat: ea privește raiaua Giurgiuluĭ și a Turnuluĭ. Alte asemenea lucrărĭ s'aŭ făcut în 1667, cînd era Domn Antonie-Vodă din Popeștĭ, în 1717, supt Ioan-Vodă Mavrocordat, și în 1764. Rezultatul dezbaterilor s'a păstrat pentru cea d'intăiŭ și pentru cea din urmă, care, aceasta, privește întregul hotar «de la Adacalesi» — insula de lîngă Vîrciorova — până în Brăila. Hotărnicia din 1717 a fost adusă la îndeplinire abia peste vre-un an, doĭ, supt Nicolae Mavrocordat. E păcat că actul încheiat cu acest prilej s'a pierdut, pentru că, după spusele croniciĭ luĭ Nicolae-Vodă, încălcările fuseseră așa de marĭ, cum nu se maĭ pomenise. Turciĭ din raièle se folosiseră de peirea lui Brîncoveanu în 1714, de a luĭ Ștefan Cantacuzino, de prinderea luĭ Nicolae Mavrocordat și de împrejurările războiuluĭ, rășluind pentru raiaua Brăileĭ tot pămîntul până în apa Buzăuluĭ la Apus, și în jos până la gura Ialomițeĭ, adecă județele Rîmnicu-Sărat și Brăila, întregĭ. Și în Ialomița și Ilfov pătrunseră Turciĭ de la Silistra, luînd întregul mal stîng al Dunăriĭ, cu bălțile până la Greaca. Dar prin aniĭ 1760 se căpătă înnapoĭ, pentru un adaus la tribut, marea moșie a Sultanuluĭ din județul Brăila: Odaia Viziruluĭ,

În Moldova, același Nicolae-Vodă n'a avut însă atîta noroc. În această țară, Poloniĭ își făcuseră, pe vremea războiuluĭ cu Turciĭ, o stăpînire foarte întinsă, care cuprindea cetatea Suceveĭ, Cîmpulungul bucovinean, cetatea Neamțuluĭ, cetatea Soroceĭ la Nistru, cetatea Hotinuluĭ și multe tîrgurĭ, sate și mănăstirĭ. Cînd se făcu pacea la 1698-9, eĭ trebuiră să dea înnapoĭ tot ce cîștigaseră, căpătînd în schimb numaĭ cetatea Camenițeĭ, pe care de vre-o douăzecĭ de anĭ li-o luaseră Turciĭ.

În timpul războiuluĭ ce se încheiase acum, Constantin Cantemir, Domnul Moldoveĭ, încercase să iea Soroca înnapoĭ, cu ajutor turcesc, dar nu izbutise. Răpirea de pămînt moldovenesc o încercară și Tatariĭ: eĭ trecură peste hotarele vechĭ ale Bugeaculuĭ și se așezară pănă supt tîrgul Chișinăuluĭ, cu turmele, robiĭ și familiile lor. Eĭ stăteaŭ acum pe amîndouă malurile Bîculuĭ pănă în Nistru, și aveaŭ Ținutul Lăpușneĭ basarabene, pănă la copaciĭ bătrînĭ aĭ vestituluĭ codru chighecean. Și astăzĭ numele de sate tătăreștĭ se întîmpină pănă la această linie a Bîculuĭ. În părțile Putneĭ, era o strașnică hoție, pe care o înfrînă numaĭ Miron Costin, numit, de și era boier mare, staroste al acestuĭ Ținut primejduit. De fapt, în mîna Domnuluĭ era

numaĭ o parte din județele de jos ale Moldoveĭ, cum e astăzĭ, adecă fără Basarabia. Delimitarea de la 1703 n'are nicĭ-o însemnătate, fiind că tot Nistrul rămase hotar și de acoio înnainte între Turcĭ și Polonĭ.

Turcilor li părea însă foarte răŭ pentru pierderea Camenițeĭ, pe care o priviaŭ ca o cheie a Polonieĭ. Răscoala luĭ Dimitrie Cantemir, Domnul Moldoveĭ, care trecu la Rușĭ, îĭ întări în credință că eĭ trebuie să aibă neapărat o cetate în aceste părțĭ. Se maĭ întîmplâ lupta pentru tronul polon între August de Saxonia, vechiul rege, sprijinit de Rușĭ, și regele cel noŭ, Stanislav Leszczyński, ocrotit de Turcĭ. Se puse la cale o mare expediție pentru aducerea în Scaun a Craiuluĭ Stanislav, adăpostit la Bender, dar oștile se opriră la Hotin în vara anuluĭ 1713, și comandantul lor, Abdì-Pașa, luă în stăpînire Hotinul, ca Pașă al cetățiĭ. De la Domniĭ noștri se cerură salahorĭ și cară pentru dezgroparea din ruină și întărirea din noŭ a cetățiĭ. Nicĭ-o stăruință nu maĭ folosi, și în curînd o raià întinsă fu hotărnicită pentru hrana luptătorilor păgînĭ din Hotinul Împăratuluĭ. Numaĭ odată, în urma nouluĭ războiŭ al Rușilor cu Turciĭ, la 1740, maĭ intrară pîrcălabĭ romînĭ în Hotin, dar eĭ trebuiră să-l părăsească îndată, cu toate si-

linţile luĭ Grigore Mateĭ Ghica, Domnul de atuncĭ. Vizirul care-șĭ făcuse acest bine cu Moldova fu schimbat, și Tatariĭ Lipcanĭ, deprinșĭ de mult a sta în Hotin, cerură să se dea iarășĭ cetatea în mînile unuĭ Pașă. Numaĭ un an de zile aŭ maĭ stătut aĭ noștri în vechea cetate. Hotinul rămase însă totdeauna în *inima* noastră, și la 1775, cînd Austriaciĭ ni luară Bucovina, Domnul de atuncĭ al Moldoveĭ, alt Grigore Ghica, se gîndi dacă n'ar putea căpăta, cu acest prilej, ca despăgubire, Hotinul!

Și Soroca fusese amenințată de această soartă. Turciĭ, cari stătuseră până la 1699 în Camenița, îșĭ cerură această cetate, făgăduind o plată către Vistieria turcească. Peste un an, eĭ căpătaŭ însă ceva mult maĭ bun, Hotinul, de unde-șĭ puteaŭ vedea adăpostul cel vechiŭ.

În sfîrșit, Tatariĭ căpătară încă din 1712 un adaos de pămînt pentru pășunatul vitelor lor, dincolo de vechiul hotar al luĭ Halil-Pașa. El avea treĭzecĭ și două de ceasurĭ în lungime, adecă de la un capăt al Basarabieĭ până la cellalt, și două în lățime, prin urmare iarășĭ până la Bîc. O întărire formală li se dădu în 1720—22, o a treia, după ce eĭ se încumetase a trece și această graniță, la 1729, apoĭ multe altele în a

doua jumătate a veaculuĭ acestuia. Din harta luĭ Riga, tipărită pentru Alexandru-Vodă Callimachi, într'un timp cînd Tatariĭ se împuținaseră, dar hotarele tătăreștĭ rămăseseră aceleașĭ ca din vechime, se vede că granița pornia de la Bender, urmă un timp cursul Bîculuĭ, cădea apoĭ pe al Botneĭ, și căuta în sfîrșit, printr'o linie aproape dreaptă, Călmățuiul, care se varsă în Prut.

IV.

Venim acum la ultimele despoierĭ suferite de noĭ din partea creștinilor și ocrotitorilor de peste Carpațĭ și de la Răsărit.

În Ardeal și Banat, Austria a moștenit, cînd a luat aceste provinciĭ, în aniĭ 1699 și 1718, vechea stare de graniță din vremea principilor ungureștĭ și a begilor de Orșova, atîrnătorĭ de Pașa Timișoareĭ. O adevărată hotărnicie nu se făcuse. Înțelegerea din vremea luĭ Neagoe Basarab, încheiată de niște nemeșĭ aĭ Hațegului din partea Ungarieĭ, toțĭ Romînĭ, iar, de spre Muntenĭ, de cîțĭva boierĭ de lîngă hotarul oltean, din Baia-de-Aramă și alte locurĭ, a fost adusă de sigur de interesele unor mănăstirĭ ce stăpîniaŭ munțĭ în hotarul țeriĭ. Ea privește, în adevăr, numaĭ granița Ardea-

luluĭ de către Oltenia; de aceia aŭ și fost aleșĭ pentru hotărnicie de o parte numaĭ Hațeganĭ și de alta numaĭ Oltenĭ.

În 1699, cînd Austria luă Ardealul, se făcu însă o bună hotărnicie generală, care slujì drept basă celorlalte. Ea a fost dusă la capăt de unul dintre ceĭ maĭ pricepuțĭ topografĭ pe cari-ĭ avea Împărăția, învățatul general Marsigli, un Italian din Bologna.

În pacea de la Pojarevacĭ saŭ Passarowitz, în 1718, Austria trecea peste acest hotar și lua Oltenia toată. Ea-ĭ rămase până la noua pace din Belgrad, în 1739. În aceasta se prevedea și alipirea la Oltenia, ajunsă iarășĭ a noastră, a Orșoveĭ-Vechĭ, dacă, în soroc de un an, — ceia ce nu s'a făcut —, Turciĭ ar putea aduce să curgă pe lîngă dînsa Cerna, rîul de graniță. La restituirea Olteniei saŭ «Valahieĭ Micĭ» față de Turcĭ se orîndui o altă comisie pentru hotare, care-șĭ mîntui lucrul abia în 1741. Se maĭ întrebuințară, cu acest prilej, maĭ multe hotarnice de-ale particularilor; o descriere a graniței în județul Buzăŭ o alcătui mai târziŭ, la 1769, Logofătul de Vistierie Ștefan. Delimilatorĭ aŭ fost comitele Kolowrat și Mehmed-Efendi, ale căror nume se înseamnă pe crucea de piatră, poate păstrată și până astăzĭ, de la Rîul Vaduluĭ, spre Sibiiŭ.

Prin aniĭ 1760, Austriaciĭ prinseră din noŭ gustul încălcărilor. Pe de o parte, eĭ urmăriaŭ iarășĭ stăpînirea Olteniei, care li se făgădui de Turcĭ prin convenția militară din 1771, iar pe de alta eĭ începură a înnainta cu pajurile lor în Secuime. Astfel făcură în partea Oituzuluĭ și Berețculuĭ, supt cuvînt că aicĭ Moldoveniĭ ar fi usurpat încă din 1710. Pe la Toplița se arată și astăzĭ vechiul hotar. Întăiŭ era vorba numaĭ de un singur munte, «Muntele-Mic», dar apoĭ lăcomia crescu împreună cu izbînda. Energicul guvernator ardelean, Buccow, căruia i se datorește toată această schimbare de hotar, făcea socoteală la 1761 că pămîntul încălcat — vorbă să fie! — de Moldovenĭ face «aproape două comitate»! Cînd, la 1773, regele Romanilor Iosif veni în Secuime, el găsi că lucrul era încheiat, și într'o scrisoare din Reghinul Săsesc către mamă-sa, Maria-Teresa, el se exprimă astfel: «Am văzut Ciucul și Gurghiul, cu toate pasurile în Moldova și o parte din terenul *noŭ-ocupat,* care e un adevărat pustiŭ, acoperit cu ceĭ maĭ frumoșĭ copacĭ de pe lume, dar cari putrezesc fiindcă n'avem la ce-ĭ întrebuința». Și aicĭ îĭ scapără gîndul că s'ar putea face un schimb cu Moldoveniĭ. Austria îșĭ căpătase partea la întăia spîrcuire a Poloniei, și-ĭ lipsia un drum drept

prin pasurile Carpaților, către noua provincie a Galițieĭ. Hotarul de Miazăzi al uneĭ ape așa de neînsemnate cum e Ceremușul nu i se părea îndestulător, pe cînd ce bun ar fi fost Sĭretiul de sus, iar maĭ jos la Apus apa Moldoveĭ! În aceste granițe s'a înțeles întăiŭ rășluirea Bucovineĭ —, al căreĭ nume l-aŭ pus de almin-terea numaĭ Austriaciĭ, atuncea, pentru că Mol-doveniĭ nu-l întrebuințaŭ față de această parte de sus a țeriĭ lor. De aceia aŭ înnaintat în 1774 ofițeriĭ împărăteștĭ până la Roman. Pe urmă însă, eĭ aŭ trebuit să se oprească la hotarul mult maĭ răŭ al rîulețuluĭ Suceava, și încă și acolo interesele unor proprietarĭ de moșiĭ i-aŭ făcut să nu poată lua totdeauna ca normă cursul Suceveĭ. Acelașĭ motiv a făcut că ju-dețul Botoșanĭ are și o parte dincolo de Siretiŭ, pe cînd, în schimb, Dorohoiul nu ajunge până la această apă.

Iată de almintrelea cuvintele chiar ale luĭ Iosif, care meniaŭ încă din 1773 despoiarea consacrată în 1775: «De sigur că, dacă s'ar da înnapoĭ către Moldovenĭ aceste părțĭ (secuieștĭ) care sînt destul de întinse, dar, cînd nu e cultură și nu sînt locuitorĭ, fără mare preț, s'ar putea dobîndi acel colț care e cuprins între Transilvania, Maramureș și Pocuția și s'ar face un lucru foarte folositor. Rog pe Măria-Ta a spune principeluĭ Kaunitz să se gîn-

dească la acestea»... Și principele Kaunitz s'a gîndit, iar astăzĭ noĭ vedem Suceava luĭ Ștefan-cel-Mare, fără s'o avem.

Ultima pierdere se știe că a fost a Basarabieĭ în 1812. Rusia vorbi Turcilor numaĭ de Basarabia pe care o știaŭ aceștia, și la urmă li smulse lor — adecă nouă — tot pămîntul dintre Nistru și Prut, care luă de aicĭ înnainte acest nume. Europa ni-a dat înapoĭ la 1856 districtele Cahul, Bolgrad și Ismail. Eraŭ cele maĭ rele pentru noĭ, din punctul de vedere al poporațieĭ, care era alcătuită în mare parte din coloniștĭ de toate limbele. Pentru Europa, interesul era însă ca Rusia să nu aibă gurile Dunăriĭ.

Cînd Rușiĭ aŭ smuls de la bunul și credinciosul lor aliat, în clipa chiar a biruințiĭ, care face maĭ mărinimos, această șuviță de pămînt, în care e ciudat că stătea cinstea uneĭ Împărățiĭ așa de marĭ, Europa se îngriji numaĭ ca noĭ să fim iarășĭ la Dunărea-de-jos, fiind strămutațĭ în Dobrogea Turcilor. Dar astfel am ajuns iarășĭ la Marea Neagră, la acea Mare Neagră, pe care o vedeaŭ Munteniĭ luĭ Mircea Bătrînul și cu care se mîndriaŭ în titlurile lor, la 1400, Domniĭ vitejĭ aĭ tinereĭ Moldove.

IV.

VIAȚA SUFLETEASCĂ A POPORULUĬ ROMÎN.

Viaţa sufletească a poporului romîn.

Viaţa sufletească înseamnă înnălţarea gîndurilor şi desfăşurarea simţirilor în ființa omenească. Este o viață sufletească obişnuită care n'are însemnătate şi în care nu se oglindesc limpede însuşirile de căpetenie ale unuĭ neam. Este însă şi o alta, care se ridică maĭ presus de nevoile şi năcazurile, de bucuriile banale din fiecare clipă: viața simțirilor care n'aŭ nimic egoist, simțirĭ pămînteştĭ, dar nu simţirĭ de ţernă, şi viața acelor gîndurĭ care caută spre înnălțimĭ lămuririle tainelor lumiĭ, traiuluĭ, *fiinţiĭ* celor ce ni ating simţurile. Fiecare-şĭ trăieşte deosebit saŭ în legăturĭ de tot restrînse viața obişnuită a sufletuluĭ, pe cînd viața sufletească superioară e aproape aceiaşĭ pentru ceĭ ce trăiesc la un loc într'o singură societate. Deci ea e viața sufletească a societățiĭ, la care iea parte fiecine după însuşirile luĭ şi după înrîurirea pe care, în puterea lor, e chemat s'o aibă asupra altuia. Trupul societățiĭ e Statul, saŭ

céia ce-l poate înlocui, hrana și-o iea din rodul munciĭ naționale, mîna eĭ de apărare e oastea, inima eĭ e învățămîntul; există decĭ și o inimă, o minte a tuturor.

Cine o cercetează nu trebuie să se oprească la cărțĭ. Aceasta ar fi o istorie literară în cel maĭ îngust și maĭ neîndestulător înțeles al cuvîntuluĭ. Cartea pornește dintr'un suflet, — singură ea, saŭ împreună cu alte cărțĭ, cu alte *fapte sociale*, — și acest suflet trebuie cercetat și înțeles. Viața sufletească a poporuluĭ engles din vremea Elisabeteĭ e *Macbeth* al luĭ Shakespeare, dar nu întîmplările din el. Cu mult maĭ mult înfățișează acestă viață Shakespeare însușĭ, cu tot ce s'a păstrat de la dînsul: el e decĭ viața sufletească a poporuluĭ engles. Dar nu și în cutare însușirĭ deosebitoare, cutare *accidente* din ființa luĭ. Nu vom cunoaște bine această viață, dacă ne vom opri la un singur scriitor, orĭ-cît de mare ar fi el, orĭ-cît de mult ar cuprinde într'însul pe ceĭlalțĭ. Și aceștia maĭ micĭ trebuie cunoscuțĭ, pentru că scrisul lor dovedește că a fost și cine să-ĭ primească, să-ĭ îndemne și răsplătească. Cărțile bune și cărțile rele, cele ce aŭ preț orĭ-cînd și orĭ-unde și acelea care aŭ avut preț numaĭ pentru cîțĭva oamenĭ într'un anumit timp, aŭ interes într'o asemenea cercetare. Ea nu e, cum se vede,

o istorie literară, căcĭ în aceasta nu se ține samă decît de aceia ce este frumos, înțelept, însemnat, pe cînd dincoace are interes orĭ-ce a fost și a înrîurit. Gradul de înrîurire trebuie știut iarășĭ; cercetătorul e dator să afle, pe cît se poate, și care aŭ fost cercurile saŭ stratele sociale care s'aŭ împărtășit prin cetire saŭ numaĭ prin auz de o anumită literatură. Pentru viața sufletească a Romînilor din timpurile noastre de aicĭ nu ajunge să se studieze Alecsandri saŭ Eminescu saŭ ceĭ cîțĭva prosatorĭ de frunte, nu ajunge să se urmărească direcțiile bune, care pot fi une orĭ numaĭ la începuturile lor și mărgenite la o înrîurire slabă; e de nevoie să se știe ce aŭ cetit ceĭlalțĭ, de ce aŭ cetit alte lucrurĭ și întru cît cetirea lor a înrîurit asupra sufletuluĭ atîtor oamenĭ ce aŭ trăit și eĭ în acel timp. Curentele greșite și cele răŭ-făcătoare aŭ stăpînit și ele suflete și, dacă nimenĭ nu se gîndește a le lăuda și a pune o vorbă bună pentru dînsele, cunoștința lor nu poate fi decît foarte folositoare pentru a se înțelege sufletul și inima uneĭ societățĭ.

În acest înțeles întreg vom înfățișa desfășurarea viețiĭ sufleteștĭ a poporuluĭ nostru. Într'un studiŭ precedent a fost vorba numaĭ de ideile conducătoare, aicĭ se vorbește despre tot mediul ideilor și sentimentelor.

Atuncĭ s'aŭ căutat numaĭ stelele ce îndreptaŭ saŭ de la care în deosebite împrejurărĭ s'a cerut o îndreptare: aicĭ privirea caută întreaga întindere a ceruluĭ de gîndurĭ şi simţirĭ boltit asupra vieţiĭ din fiecare zi a tuturora.

I.

Şi aicĭ trebuie să pornim de la constatarea că maĭ multă vreme, sute de anĭ, am trăit înnainte de toate în legea creştină. De la dînsa ni-am luat îndreptare, şi între cărţile eĭ sfinte am trăit.

Ea ni-a fost singura literatură, dacă nu ţinem samă de viaţa deosebită, trăind într'o anume fantasie originală, păgînă, foarte bogată, a poporuluĭ. Pe cînd ţeranul răspundea la fiecare din întrebările cele marĭ cu un întreg mănunchiŭ de poveştĭ înflorite de care era fermecat şi care-l mulţămiaŭ: poveştĭ de sfinţĭ aĭ Bisericiĭ, de sfinţĭ pe cari Biserica foarte de demult îi învinsese, poveştĭ de zine, de frumoase fiinţĭ maĭ presus de lume, — cărturarul, tîrgoveţul, boierul cetiaŭ la cartea sfîntă.

Pentru aceasta el era pregătit prin şcoală. Altă şcoală, nu era atuncĭ decît a mănăstirilor şi bisericilor. Călugăriĭ aveaŭ nevoie de slujbă; mănăstirea avea nevoie necontenit de

preînnoirea călugărilor; ţeriĭ îi trebuiaŭ Vlădicĭ; în bisericile cele marĭ se cereaŭ dascălĭ cu bun meşteşug de cetire şi cîntare. Pentru cetire şi pentru cîntare decĭ, pentru învăţarea limbiĭ slavone, care era limba bisericească, — aŭ fost cele d'intîiŭ şcolĭ ale noastre. Ce se învăţa în ele, se ştie din mărturiĭ mult maĭ tîrziĭ, dar care se potrivesc foarte bine şi pentru aniĭ 1300 saŭ 1400, căcĭ noĭ nu ne găsiam atuncĭ în epoca uneĭ dezvoltărĭ simţite.

Se începea cu învăţătura pe de rost a rugăciunilor cuprinse în Orologhiu saŭ Ceaslov: preotul, dascălul trebuiaŭ să le ştie bine. Venia la rînd apoĭ cartea de cîntărĭ pe opt glasurĭ, aşa-numitul Octoih, tot aşa de neapărat pentru pregătirea slujbaşilor biseriçiĭ. Cu Psaltirea, din care iarăşĭ se învăţaŭ bucăţĭ pe de rost, se ajungea la o iteratură maĭ înnaltă, maĭ bogată, care ar fi putut vorbi sufletuluĭ, atingîndu-ĭ toate simţirile şi mulţămindu-ĭ toate avînturile; numaĭ cît Psaltirea ce se întrebuinţa în şcoala noastră cea maĭ veche, era cea slavonească. Se ajungea apoĭ la evanghelie, pe care, încă la 1834, un om crescut în vechile datinĭ, Barbu Ştirbeĭ, care a fost apoĭ şi Domn, o numeşte, cu gîndul la învăţăturile copilărieĭ, de sigur, temeiŭ al studiilor, «ca una ce coprinde moralul maĭ curat, propoveduit de

însuşĭ Mîntuitorul nostru». Se trecea la Apostol, la unele părțĭ din Biblie. Deocamdată însă, totul pe de rost.

În şcolile ungureştĭ de astăzĭ în Ardeal, copiiĭ Romînilor sînt primițĭ din capul loculuĭ cu lecția în limba maghiară. Bieţiĭ nevinovațĭ plîng, se deznădăjduiesc, daŭ să fugă de la chinurĭ, iar pe urmă, cu minunatele însuşirĭ de adaptare ale vrîsteĭ lor, se trezesc că încep a pricepe şi a rupe ungureşte. Slavona era strecurată în sufletele strămoşilor noştri cu acelaşĭ sistem. Şcolarul de la Ungurĭ va putea vorbi numaĭ cu greŭ ungureşte, îndată ce viața-l va aduce înnapoĭ între Romîniĭ săĭ; şi copiiĭ acelor timpurĭ nu puteaŭ, de sigur, să cuprindă o limbă străină destul de grea în aşa fel încît s'o poată întrebuința. Şi nicĭ n'aveaŭ de ce s'o întrebuinţeze aiurea decît în Biserică. Acolo însă nu se ținea predică.

Ce e drept, se cereaŭ cunoscătorĭ de slavoneşte pentru cancelaria Domnilor, unde zilnic se făceaŭ acte de întărire şi de danie, care nu puteaŭ fi scrise decît în limba cea învățată: această regulă n'a fost părăsită decît tîrziŭ de tot, şi pănă la 1590 n'aveam un singur rînd romănesc venit de la scriitoriĭ saŭ *pisariĭ*, de la logofețiĭ saŭ grămăticiĭ Voevozilor. Asemenea hrisoave însă sămănaŭ

întru toate unele cu altele, și știm că pentru ajutorul cuĭ le scria, eraŭ și formulare, la care rămîneaŭ să se adauge numele și unele amănunte privitoare în deosebĭ la actul ce se alcătuia. Însă Domniĭ scriaŭ tot slavonește atîtea scrisorĭ către vecinĭ, unde trebuia să se dea în această limbă, cuvînt de cuvînt, cuprinsul celor spuse de stăpîn cu gura luĭ: aicĭ trebuiaŭ cunoștințĭ maĭ temeinice și maĭ întinse, și formularul nu putea sluji la nimic. Maĭ tîrziŭ se găsesc dicționare, dar la început e îndoielnic dacă s'a avut acest ajutor.

Slavoneasca aceasta a scrisorilor e foarte pocită: maĭ nicĭ-odată nu se vede un răvaș corect întru toate. E de aceiașĭ frumuseță ca și latineasca în care se aștern alte scrisorĭ de acest fel, și de care nu se poate să nu zîmbeștĭ. Nicĭ atîta știință a limbiĭ învățate nu se putea dobîndi măcar în școala bisericească; eraŭ decĭ și alte școlĭ, pentru slavonă și caligrafie, din care ieșiaŭ scriitoriĭ domneștĭ. Astfel de școlĭ nu eraŭ însă deschise orĭcuĭ și nu aveaŭ decît un ucenic, doĭ: eraŭ înseșĭ locuințile caligrafilor Curțiĭ și dascălilor de slavonește. Și aicĭ învățătura, meșteșugul se treceaŭ de la om la om, din mînă în mînă, potrivit numaĭ cu nevoile foarte înguste ale societățiĭ.

Boieriĭ nu știaŭ carte; eĭ nu scriaŭ, nu cetiaŭ, nu înțelegeaŭ limba Bisericiĭ și a Statuluĭ. Starea lor de barbarie desăvîrșită nu se poate asămăna decît cu a nobililor din cele maĭ adîncĭ timpurĭ ale evuluĭ mediu european, un veac al X-lea saŭ al XI-lea. Legea o știaŭ de la părințĭ, de la preot, cu prilejul spovedanieĭ; eĭ o *vedeaŭ* și-ĭ învățaŭ tainele. Domniĭ eraŭ de cele maĭ multe orĭ tot așa de înnaintațĭ. Cărturarul era cine trebuia să știe carte pentru a trăi: popa, dascălul, logofătul.

O îmbunătățire trebuie să fi venit prin căsătoriile cu femeĭ din alte neamurĭ, de peste Dunăre saŭ și de peste Carpațĭ. Doamna Clara a luĭ Alexandru Munteanul, Doamna Calinichia, mama luĭ Mircea, trebuie să fi dat copiilor lor o creștere maĭ bună, și mijlocul pentru aceasta era, pe lîngă învățăturile mameĭ, chemarea unuĭ călugăr saŭ preot cu carte. De cînd Sîrbul Nicodim, Grec după tată, de alminterea, trecuse Dunărea ca sol de cultură și întemeiase cele d'intăiŭ mănăstirĭ învățate, Tismana și Vodița în Oltenia, astfel de călugărĭ se găsiaŭ: eĭ trecură în curînd și dincoace de Olt, dincolo de Milcov chiar. Alte orĭ, Doamnele saŭ jupănesele străine aduceaŭ de la început cărturarĭ

din țara lor. Ceva maĭ tărziŭ, coborîtoarele neamuluĭ Despoților sîrbeștĭ, Despina luĭ Neagoe Basarab, Elena luĭ Petru Rareș dădură o creștere bună și băieților și fetelor. Tînărul Teodosie trebuie să fi fost o mică minune de învățătură a timpuluĭ săŭ, dar moartea-ĭ veni înnainte de a putea să folosească știința sa neobișnuită.

Așa a fost pănă pe la anul 1550. În tot acest timp nu putea fi altă viață sufletească decît a înțelepciuniĭ fireștĭ, răspîndită prin cuvinte, dovedită prin fapte, păstrată prin tradițiĭ care nicĭ nu eraŭ puse în scris pentru toată lumea. Ce se poate închipui maĭ îngust decît creșterea unor societățĭ prin religia singură, și încă prin religia înveșmîntată în graiŭ neînțeles? Poporul era maĭ bine împărțit decît boieriĭ, de și de almînterea era un necontenit schimb între boierime și popor.

II.

Întîmplarea aduse după 1550 o mare revoluție.

Încă din timpurĭ destul de vechĭ, pe la 1450, unul saŭ maĭ mulțĭ clericĭ din părțile maramureșene tălmăciseră Psaltirea, Evanghelia și părțĭ din Vechiul Testament pre-

cum şi multe rugăciunĭ în romăneşte. Anume mişcarea eretică a Husitismuluĭ, ivită în mijlocul catolicilor din Boemia, ajunsese până la Unguriĭ din Miază-noapte, până la Polonĭ şi atinsese o parte dintre Romînĭ: ereticiĭ aceştia însă aveaŭ şi eresul blînd şi binefăcător, eresul de credinţă şi de iubire, eresul de frăţie pentru toţĭ oameniĭ, şi pentru ceĭ umilĭ şi fără carte, de a face ca orĭce creştin să *înţeleagă* cuvîntul luĭ Dumnezeu şi să se mîntuie de-a dreptul prin el, şi nu mijlocit, prin preot. Mişcarea a fost însă răpede oprită în loc. Tălmăcirea romănească s'a furişat numaĭ cu frică, pe ascuns de ierarchĭ, cari n'ar fi îngăduit-o. Puţinĭ, nespus de puţinĭ o aveaŭ în mînă. Şi chiar aceia nu puteaŭ să simtă multă plăcere la cetirea unuĭ graiŭ aspru şi cu totul nedesăvîrşit: toată frumuseţa Evangheliilor blînde şi Biblieĭ posomorîte se pierduse prin prefacerea într'o astfel de romănească.

Iată însă că predica luĭ Luther, în multe privinţe urmaşul luĭ Huss, pătrunse biruitoare până la hotarele noastre. Ieşise o Biblie minunată în limba germană, şi orĭce German din orĭce părţĭ era ispitit de dînsa, dădea jos sfinţiĭ din bisericĭ şi cînta frumoase imnurĭ nouă pe limba poporuluĭ întru mărirea luĭ Dumnezeŭ, fără sfinţĭ. Saşiĭ aveaŭ Romînĭ

supt ascultarea lor, și eĭ simțiră datoria de a tălmăci pentru dînșiĭ la 1544 catehismul luĭ Luther. Cărticica n'a pătruns însă nicĭ dincolo, cu atît maĭ puțin dincoace.

Peste patrusprezece anĭ, un *diac* de cancelarie, care era și preot, Coresie saŭ Coresi, Romîn din Țara-Romănească, fugia în Ardeal de frica ucigătoruluĭ de boierĭ și clericĭ, Mircea Ciobanul. El se adăposti la Brașov, unde Sașiĭ eraŭ cu toțiĭ luteranĭ și voiaŭ, ca și frații lor din Sibiiŭ, să aducă pe Romînĭ la dreapta credință. Eĭ eraŭ însă, nu numaĭ niște creștinĭ rîvnitorĭ, ci și niște negustorĭ vestițĭ. Honterus, care li predicase reforma legiĭ, li adusese și tipografia.

Eĭ se gîndiră astfel să ni dea cărțĭ slavoneștĭ de tipar, întrebuințînd pe Coresie. Cărțĭ slavone ieșiră maĭ multe pănă la moartea tipăritoruluĭ muntean și după aceia chiar. Dar tot odată, cu *Evanghelia* din 1560, se răspîndesc și cele d'întăiŭ cărțĭ bisericeștĭ în limba noastră. Coresi nu-șĭ dădu osteneala să le traducă din noŭ, lucru pentru care poate nicĭ să nu se fi priceput. Se mărgeni să «îndrepte» tălmăcirile husite, apropiindu-se de limba timpuluĭ săŭ și țeriĭ sale muntene. După *Evanghelie* ieși, în maĭ multe edițiĭ, *Psaltirea*. Încă din 1564 el maĭ dădea la tipar și o *Evanghelie cu învățătură*, cu-

prinzînd predicĭ asupra textuluĭ de evanghelie ce se cetește în fiecare zi. Aceasta era o traducere din noŭ, o compilație, după un original unguresc. Alțiĭ se găsiră tot în Ardeal, însă data aceasta dintre Ardelenĭ chiar, ca să dea o altă Evanghelie de acest fel, adecă lămurită, dar fară nicĭ-un amestec eretic într'însa. Cîțĭva clericĭ traduseră și o parte din Vechiul Testament.

Asemenea cărțĭ eraŭ menite maĭ ales să fie cetite de aceĭ preoțĭ ardelenĭ pe cari guvernul unguresc, care sprijinia reforma luĭ Calvin, îĭ silise să părăsească, odată cu legea veche, și limba cea sfîntă slavonească. Eĭ aveaŭ în fruntea lor și un episcop pe care ortodoxiĭ nu voiaŭ să-l recunoască: Gheorghe de Sîngiorz e cel d'intăiŭ în șirul acestor Vlădicĭ cu de-a sila. Dar Romîniĭ nu se încredințaseră de loc că părințiĭ și străbuniĭ lor ar fi trăit în rătăcire, și îndată ce cîrmuirea nu maĭ apăsă asupra preoților, viața religioasă urmâ ca și maĭ înnainte. Nicĭ-una din cărțile eretice nu s'a tipărit în număr mare și n'a fost prea mult cerută saŭ prea bine păstrată.

Dar totușĭ ele pătrunseră și dincoace, în Moldova și Țara-Românească. Evanghelia cu învățătură ortodoxă fusese tradusă după o carte slavonă împrumutată de însușĭ Serafim,

Mitropolitul muntean; cel din Moldova a primit-o și el. Cînd Petru Șchiopul, bătrîn, cuminte și evlavios Domn al Moldoveĭ, fugi în Apus, el duse pănă în adăpostul săŭ tiroles din Innsbruck, din Bozen, Psaltirea luĭ Coresi și *Apostolul*, Faptele Apostolilor, tipărite de acelașĭ.

În ceasurile lungĭ de dor și de căință, Petru-Vodă, încunjurat de atîta străinătate, va fi deschis volumele grosolane cu slovele aspre și se va fi mîngîiat și îmbărbătat cetind. Tot sufletul omenesc zace în Psaltire, cea maĭ bună învățătură de milă, de iubire și frăție a oamenilor se desface din scrisorile Apostolilor către ceĭ d'intăiŭ credincioșĭ aĭ legiĭ celeĭ nouă. Și ceia ce se petrecu atuncĭ cu Petru Șchiopul se va fi petrecut cu atîția dintre clericiĭ, boieriĭ și chiar jupănesele noastre. Nu e oare un răsunet din aceste imnurĭ ale dureriĭ care nu se poate împăca în tot cuprinsul pămîntuluĭ în această amintire a celor maĭ strașnice nenorocirĭ pe care o face în romănește bătrîna călugăriță Teodosia, mama luĭ Mihaĭ-Viteazul ucis de dușmanĭ?

Și în alt scris romănesc din această vreme, în răvașul de plîngere al boierilor iubitorĭ de creștinătate către căpetenia lor firească, fugarul Domn biruitor Radu Șerban, nu se vede un avînt de mînie înpotriva

celor înțeleșĭ cu păgîniĭ, o sete de mîntuire care amintește paginĭ din Psalmĭ [1])?

De acum înnainte îndrăznirăm a scrie în limba noastră. Românește se înseamnă numele și faptele morților pe pietrele de mormînt; românește se aștern testamentele saŭ diatele și scrisorile de la o rudă la altă rudă, de la un prieten la prietenul săŭ; Domniĭ învață în românește pe soliĭ lor ce trebuie să vorbească și ce trebuie să încheie. Pînă și hrisoave se daŭ în limba țeriĭ. În mănăstirile de la noĭ și în cele din Ardeal, călugăriĭ învățațĭ, cari știaŭ slavonește, ca un Varlaam Mitropolitul Moldoveĭ, traduc fel de fel de cărțĭ în românește: cărțĭ de lămurire a Evangheliei, cărțĭ de canoane în care se cuprind legile. Tipografiile din Iașĭ și Tîrgoviște daŭ la lumină, pe cînd eraŭ Domnĭ Vasile Lupu și Mateĭ Basarab, dar fără amestecul lor, cîteva cărțĭ româneștĭ pe lîngă multe slavone. Dosofteĭ, urmaș al luĭ Varlaam, prefăcu Psaltirea în versurĭ româneștĭ, precum o prefăcuseră atîția de cînd se ivise Reforma, și peste cîțĭva anĭ vedem pe un boier muntean că citează Psaltirea în *această* traducere. *Viețile Sfinților* încep a se tipări, și în ele, așa cum le dă Do-

[1]) Vezi-le în *Convorbirile literare* pe 1900 și 1901.

softeĭ, se găsia o întreagă literatură de povestirĭ, care representaŭ atuncĭ, cu un adaos de curăție și de sfințenie, ceia ce represintă romanele și nuvelele în timpurile noastre.

În Ardeal iarășĭ eraŭ principĭ calvinĭ și iarăși aĭ noștri sînt pușĭ să tipărească în românește cărțile Bisericiĭ și alte legĭ. Vine o vreme cînd în maĭ multe forme toată Biblia stă la îndămîna credincioșilor, și ea era cerută așa de mult, încît cel maĭ bogat și maĭ mîndru stăpînitor românesc de prin aniĭ 1680, Șerban Cantacuzino, dădu cărturarilor săĭ sarcina de a prelucra o singură Biblie mare, în aceiașĭ limbă, în aceiașĭ ortografie. Un strălucit monument de limbă apăru astfel la 1688, una din operele neperitoare ale literaturiĭ noastre.

Și curentul urmâ maĭ departe, dînd sufletuluĭ creștin necontenit hrană nouă. Cărțile de slujbă apar în românește, supt Constantin Brîncoveanu, alăturĭ cu micĭ povestirĭ morale, ca *Floarea Darurilor*, cu cărțĭ de învățătură și sfaturĭ, ca *Învățătura de șapte taine* și *Pildele filosofeștĭ*. Ba chiar în 1713 iese la iveală, primită cu bucurie și cetită așa de mult încît nu s'a păstrat pănă la noĭ nicĭ-unul din exemplarele pătate și rupte: *Alexandria*, povestirea fantastică despre faptele mareluĭ Alexandru Machedon, biruitorul oamenilor, duhurilor

şi jigăniilor lumiĭ. Cartea se cetia aşa de mult şi în manuscript, încît învățatul boier Constantin Cantacuzino Stolnicul trebuia să probozească, într'o carte serioasă de istorie, publicul cărturar pentru acest păcat. Un boier învățat ca Udrişte Năsturel, fratele Doamneĭ Ilina a luĭ Mateĭ Basarab, tradusese din slavoneşte acel *Varlaam şi Ioasaf*, care e plin de cea maĭ aromită înțelepciune a Răsărituluĭ. *Dioptra saŭ Oglinda*, morală în parabole, circula în toate părțile. În cărticele ce se chemaŭ *Albină* se cuprindeaŭ fel de fel de istorioare plăcute. Fabulele luĭ Isop saŭ «Isopiile», «Minunile Maiciĭ Domnuluĭ» se împrumutaŭ necontenit pentru cetire. Predicĭ se tipăriaŭ în romăneşte saŭ găsiaŭ atîta răspîndire în manuscript ca ale strălucituluĭ Mitropolit muntean Antim din Ivir. Dimitrie Cantemir, învățat fiŭ de Domn, crezu chiar vremea potrivită pentru a înfățişa cetitorilor în tipar alegoria sa morală *Divanul saŭ gîlceava înțeleptuluĭ cu lumea*. Dacă n'a tipărit *Istoria ieroglifică*, în care făcea supt nume acoperite satira politică a timpuluĭ săŭ, el n'a ascuns-o de nimenĭ. În sfîrşit, pe un timp cînd cronicariĭ moldovenĭ Costineştiĭ, venind după Grigore Ureche, şi Munteanul Constantin Cantacuzino atingeaŭ probleme marĭ ale trecutuluĭ şi dădeaŭ îndemnărĭ nea-

muluĭ în cărţĭ scrise pe larg romăneşte, acelaşĭ Cantemir se gîndia să tipărească în *Hronicul* său o istorie completă a tuturor Romînilor. Moartea singură l-a oprit de la aceasta.

III.

Cea d'intăiŭ şcoală înnaltă în ţerile noastre s'a întemeiat în Iaşĭ pe vremea luĭ Vasile Lupu. Îndemnătorul a fost Mitropolitul Varlaam, sprijinitorul un Romîn înstrăinat, mare om în noua sa patrie, Petru Movilă, Mitropolit al Chievuluĭ şi apărător plin de izbîndă al ortodoxieĭ în timpurile sale. Dascăliĭ noştri veniră de la şcoala din Chiev a luĭ Petru. Eĭ trebuiaŭ să dea Domnieĭ cărturariĭ de care era nevoie, cunoscătorĭ de slavoneşte şi greceşte. Cîţĭ aŭ maĭ scris de acum înnainte o slavonească maĭ curată fuseseră la şcoala Treĭ-Ierarchilor, şi un şcolar al acesteia a fost Nicolae Milescu Spătarul, care ştia destul de bine latineşte pentru a-şĭ lua locul în cercurile cărturarilor din Apus şi care a fost apoĭ introducătorul ştiinţelor acestuĭ Apus în Rusia şi unul dintre ceĭ d'intăiŭ exploratorĭ sistematicĭ aĭ Siberieĭ.

În Ţara-Romănească o şcoală de acest fel a fost aşezată de Şerban Cantacuzino în bi-

serica Sf. Sava, care avea, ca multe altele din Bucureștĭ, și chiliĭ, gata să primească ucenicĭ. În ceia ce privește scopul, nu e nicĭ-o deosebire față de așezămîntul moldovenesc al Treĭ-Ierarchilor. Și aicĭ ca și acolo programul era cel obișnuit în școlile Iesuiților, cu atîta schimbare numaĭ că în loc de limba latină cea grecească veche era întrebuințată pentru predarea tuturor materiilor, în toate clasele.

Cu venirea în fruntea țerilor noastre a unor oamenĭ cari, dacă nu eraŭ totdeauna de neam grecesc, primiseră la Constantinopol o creștere cu totul grecească, se făcu, în a doua jumătate a veaculuĭ al XVII-lea, o schimbare în orînduiala școlilor, și ea se păstră și maĭ departe. Slavona se despărți de grecească; menirea fiecăreĭ școlĭ fu alta. Slavonește învățaŭ ceĭ ce se pregătiaŭ pentru bisericĭ și pentru cancelaria domnească, pe cînd la școala elinească mergeaŭ copiiĭ de boierĭ, cari voiaŭ să capete o creștere potrivită cu starea părinților lor. De la un timp însă întrebuințarea vechiĭ limbĭ religioase scăzu foarte mult, și se ajunse îndată la prefacerea în românește a tuturor cărților de slujbă. Școala slavonă decăzu răpede. Din potrivă, cea grecească luă numele impunător de Academie și fu pusă supt con-

ducerea unor Grecĭ vestițĭ în tot Răsăritul pentru cunoștințile și scrierile lor. Ucenicii stăteaŭ în încăperĭ frumoase în Iașĭ, la mănăstirea Sf. Sava, închinată Sf. Mormînt, iar în Bucureștĭ peste puțin în chiliile străluciteĭ mănăstirĭ a Văcăreștilor, întemeiată de Nicolae Mavrocordat pentru a i se veșnici numele în toate chipurile. Învățăceiĭ de azbuche se strîngeaŭ în jurul unuĭ dascăl maĭ răŭ plătit, la Sf. Gheorghe din Bucureștĭ și la Sf. Nicolae cel domnesc din Iașĭ.

Fiul luĭ Nicolae-Vodă, Constantin Mavrocordat, se gîndi să facă și școlĭ pentru limba latină; în Iașĭ se zice că le-ar fi și deschis pentru fiiĭ de boierĭ și mazilĭ. În Bucureștĭ planul luĭ fusese a face un colegiu al Iesuiților.

În a doua jumătate a veaculuĭ al XVIII-lea în sfîrșit, încep a se întemeia școlĭ și prin celelalte orașe ale principatelor. Numărul lor crește necontenit; Alexandru Ipsilanti, Domn muntean, iea măsurĭ ca orĭce oraș maĭ însemnat să-șĭ aibă o școală. Multe din școlile din provincie aveaŭ și dascăl de grecește. De la o vreme, învățarea știinților căpătă un loc mult maĭ mare, și prin stăruințile Mitropolituluĭ Moldoveĭ Iacob al II-lea întreg învățămîntul sufere o schimbare spre modernitate în această țară.

În sfîrşit de la 1750 înnainte tot maĭ mulțĭ preceptorĭ de franțuzeşte se aşează în capitalele noastre, şi maĭ toată boierimea tînără ajunsese a şti, maĭ bine saŭ maĭ răŭ, limba în care pe atuncĭ se înfățişa cea maĭ mare parte din viața de cultură a timpuluĭ. Încă înnainte de 1800 se răspîndi deprinderea de a se trimete tineriĭ şi în străinătate, în Germania şi în Franța, adecă, în această din urmă țară, la Paris. O măsură pe care o ieaŭ pe rînd maĭ mulți Domnĭ din această epocă e aceia de a nu se primi în slujbă decît aceĭ boierĭ tinerĭ cari şi-ar fi împlinit după cuviință aniĭ de şcoală la Academia grecească. Iar cunoscătorul de franțuzeşte se putea aştepta fireşte la o înnaintare maĭ răpede.

Numărul oamenilor luminațĭ, cu dorință, cu nevoie de a ceti e, decĭ, mult maĭ mare în această vreme. Totuşĭ în țară se tipăreşte foarte puțin pentru sufletul lor. Marea operă literară a veaculuĭ al XVIII-lea e tălmăcirea din noŭ, după greceşte, decĭ în chip mai adevărat şi mai sigur, a cărților bisericeştĭ. Şcoala munteană, întemeiată de Antim, înnoită de harnicul episcop al Rîmniculuĭ Chesarie, sprijinită pe rînd de toțĭ Mitropolițiĭ şi episcopiĭ, dă la lumină lucrărĭ îngrijite, a căror limbă nu e însă maĭ fru-

moasă decît limba tălmăcirilor celor vechĭ. Pentru întăia oară iese de supt teascurile rîmnicene culegerea întreagă a *Mineelor*, în care vieţile sfinţilor sînt orînduite după zilele în care se prăznuieşte pomenirea fiecăruia. Acestea vor fi fost foarte mult cetite în toate stratele societăţiĭ. Alte cărţĭ însă priviaŭ numai slujba saŭ cuprindeaŭ dezbaterĭ de dogmă, combaterĭ a credinţilor celorlalte, şi nu puteaŭ fi înţelese de orĭcine.

Cînd Rusul Paisie Velicĭovschi, care învăţase destul de bine limba noastră, făcu la Dragomirna, la Secu şi în sfîrşit la Neamţ şcoala cea mare de călugărie harnică şi luminată din Moldova, produsele tipografieĭ luĭ, dese şi foarte însemnate, privesc şi ele maĭ mult clerul, dacă se scoate la o parte cea de-a doua culegere completă de *Minee*, ieşită aicĭ.

Rare orĭ se maĭ tipăresc altfel de cărţi: cîte o ediţie nouă din Alexandrie, cîte o carte de reţete. Nimic de literatură şi nimic de ştiinţă. Boieriĭ cărturarĭ puneaŭ să li se prescrie vechile letopiseţe saŭ cronicĭ, care eraŭ urmate numaĭ în chip foarte slab pe vremea lor, saŭ cîte un cronograf în care se dădea istoria lumiĭ în povestiri de vieţĭ omeneştĭ care începeaŭ cu Sfînta Scriptură şi se mîntuiaŭ, trecînd prin Roma şi prin

Bizanț, cu Sultaniĭ turceștĭ. Poețiĭ sînt puțini; eĭ alcătuiesc stihurile lor pentru a fi învățate pe de rost și cîntate. Întîmplător, Ienachi Văcărescu, care avea nevoie de exemple pentru gramatica sa, a pus în scris și a tipărit unele, prea puține, din versurile sale. La un «volum de poesiĭ» nu se putea gîndi nimenĭ: tipărirea luĭ ar fi jignit «ighemoniconul» boieresc al autoruluĭ, care putea face versurĭ numaĭ în glumă și pentru anume scopurĭ de închinare către o Doamnă saŭ către Măria Sa Vodă. Țiganiĭ, cari prindeaŭ toate stihurile ce zburaŭ în aier, formaŭ biblioteca poetică vie, antologia cîntătoare a țeriĭ.

Se cetiaŭ atuncĭ cărțĭ străine: greceștĭ — dar și printre acestea nu se putea găsi încă nimic noŭ, potrivit cu părerile și gusturile timpuluĭ, — latine, italiene și francese. Cantacuziniĭ avură în Țara-Romănească o minunată bibliotecă, ce se risipi în lumea mare la căderea lor în 1716, și din care se găsesc din timp în timp volume răzlețe, cum e cartea de teologie latină pe care de curînd a căpătat-o Academia Romînă și pe care Constantin Stolnicul Cantacuzino o răscumpărase de la ostașiĭ noștri întorșĭ în 1683 de la asediul Vieneĭ. Biblioteca Mavrocordaților s'a irosit tot așa, într'una din

zilele de mare restriște a luĭ Constantin-Vodă: numaĭ catalogul ni s'a păstrat. Dăunăzĭ s'a găsit o parte din biblioteca, foarte bogată, a luĭ Costachi Conachi poetul, om care avea nevoie de o asemenea bibliotecă pentru a scrie versurile sale, în care și măsura și inspirația și podoabele și tonul acela de lungă căinare sînt luate din literatura francesă a timpuluĭ. Școala grecească din Brașov stăpînește astăzĭ biblioteca Brîncovenilor de după 1714, dăruită eĭ de Grigore Brîncoveanu, cel din urmă din linia directă. Cărțile luĭ Nicolae Canta, dintre Cantacuziniĭ moldoveneștĭ, adunate de el și de înaintașii săĭ, alcătuiaŭ o foarte frumoasă colecție. Se căutaŭ maĭ ales popularisărĭ științifice, călătoriĭ, opere istorice. Nu lipsiaŭ însă nicĭ romanele, cele bune, cum e *Corinne* a doamneĭ de Staël și cele ușuratice, ca *Aventures de Faublas*. Une orĭ venia cu ele cîte un negustor ambulant, Grec din Viena, alte orĭ se făcea comanda în Ardeal saŭ, pentru Moldova, la Lemberg. Cutare negustor aducea și cărțĭ de la bîlciul vestit al Lipscăĭ, și așa i se întîmpla și vre unuia boieriĭ ce călătoriaŭ în străinătate. La 1719 încă, Matei Crețulescu pomenește în testamentul săŭ «un atlanta [atlas], care l-am fost cumpărat cînd am fost la Viena, drept

zloțĭ nemțeștĭ 48» și pe care-l dăruiește luĭ Nicolae Mavrocordat, și în acelașĭ testament el arată că avea în biblioteca sa nu maĭ puțin de 124 de cărțĭ, «filosofeștĭ, gramaticeștĭ, politiceștĭ, bisericeștĭ, istoricești, latineștĭ, italieneștĭ, iprocĭ, procĭ [și altele și altele]; care maĭ multe dintr'acestea le-am cumpărat cînd am fost la Viena pentru treaba acestor 2 copilașĭ ca să învețe grecește, iar maĭ vîrtos latinește și italienește». Mateĭ nu uită cu acest prilej să se roage a i se învață copiiĭ și maĭ departe, «străinîndu-ĭ pentru carte».

IV.

Pentru ca o literatură națională să se poată ivi, lipsiaŭ încă unele condițiĭ. Boieriĭ aceștia n'aveaŭ un ideal și nu găsiaŭ pe ce să se sprijine ca să-l poată descoperi. Eĭ ar fi cumpărat mîndre cărțĭ de afirmație romănească, dar nu se găsia cine să cuteze a le scrie. Eĭ ar fi luat cărțĭ de cîntece romănește, dar cine printre dînșiĭ, fruntaș cu locul în Divan, s'ar fi încumetat să le scoată? În sfîrșit unde se puteau tipări astfel de lucrurĭ, cînd în principate eraŭ numaĭ tipografiile episcopale saŭ metropolitane saŭ mănăstireștĭ, care nu puteaŭ pune supt teascurĭ

Tîrgul de la Brașov la începutul veacului al XIX-lea (după o acvarelă)
Reproducere făcută cu cheltuiala „Societății femeilor romîne".

decît anumite lucrurĭ, saŭ tipografia trecătoare a vre unuĭ Grec venit la noĭ pentru afacerĭ, a vre unuĭ boierinaş care ţinea să nu-şĭ primejduiască banul?

Mîntuirea veni de la Romîniĭ de peste munţĭ: ei creară în jumătate de veac viaţa sufletească modernă a Romînieĭ întregĭ.

De mult, Braşoveniĭ, negustorĭ şi meşteşugarĭ înstăriţĭ, aveaŭ o şcoală pe lîngă biserica lor, a Sf. Nicolae din Şcheĭ. Cînd, după 1700, se întemeiè o Episcopie a Romînilor uniţĭ cu Roma, nevoia unor şcolĭ pentru pregătirea de preoţĭ luminaţĭ se simţi îndată. Episcopul Petru Pavel Aaron are meritul cel mare că a deschis în Blaj cele d'intăiŭ patru şcolĭ româneştĭ naţionale, la jumătatea veaculuĭ al XVIII-lea (1754 şi urm.); ele se compun dintr'o şcoală primară, un colegiu latin şi două seminariĭ, cele d'intîiu şcolĭ de preoţie pe care le aveaŭ Romîniĭ. După ele se îndreptară toate celelalte, care răsăriră maĭ mult în veacul al XIX-lea pe acest pămînt ardelean.

Nu treceaŭ maĭ mult de douăzecĭ de anĭ şi Împăratul iubitor de lumină Iosif al II-lea tăcu în tot Ardealul şi în ţinuturile româneştĭ din Ungaria şcolĭ ale Statuluĭ pentru popor, şcolĭ de româneşte şi nemţeşte, pe cînd cele blăjene eraŭ de româneşte şi latineşte. Gheor-

ghe Şincaĭ, rîvnitorul istoric din acest timp, a dat acestor şcolĭ cea d'intîiŭ a lor organisație.

Din unele şi din altele, din şcolile cele nouă ale Neuniților cari şi eĭ îşĭ căpătaseră episcopia, la Răşinarĭ, apoĭ la Sibiiŭ, ieşiră dincolo de munțĭ o mulțime de Romînĭ cu ştiință de carte. Gîndurile lor eraŭ marĭ: răzimîndu-se pe trecutul roman al neamuluĭ, eĭ voiaŭ să-ĭ dea înnapoĭ toată puterea, toată strălucirea ce i-se răpise. Cetiaŭ cu multă dragoste, încet, răbdător, cu lumină în suflet.

Se întîmplă peste cîtva timp, la începutul veaculuĭ celuĭ noŭ, că universitatea din Pesta capătă privilegiul de a tipări în tipografia eĭ cărțĭ cu litere cirilice, decĭ şi cărțĭ româneştĭ. Cărțile de şcoală, cărțile pentru biserică puteaŭ aduce un venit bun. Un corector romîn, care a fost întîiŭ Samuil Clain, apoĭ, pănă la 1821, Petru Maior, fu chemat pentru a supraveghia tiparul. Prin potrivirea firească a lucrurilor ieşiră atuncĭ cu litere frumoase, pe hîrtie bună, în condițiĭ tipografice necunoscute pănă atuncĭ la noĭ, nu numaĭ cărțile de care fusese vorba la început, ci sfaturĭ pentru economia cîmpuluĭ, calendare elegante şi chiar cărțĭ de ale luĭ Petru Maior, ca Dicționariul din Buda şi vestita scriere, «Istoria pentru începutul Romînilor în

Dacia», în care vremea nouă ișĭ găsi evanghelia. Apelurĭ călduroase vestiaŭ ieșirea la iveală a scrierilor nouă, care se răspîndiaŭ prin prietenĭ, protopopĭ, inspectorĭ, funcționarĭ în toate colțurile Romînimiĭ.

În călătoriile lor, negustoriĭ și boieriĭ noștriĭ cunoscură tipografia din Buda. Cărțile cele netede de acolo aŭ început a găsi tot maĭ mulțĭ cumpărătorĭ. Atuncĭ un Brașovean, Zaharia Carcalechi, se gîndi a lua asupră șĭ editura cărților româneștĭ ce ieșiaŭ la Buda. El plănui o bibliotecă națională, răspîndi apelurĭ și maĭ călduroase decît pînă atuncĭ, lăudă pe boieriĭ ce sprijiniaŭ literatura, se oferi a li da operele la lumină. Fără dînsu poate că Alexandru Beldiman, care a cîntat în accente de jale turburările aduse de Grecĭ în 1821 («Jalnica Tragedie»), nu și-ar fi tipărit traducerile, corecte, dar recĭ, din franțuzește. Din Ungaria veniaŭ de acuma calendare, povestirĭ despre întîmplările din Europa, istoriĭ și geografiĭ, ba chiar, cum văzurăm, cîte o lucrare poetică.

Un Ardelean din părțile Sibiiuluĭ, Gheorghe Lazăr, trecuse la noĭ încă înnainte de 1821, ca dascăl al copiilor uneĭ doamne din Bucureștĭ. Învățase teologia, dar era și inginer. Pe atuncĭ în Moldova-șĭ avea școala de in-

ginerie (încă din 1812) tînărul Gheorghe Asachi; boieriĭ munteniĭ voiră să aibă la rîndul lor o astfel de şcoală, şi tocmiră pe Lazăr. El făcu aritmetică şi geometrie bună în tainiţa de la Sf. Sava, dar îndeplini pe alăturĭ ceva şi maĭ bun, pentru care nu fusese plătit şi nu era în stare să-l plătească nimenĭ: el strămută în mijlocul claselor luminate din principat ideile ardelene.

Cînd plecă, peste cîţĭva anĭ, ca să moară acasă, Lazăr lăsă un urmaş în Ioan Eliade Rădulescu. Acesta şi Asachi pregătiră şi maĭ departe publicul romănesc. Eĭ îĭ dădură cărţĭ, reviste, ziare, poesiĭ, disertaţiĭ gramaticale, nuvele,—tot ce nu avuse pănă atuncĭ şi trebuia să aibă. Vre-o douăzecĭ de anĭ eĭ stăpîniră terenul, şi printr'o literatură din care numaĭ o mică parte are o valoare estetică, eĭ pregătiră calea pentru adevăraţiĭ scriitorĭ cari trebuiaŭ să vie. Sufletul contemporanilor lor a fost hrănit însă de dînşiĭ, şi atuncĭ se văzu întîia oară la noĭ o legătură trainică şi plină de încredere între autorĭ şi scriitorĭ.

Nicĭ Eliad, fiŭ de negustor, nicĭ Asachi, fiŭ de preot nu făceaŭ parte din boierime, După 1840, tînăra boierime apare în fruntea mişcăriĭ literare. Şi Bălcescu şi Odobescu şi Kogălniceanu şi Alecsandri şi Negruţi şi Russo sînt fiĭ de boier; ofiţerimea oştiriĭ

Tîrgul de la Brașov la începutul veaculuĭ al XIX-lea (după o acvarelă)
Reproducere făcută cu cheltuiala „Societățiĭ femeilor romîne".

nouă prinde gust pentru literatură. Cele d'intîiŭ saloane se deschid acum: maĭ ales în Moldova. A fost un timp fericit atuncea: fără a se înlătura literatura străină, ea e subordonată acum celeĭ româneștĭ, care găsește representanțĭ în toate ramurile. Cîtă vreme aŭ trăit și lucrat aceștĭ scriitorĭ, clasa bogată nu s'a înstrăinat de curentul literar.

Prin anii 1870—80 publicul nostru a primit o întregire. Ardealul și Ungaria, care ascultaŭ de Cipariu, urmașul marilor Ardelenĭ, Bucovina, stăpînită de Aron Pumnul, se despărțiră din comunitatea limbiĭ literare. «Convorbirile literare» și d. Maiorescu aŭ dus lupta pentru distrugerea cetățuilor de isolare, și resultatul a fost unificarea geografică a mediuluĭ literar românesc.

În același timp, literatura se apropia de anumite strate superioare, luminate prin școală, ale poporuluĭ, ca învățătoriĭ și preoțiĭ maĭ ales: un nemărgenit folos pentru dezvoltarea firească și sigură a vieții noastre suflețeștĭ. Ea pierdea însă aproape cu totul boierimea.

Motivele nu se pot hotărî ușor. Ele par a fi însă cam acestea. Pe de o parte, cercul, păzit odinioară cu sfințenie, care încunjura aristocrația noastră de sînge, s'a rupt de pe

la 1880 încoace. Succesul în politică și averea aŭ dat dreptul de intrare în mijlocul urmașilor adevărateĭ boierimĭ. Mulțĭ dintre aceștia chiar îșĭ pierduseră caracterul romănesc prin deasa emigrare în străinătate, iar noiĭ venițĭ nu eraŭ totdeauna Romînĭ. Sufletul limpede romănesc al boierimiĭ dispăru în acest vălmășag de prefacere, și rămaseră numaĭ forme goale, între care și această *formă* a limbiĭ francese, a literaturiĭ ușoare și ușuratece francese. Iar scriitoriĭ din partea lor se închisese în «turnul de fildeș» al *arteĭ pentru artă*, desprețuitorĭ pentru public, indiferențĭ fața de soarta neamuluĭ în limba căruia scriaŭ, saŭ nelămurițĭ în privința celor maĭ bune mijloace prin care el poate fi ajutat, nesigurĭ de adevăratele luĭ nevoĭ sufleteștĭ.

*
* *

Scriitoriĭ cinstiți și destoinicĭ s'aŭ prefăcut: eĭ chiamă astăzĭ pe toțĭ la comunitatea viețiĭ sufleteștĭ, cea d'intăiŭ și maĭ mare nevoie a noastră. Și bucuria lor e nemărgenită cînd zilnic se vede că această chemare a lor e ascultată.

VI.

ROSTUL BOIERIMIĬ NOASTRE.

Rostul boierimii noastre.

I.

Boierimea nu e dintre cele maĭ vechĭ așezăminte ale noastre, nicĭ dintre acelea care aŭ pornit în adevăr din sufletul nostru.

În vremile a căror amintire nu s'a păstrat decît în chip cu totul neîndestulător, în fruntea poporuluĭ nostru nu stăteaŭ boierĭ, ci alțĭ cîrmuitorĭ și îndreptătorĭ, carĭ nu părăsiseră întru nimic haina și firea țerănească. Eĭ răspundeaŭ celor două nevoĭ marĭ ale orĭcăreĭ societățĭ: împărțirea dreptățiĭ și călăuzirea în apărarea țeriĭ.

Juzĭ saŭ *cnezĭ* țineaŭ *Scaun* de dreptate, încunjurațĭ de «oamenĭ bătrînĭ», de «jurațĭ» din sate. Numele de «cnez» e luat de la Slavĭ, cellalt e, cum se vede, curat romănesc. Stăpînirea unuĭ jude se întindea asupra maĭ multor sate, și, fiindcă satele erau foarte risipite atuncĭ, ea cuprindea prin urmare un Ținut întreg, care se chiamă astfel județ. Hotarele și numele acestor vechĭ județe nu s'aŭ schimbat nicĭ pănă în zilele noastre, și, cînd

zicem județul Vîlceĭ, județul Romanațuluĭ, județul Mehedințuluĭ, pomenim încă pe aceĭ juzĭ aĭ Romînimiĭ, cari s'aŭ chiemat Vîlcea, Romanaț și Mehedinț.

Judele era statornic. Nu tot atîta siguranță putem avea în ceia ce privește statornicia maĭ mareluĭ săŭ, căruia i se zicea cu cuvîntul slavonesc *Voevod*, care înseamnă căpetenie de oștire. Cnezĭ întîlnim în multe locurĭ, și în vremile lor bune și în cele rele; Voevozĭ, din potrivă, se cunosc numaĭ puținĭ. Unul stătea în Ardeal, altul în țara munteană de dincoace de Olt, cîțiva juzĭ cu putere de Voevod s'aŭ ivit în Oltenia; după ce Ardealul a intrat în stăpînire ungurească, Voevozia de acolo a scăzut și s'a păcătoșit, ajungînd pe aceiașĭ treaptă cu cnejia saŭ cu judecia. Și pe această vreme judele nu maĭ era alta decît un birắŭ de sat, un vătăman saŭ pîrcălab (cuvîntul d'intăiŭ se întrebuințează în Ardeal, fiind luat de la Ungurĭ, al doilea e rusesc și domnește în Moldova, cel de-al treilea e obișnuit la Muntenĭ și însemna la început căpitan de cetate).

În veacul al XIV-lea, cînd s'a întemeiat Țara-Romănească și apoĭ și Moldova, nu maĭ eraŭ decît Voevozĭ și cnezĭ în Ardeal, căzuțĭ de o potrivă cît se poate de jos, iar, dincoace, locul juzilor îl luase cîte un singur

Voevod, care izbutise a răpune pe toţĭ ceĭlalţĭ şi a-ĭ moşteni pe rînd: Voevodul din Argeş, pe plaiurile muntene, iar în văile rîurilor Suceava şi Moldova Voevodul din Baia, strămutat apoĭ în oraşul Siretiuluĭ şi în cetatea Suceveĭ.

Maĭ toate aşezămintele nouluĭ Stat moldovenesc aŭ fost luate de la Munteni, iar Muntenii, din partea lor, le împrumutaseră de la Bulgarĭ (nu atît de la Sîrbĭ). Nicĭ aceştia din urmă nu le născociseră însă de la dînşiĭ, neavînd pentru aceasta priceperea şi cultura ce ar fi trebuit. Ele veniaŭ, printr'o înceată decădere, de la Bizanţ, adecă şi ele, ca multe lucrurĭ din trecutul nostru, de la Roma veche, însă numaĭ pe această lungă cale de împrumut.

Boieria se află printre aceste aşezăminte împrumutate. Şi numele de *boierĭ* şi numele multor boierĭ şi îndatoririle celor maĭ mulţĭ dintre dînşiĭ vin de la Bizantino-Bulgarĭ.

Ceĭ d'întăiŭ Domnĭ muntenĭ aveaŭ pe lîngă dînşiĭ boieriĭ ce urmează:

Un *Ban*. Bănia era aceia a Severinuluĭ, Ţinutul unguresc dela Apusul ţeriĭ. Şi cetatea Severinuluĭ şi Banul de acolo şi moneta zisă «ban» a dregătoruluĭ acestuia ostăşesc vin de la Ungurĭ, cuceritorĭ de pămînt romănesc şi în această parte. De pe la 1300, Domnii Ţeriĭ-Româneştĭ, cari înlocuiseră pe

stăpînitoriĭ olteni de pe plaiurile Vîlceĭ şi Gorjuluĭ, căpătară şi Mehedinţul şi părţile şesuluĭ, cu pescăriile de la Celeiŭ, care fuseseră ale regeluĭ unguresc. În această parte eĭ cîrmuiaŭ ca Domnĭ, dar îşĭ ziceaŭ Banĭ ca să mulţămească pe puternicul lor vecin. Avînd însă necontenit de lucru dincoace de Olt şi, pe de altă parte, trebuind să asigure bine o aşa de preţuită stăpînire ca a Severinuluĭ, eĭ aşezară acolo un Ban mic în numele Banuluĭ celuĭ mare, care era Vodă însuşĭ.

Era lucru firesc ca şi Domnul nostru să aibă un Logofăt, ca şi Ţariĭ bulgăreştĭ şi Împăraţiĭ Bizanţuluĭ, Roma nouă. Numele săŭ grecesc îl arată ce trebuia să fie: acel care «cuvintează» înnaintea Domnuluĭ şi care «cuvintează» în numele luĭ, acela care aude pentru Domn şi prin care vorbeşte acesta. Domnul avea, între drepturile sale, nemărgenite ca număr şi întindere, şi pe acela de a întări prin «cărţĭ domneştĭ» saŭ «dresurĭ» (de aicĭ cuvîntul *dregător*, funcţionar) orĭce stăpînire asupra pămîntuluĭ. Aproape în fiecare zi se dădeaŭ asemenea cărţĭ, şi ele porniaŭ de la Logofăt, care avea supt poruncile sale pe toţĭ *diacĭĭ* saŭ scriitoriĭ de hîrtiĭ.

Vornicul e stăpînul «Curţiĭ» (*dvor* în-

seamnă în slavoneşte *Curte)* şi dregătorul judecăţilor. Domnul a strîns puterea juzilor de odinioară, el e acum singurul izvor de dreptate; spre Scaunul luĭ e deschisă calea orĭşicuĭ, chiar şi a celuĭ maĭ de jos şi maĭ nenorocit. De cele maĭ multe orĭ, el însuşĭ ascultă şi hotăreşte, la Curte, pe un cîmp de «dreptate», ca acela de la Suceava, unde a fost întîmpinat Ştefan-cel-Mare de ţara care şi-l voià Domn, saŭ şi în deosebite oraşe ale Domnieĭ luĭ, unde vine şi pentru această împărţire a hotărîrilor. Lămuririle le dă însă Vornicul, şi atuncĭ, cînd Domnul are maĭ puţină pricepere şi îndrăzneală, el poate fi acela de la care porneşte în adevăr hotărîrea.

Ca al treilea boier poate fi privit Postelnicul. Numele luĭ aminteşte pe al dregătoruluĭ roman intitulat *praefectus cubiculi*. El se chiamă că stă lîngă *patul* Domnuluĭ, în *cămara*, în odaia luĭ. Aceasta înseamnă maĭ pe înţeles că Postelnicul ţine tainele Domnieĭ. În sama luĭ sînt legăturile cu străiniĭ şi de la un timp cu stăpîniĭ de peste Dunăre: Turciĭ. La porunca luĭ e Uşerul, care lasă intrarea la Domn.

Vistierul saŭ Vistiernicul s'ar putea lupta pentru locul al treilea cu Postelnicul, a căruĭ chemare a fost arătată. Cum îl arată nu-

mele, acest boier are grija Vistieriei. Odată era una şingură, şi pentru ţară şi pentru Domn. Vistierul se îngrijia ca *birariĭ* şi *dijmariĭ* să strîngă *birul* şi *dijmele* şi purta de grijă cheltuielilor Curţiĭ saŭ cheltuieliĭ de oaste. Maĭ pe urmă, el avea apoĭ în sama luĭ strîngerea şi plata *haraciuluĭ* pe care ţara-l datorià în fiecare an, la April, haznaleĭ Împărăţieĭ turceştĭ.

Cînd s'a făcut însă despărţirea între veniturile Domnuluĭ şi ale ţeriĭ, adecă abia în al XVIII-lea veac, cele d'întăiŭ trecură supt ocîrmuirea *Cămăraşuluĭ* domnesc, neapărat un boier mult maĭ puţin însemnat decît Vistierul.

Pentru ajutorul Vistieruluĭ întăiŭ, al Vistieruluĭ şi Cămăraşuluĭ pe urmă, sînt Cămăraşiĭ *de ocnă*, cari îngrijesc de această ramură a veniturilor domneştĭ, *vameşiĭ* de la toate hotarele, cari ieaŭ în arendă acest drept al Voevoduluĭ, vama de hotare, dar nu şi vama din lăuntru, a tîrgurilor (zisă în Moldova *pîrcălăbie* saŭ *mortasipie)*, *cămănariĭ* puşĭ întăiŭ pentru dijma de ceară, (numele lor, slavon, vine de la *camen*, «piatra» de ceară), dar maĭ pe urmă strîngătorĭ aĭ veniturilor de la cîrciume.

Pentru oştĭ acuma este *Spătarul*. E cel care poartă *spata*, spada Domnuluĭ lîngă

acest stăpîn în zilele cele marĭ de ospețe și alaiurĭ. La războiŭ plecaŭ întăiŭ numaĭ *stratornicii*, al căror nume, alcătuit din grecește și bulgărește, înseamnă general. Pe urmă însă purtătorul spateĭ domneștĭ la Curte purtâ spata țeriĭ în lupte.

Tărziŭ de tot, adecă tocmaĭ supt Mihaĭ Viteazul, se maĭ adăugi în sfîrșit un dregător militar, *Aga*. Mihaĭ întrebuințase și ostașĭ turcĭ, beșliiĭ, și pentru a-ĭ stăpîni trebuia un Turc, al căruĭ titlu e acesta de Agă, obișnuit la Constantinopol, unde înînseamnă orĭce ofițer al Seraiuluĭ. După moartea luĭ Mihaĭ beșliiĭ se risipiră, dar locul de Agă rămase: acuma-l căpătaŭ boierĭ de țară. Mateĭ Basarab a fost întăiŭ Agă pe lîngă alțĭ Domnĭ. Se pare că grija Agăĭ era să păzească persoana sfințită a Voevoduluĭ. La urmă, sarcina sa era numaĭ aceia de a păzi liniștea în orașul de reședință, ajungînd astfel un Prefect de poliție. *Șătrarul* are paza *șătrilor*, a corturilor decĭ și a tunurilor, iar asupra tururor osîndelor e *Armașul*, căpetenie de calăĭ.

Domnul maĭ avea lîngă el treĭ boierĭ, cari îndepliniaŭ numaĭ funcțiĭ de Curte. Maĭ bine ar fi să se spuie că eĭ eraŭ *chemațĭ* să le îndeplinească, de oarece cîte un biet Voevod fără statornicie, fără avere, fără

răgaz, nu putea să aibă gîndul numaĭ la acele marĭ petrecerĭ domneştĭ în care-şĭ aveaŭ fireşte locul dregătoriĭ de ceremoniĭ şi de alaiurĭ.

Păharnicul dă Domnuluĭ să bea. El are grija pivniţilor şi a viilor domneştĭ. El va fi strîns poate *vinăriciul*, veche dijmă pe care o datoriaŭ Domnieĭ toţĭ stăpîniĭ de viĭ.

Stolnicul (de la *stol*, masă) dă Domnuluĭ să mînince; cămările Curţiĭ sînt în sama luĭ şi la dînsul vin carele care-şĭ revarsă încărcătura în hambarele Domnuluĭ. El e ajutat pe urmă de *Medelnicer*, care pune masa, de *Clucer*, păzitorul depositelor de hrană, de *Sulger*, măcelarul Curţiĭ, avînd grija cărnurilor, de *Jitnicer*, care îngrijeşte de *jitniţa* grînelor, de *Pitar*, care ţine cuptoarele de pîne.

Iar *Comisul*, al căruĭ nume vine de la *comes* al Romanilor, comite saŭ conte, are în sama luĭ caiĭ domneştĭ, povodnicĭ şi telegarĭ, cari niciodată n'aŭ fost mulţĭ, cît timp Domnia noastră a fost neatîrnată şi războinică.

La început însă alcătuirea aceasta era foarte nedesăvîrşită. Cîte un Logofăt, un Vornic, un Spătar saŭ un Stratornic, un Vistier eraŭ totdeauna. Ceĭlalţĭ puteaŭ lipsi, şi în adevăr

lipsesc în cele maĭ multe din mărturiile de boierĭ aduse la *cărțile* de hotărîre ale Domnilor. Încetul pe încetul s'aŭ adaus apoĭ dregătoriile ajutătoare, ale căror nume sînt de cele maĭ multe orĭ româneştĭ şi arată decĭ că şi funcția lor a fost orînduită întăiŭ aicĭ, supt înrîurirea străină poate, dar nu după modèle străine, gata făcute.

II.

Moldoveniĭ aŭ primit toată ierarchia boierească munteană. Schimbările pe care i le-aŭ adus sînt numaĭ de o însemnătate mică. Cele maĭ vrednice de luare aminte sînt acestea:

În Moldova se simția nevoie de doĭ Vornicĭ pentru judecățile cele multe: aceasta s'a întîmplat îndată ce țara şi-a atins hotarele fireştĭ şi a ajuns să cuprindă un maĭ mare număr de locuitorĭ. Țara-Românească, cellalt principat, nu era, de sigur, maĭ mică, dar aici Banul oltenesc din Severin, strămutat apoĭ la Craiova, după ce Unguriĭ aŭ luat înnapoĭ cetatea, ca s'o lase să cadă în mîna Turcilor, Banul acesta, stăpîn cu multe drepturĭ asupra țeriĭ apusene, ținea şi judecata luĭ deosebită, de la care numaĭ rare orĭ se făcea apel la Domnul din Argeş, Tîrgovişte saŭ Bucureştĭ. În Moldova, fusese

un timp, între Alexandru-cel-Bun şi Ştefan-cel-Mare, o împărţire în două a principatuluĭ, o Ţară-de-sus, cu un Domn şi o Ţară-de-jos, cu altul. Cele două impărţirĭ aveaŭ conştiinţă de acest trecut deosebit şi în multe lucrurĭ nu sămănaŭ desăvîrşit. Astfel s'aŭ făcut doĭ Vornicĭ, numiţĭ după numele acestor două Ţerĭ.

Spătăria n'a pătruns în Moldova decît după anul 1600; cel d'intăiŭ care va fi aşezat-o, dar deocamdată ca o boierie maĭ puţin însemnată, va fi fost Radu Mihnea, Domn de obîrşie munteană şi care domnise întăiŭ dincoace de Milcov. Pe lîngă aceasta, el era un om pompos căruia-ĭ plăcea să aibă o Curte cît de mare, cît de strălucit îmbrăcată, şi dădea petrecerĭ «împărăteştĭ», după moda Constantinopoleĭ Turcilor, în care trăise cîtva timp şi pe care o cunoştea foarte bine. Stratornicĭ pentru oştĭ nu s'aŭ pomenit aice nicĭ-odată. În schimb jucaŭ un rol mare în Moldova, după aşezămîntul luĭ Alexandru-cel-Bun şi Ştefan-cel-Mare, boieriĭ din cetăţĭ, căpitaniĭ lor, cari se ziceaŭ pîr călabĭ; ceĭ maĭ însemnaţĭ dintre eĭ stăteaŭ la Hotin de-asupra Nistruluĭ, la Roman, cetatea luĭ Roman-Vodă, la Neamţ, o şi maĭ veche cetate, la Chilia de pe Dunăre şi la Cetatea-Albă, de la limanul Nistruluĭ, care

făceaŭ zid la Miază-zi împotriva celor maĭ primejdioşĭ duşmanĭ. Alţĭ pîrcălabĭ, ca aceia din Bacăŭ, din Crăciuna, nu se aduc înnainte ca marturĭ în cărţile domneştĭ. În sfîrşit, la Suceava, unde stătea Domnul, nu era un pîrcălab, ci numaĭ un *Portar*, păzitor al porţilor.

Cît timp Suceava a fost o capitală, s'a păstrat Portarul eĭ printre boieriĭ ceĭ marĭ. Cînd însă, de pe la 1560 înnainte, Domnia a trecut maĭ mult la Iaşĭ, unde nicĭ-odată n'a fost un pîrcălab, ci numaĭ un Vătaf-Mare, ca în orĭce cetate neîntărită, Portarul de Suceava şi-a pierdut rostul. Acuma însă, an de an năvăliaŭ în Moldova Cazaciĭ, ca un un blestem dumnezeiesc, ajutîndu-se cu doritoriĭ de Domnie, ca să prade Moldova. Cazaciĭ aveaŭ în fruntea lor un Hatman. Şah, Hatman cazăcesc, stătu în Iaşĭ prin 1577-8, ca boier al luĭ Ioan Potcoavă, Domn cu hapca al ţeriĭ. După cîţĭva anĭ se găsi de cuviinţă ca Moldova să-şi aibă statornic Hatmanul. Pentru a nu se face încă un boier mare şi a se păstra vechea rînduială a dregătorilor, ce se păzia acum cu sfinţenie, ţinîndu-se, de pildă, pîrcălabĭ de Roman după ce de mult nu maĭ era în Roman o cetate, — se adăogi Hatmanuluĭ şi demnitatea de Portar al Suceveĭ.

Numaĭ după 1650 Moldova şi-a avut Aga: de bună samă supt înrîurirea unor Domnĭ cari veniaŭ de peste Milcov şi nu voiaŭ săşĭ schimbe în ţara cea nouă înfăţişarea Curţiĭ cu care eraŭ deprinşĭ. De la 1600 înnainte, Tatarĭ stăteaŭ în Basarabia de jos, neam neînfrînat şi sălbatec, care nu ştia de hotare. Aicĭ trebuia decĭ o pază statornică, şi pentru a se da căpeteniеĭ străjerilor, care trebuia să fie un bun oştean, un titlu în stare să impuie vecinilor păgînĭ, el fu numit cu cuvîntul turcesc care înseamnă general: *Serdar*.

Moldova avea mult maĭ bune şi maĭ multe viĭ domneştĭ decît Ţara-Romănească: la Cotnarĭ, la Hîrlăŭ, la Huşĭ, la Iaşĭ, la Tecuciŭ, la Odobeştĭ eraŭ podgoriĭ vestite. Aicĭ Paharnicul era un boier mult maĭ preţuit şi mult maĭ împovărat de lucru decît la Muntenĭ. El avuse odinioară ca ajutor pe *ploscar* (de la *ploscă*); pe urmă sarcina acestuia trecu asupra *Cupariuluĭ* (de la *cupă*). Un Mare-*Pivnicer* stătea la Cotnarĭ, avînd grija dealurilor domneştĭ.

Bănia fu strămutată în Moldova abia după 1700, supt «Fanarioţĭ», prin urmare şi ea ajunse numaĭ întru cîtva la înălţimea boieriеĭ celeĭ marĭ.

III.

Schimbărĭ se aduseră boerimiĭ româneştĭ, unificată acum aproape cu totul ca nume şi atribuţiĭ, din treĭ puncte de vedere, şi anume: îndoirea, întreirea, înmulţirea sarcinilor, apoĭ imitarea datinelor turceştĭ.

Maĭ tîrziŭ în sfîrşit se întemeiè lîngă boierimea mare cu titlurĭ o boierime mică de muncă şi de cîştig.

Încă de timpuriŭ încep să apară boierĭ de maĭ multe trepte. Chiar din veacul al XV-lea cutăruĭ boier i se zice *protovistier* pentru a se deosebi de alţĭ Vistierĭ maĭ micĭ, Vistieriĭ *al doilea*. Domniĭ din veacul al XVI-lea, maĭ ales ceĭ din Ţara-Românească, dar şi ceĭ din Moldova, cari aveaŭ totuşĭ o boierie maĭ bine orînduită, pun în mărturiile hrisoavelor înnaintea dregătorieĭ sfetnicilor lor calificativul slavon «Vel», adecă *velichi*, mare. Maĭ tîrziŭ însă, pe la 1700, printr'o îmbogăţire şi prefacere a rangurilor, Moldova înţelegea alt ceva prin boierĭ marĭ decît aceia cari aveaŭ o asemenea calificaţie. Dimitrie Cantemir, învăţatul Domn care a scris pe larg despre toate împrejurările moldoveneştĭ de pe vremea sa, deosebeşte întîiŭ *boieriĭ de sfat*, opt la număr, ceĭ maĭ marĭ, apoĭ *boieriĭ de Divan*, Stolnic, Comis

Clucer, Serdar, Sluger, Pivnicer, Pitar, Şătrar, Armaş, Uşer, Aga şi pe lîngă eĭ un boier al doilea, Postelnicul, un boier al treilea, Logofătul, şi un căpitan al dărăbanilor saŭ trabanţilor pentru paza Domnuluĭ; Vameşul şi Căminarul se adaugă la această treaptă. Fel de fel de boierĭ cu titlurĭ de «al doilea» şi «al treilea» fac apoĭ «boierimea a doua». Iar între boierinaşiĭ ce închid şiragul, se află Cuparul, Cămăraşul-cel-Mare, vătafiĭ de aprozĭ, — carip ăzesc şi chiamă la Divan —, ceĭ de copiĭ, *pajiĭ* Domnuluĭ, Pivnicerul, toate felurile de Cămăraşĭ (de dulceţĭ, d'innuntru, de luminĭ, cu grija luminatuluĭ Curţiĭ). Candidaţĭ de boierinaşĭ sînt apoĭ aceia, maĭ mult tinerĭ, cari staŭ supt poruncile vătavilor şi cari-şi ieaŭ numele după al boierilor, cu un diminutiv: Păhărniceĭ, Stolniceĭ, Armăşeĭ, ş. a.

La început se îndoiesc dregătoriile care cer maĭ mult lucru: Logofeţia, Vornicia, Postelnicia şi Vistieria. Apoĭ se urmează cu maĭ toate celelalte, pentru a se ridica tot maĭ mulţĭ la cinste, pentru a se împărtăşi cît maĭ larg de rangurĭ şi slujbe boierimea de ţară ca şi cea străină, a favoriţilor domneştĭ. Pe vremea luĭ Vasile Lupu era în Moldova numaĭ o demnitate de o singură treaptă: Spătăria.

Înmulţirea slujbelor şi titlurilor vine din

înmulțirea urmașilor de boierĭ cari nu puteaŭ fi lăsați să cadă între țeranĭ, dar și din alte motive. De sigur că era acum, în niște țerĭ maĭ bine locuite, cu mult maĭ mult de lucru ca înnainte. Dar înrîuria pe lîngă aceasta privelіștea orbitoare a vіețiĭ de Curte constantinopolitane, care venia de-a dreptul din bizantinismul cel așa de roditor în slujbașĭ netrebnicĭ și in titularĭ nevrednicĭ. Domniĭ ce veniaŭ în Scaunul moldovenesc saŭ muntenesc cunoșteaŭ mult maĭ bine strălucirea Curțiĭ împărăteștĭ și credeaŭ de datoria lor să se apropie de dînsa, înnălțîndu-se astfel, pe această singură cale ce li stătea deschisă, în ochiĭ supușilor lor.

Cînd, după Domniĭ crescuțĭ în Răsărit, veniră alțiĭ, de naștere din acel Răsărit si prefăcuțĭ cu totul de dînsul, atuncĭ slujbele turceștĭ veniră cu numele lor chiar. «Fanarioțiĭ» aŭ înmulțit peste orice măsură și cuviință dregătoriile fără de folos. Însă îĭ îndemna la aceasta și grija ce aveaŭ pentru atîția casnicĭ străinĭ cari veniaŭ cu dînșiĭ și cari, dacă nu puteaŭ intra în Sfatul politic saŭ în Divanul de judecătorĭ, eraŭ bunĭ pentru asemenea trebĭ ca ținerea ibriculuĭ de spălat saŭ păstrarea lumînărilor de săŭ. Curțile din Iașĭ și Bucureștĭ aŭ acum un număr de boierĭ de modă turcească, cari sînt: P cr-

tarbaşa, muhurdarul, pentru pecete, divictarul, pentru călimărĭ, becerul, pentru bucătărie, icĭ-ciohodarul pentru ghetele şi papuciĭ Măriei Sale, caftangiul pentru hainele aceluiaşĭ stăpîn, mabeingiul pentru odaia de lucru şi toate hîrtiile luĭ, ciamaşirgiul, pentru albiturile luĭ Vodă, cafegi-başa, pentru cafeaua princiară, şerbecciul pentru şerbete, buhurdangiul pentru mirodeniile de odaie, de barbă saŭ de rufe, cibucci-başi, pentru ciubuc, ibrictarul, pentru ibric, peşchirgi-başa, pentru peşchir, ciohodarul cel mare, pentru pază, sofragiul, pentru sufragerie, berber-başa pentru barbă, cavas-başa pentru cavaşiĭ de strajă, samdangiul pentru lumînărĭ, şi încă cîţĭva.

Acum însă pănă şi boieriile cele marĭ sînt înmulţite. Ţara-Romănească are ca şi Moldova doĭ Vornicĭ; i se daŭ şi doĭ Logofeţĭ, făcîndu-se o Ţară-de-sus la Răsărit şi o Ţară-de-jos la Apus. Ba maĭ întîlneştĭ un Vornic-Mare al treilea şi al patrulea Mare-Vornic, chemaţĭ în rangurĭ de un bun cîrmuitor, Alexandru Moruzi. Încă un Mare-Vornic are Cutia Milelor, din care se daŭ anumite ajutoare la feţe alese, dar cu averĭ scăpătate. E în sfîrşit un Vornic de Politie, care iea o parte din sarcina Agăĭ. Ca al treilea Logofăt se adauge cel de obiceiurĭ, creat pe la 1774,

Mihaĭ-Vodă Suțu al II-lea, Domn în Moldova (1819—21) (după Gion, *Istoria Bucureștilor*).

pentru a păstra datina. Şi Munteniĭ aŭ acum un Hatman, acel al Divanuluĭ, maĭ mare peste aprozĭ şi dregătoriĭ ceĭ măruntĭ aĭ judecăţilor. Postelnicul tot se maĭ numeşte, dar acum întimpinĭ şi un Logofăt al Pricinilor Străine. De toate, sînt acuma şese clase, bine hotărîte, şi e aproape cu neputinţă ca omul cel maĭ vrednic şi maĭ muncitor să înnainteze de la treapta a şesea, în care se îngrămădesc zapciiĭ puţin plătiţĭ, cari iese înnaintea oaspeteluĭ străin în nădejdea bacşişuluĭ, pănă la treapta întăiŭ, unde se răsfaţă trufaşĭ, în largul lor, ceĭ maĭ marĭ din boierime, aşa numita protipendadă, care nu maĭ cuprinde însă numaĭ cincĭ membrĭ, cum spune numele, ci nu maĭ puţin de şeĭsprezece în Ţara Românească.

Cele şese clase ale boierilor nu cuprind însă numaĭ pe ceĭ ce se află în slujbă, ci încă şi pe ceĭ cari *aŭ avut* slujbe. Numărul acestora e foarte mare. Domniile se schimbă des, şi, în răpedea lor preurmare, o mulţime de oamenĭ ajung să guste cinstea dregătoriilor. Pănă la moartea lor eĭ rămîn boierĭ. Fiiĭ lor vor fi privițĭ ca feciorĭ de boierĭ, urmaşiĭ «neamurĭ», şi nu vor putea fi puşĭ într'un rînd cu locuitoriĭ obişnuițĭ aĭ țeriĭ. Boieriĭ nu pot fi bătuţĭ decît de Domnĭ, cu topuzul, care ucide une orĭ, dar nu necinsteşte

nicĭ-odată; eĭ nu pot fi ucişĭ prin ştreangul hîd al spînzurătoriĭ, ci numaĭ prin sabia strălucitoare a ostaşilor; în ceia ce priveşte datoriile către Stat, eĭ nu plătesc nicĭ birul, nicĭ chiar dijma, afară numaĭ de anul cînd un Domn îşĭ începe stăpînirea. În schimb, Domnul poate să-ĭ cheme totdeauna la războiŭ, ca şi pe Curteniĭ Moldoveĭ, cari şi eĭ se ridică de-asupra ţeranilor, ca şi pe Roşiĭ de ţară aĭ Muntenilor, ca şi pe slujitoriĭ cari staŭ cea maĭ mare parte din timp acasă şi răspund către Vistierie un bir scăzut, pentru slujba ostăşească ce fac ţeriĭ, în sfîrşit ca şi ostaşiĭ plătiţĭ: dărăbanţiĭ saŭ dorobanţiĭ, numiţĭ după trabanţiĭ ardelenĭ, saŭ seimeniĭ.

Pe încetul se înjghebă astfel, prin perîndarea în slujbe, prin înmulţirea firească a familiilor ridicate de încrederea saŭ iubirea Domnuluĭ, o clasă boierească. Tăria eĭ nu stătea numaĭ în drepturile ce s'aŭ arătat maĭ sus, în faimă, în amintirĭ frumoase, în odoare strînse din neam în neam, ci maĭ ales în moşiĭ, iar, de la o vreme, în moşiĭ şi în oamenĭ.

IV.

Înnainte de a fi o Ţară-Românească saŭ o Ţară a Moldoveĭ, eraŭ moşiĭ şi moşierĭ, dar moşiĭ micĭ şi moşierĭ ţeranĭ. Domniĭ schimbară această stare de lucrurĭ de fră-

ţească sărăcie, dăruind dregătorilor, *boierilor* pămînturĭ pustiĭ, pămînturĭ fără stăpîn, de care eraŭ destule, şi pămînturĭ confiscate. Aceste pămînturĭ ajungeaŭ prin danie *urice*, adecă eraŭ de acum înnainte scutite, ca şi pămînturile mănăstireştĭ. De aicĭ nu se lua *gloabă* saŭ amendă, nicĭ *pripas* pentru vitele rătăcite, nicĭ *şugubină* pe ceĭ cu-păcate, nicĭ *sulgiŭ* saŭ *iliş*, pentru vitele tăiate, nicĭ dijme pe oĭ, pe albine, pe mascurĭ, nicĭ dare pe viĭ, *vinăriciul*, nicĭ *cîblăritul* saŭ «chilele» pe recoltă, nicĭ dajdea pe produsul pescuituluĭ. *Ureadnicii*, *dregătoriĭ*, *deşugubinariĭ* n'aveaŭ ce căuta aicĭ; birariĭ singurĭ îşĭ ridicaŭ birul saŭ îl primiaŭ din mîna pîrcălabilor saŭ vornicilor boiereştĭ.

Dacă ar fi fost maĭ multă statornicie, s'ar fi alcătuit foarte răpede, şi într'o ţară şi în cealaltă, o proprietate mare, care putea fi apărată de împărţire — cum s'a făcut maĭ tîrziŭ — prin călugărirea silită a celor maĭ mulţĭ copiĭ. Războaiele veşnice cu străiniĭ de la multe hotare, dar maĭ ales multele războaie lăuntrice pentru Domnie aŭ împiedecat aceasta,—maĭ mult în Ţara-Romănească însă decît în Moldova. Aŭ rămas, cu deosebire la Muntenĭ, mulţĭ boierĭ neastîmpăraţĭ, bunĭ în războiŭ, dar cu mult maĭ răĭ în pace.

De la o vreme însă, ţeranul n'a maĭ putut

ţinea pe umerĭ povoara biruluĭ. El şi-a trecut decĭ moşia luĭ cea mică boieruluĭ vecîn. În Moldova, lucrul s'a făcut pe nesimţite, fără vînzare în regulă; dincoace de Milcov, vînzarea formală s'a săvîrşit în cea maĭ largă măsură, cu cîtva timp înnainte de Mihaĭ Viteazul. Boieriĭ izbutiră a strînge astfel bogăţia de pămînt a ţeriĭ, şi Buzeştiĭ luĭ Mihaĭ ajunseră a stăpîni peste treĭ sute de moşiĭ. Împrejurările fură şi maĭ departe prielnice strîngeriĭ la un loc a pămîntuluĭ; după peirea ţeranuluĭ sărac, urmâ şi aceia a celuĭ înstărit, şi Constantin Cantacuzino din Ţara-Românească, fraţiĭ săĭ, Iordachi şi Toma, din Moldova putură să-şĭ facă astfel vestite averĭ de lanurĭ şi munţĭ.

Nicĭ prin această vînzare însă, săteanul nu scăpa de greul biruluĭ. Boierul veni atuncĭ înnaintea luĭ ca ajutător şi luă birul asupra sa, un an, maĭ mulţĭ anĭ, grămădind datoria asupra vecinuluĭ său maĭ sărac. La urmă, el cumpărâ pe acesta, ca om, dîndu-ĭ une orĭ pe lîngă suma datorieĭ şi cîteva sute de aspri, moneta cea mică de argint a timpuluĭ. De aicĭ înnainte, ţeranul nu maĭ avu nimic a face cu Domnul: el dădu boieruluĭ şi dijma pe care o dăduse Domnieĭ şi munca pe care până atuncĭ o cheltuise pe ţarina sa şi pentru folosul său.

Boieriĭ cari aŭ avut pămînt s'aŭ păstrat în dregătoriĭ aproape neîntrerupt. Cel puțin eĭ aŭ făcut parte din unele partide ce se luptaŭ între ele — Cantacuziniĭ cu Băleniĭ în Muntenia de pe la 1660 la 1680 — și aŭ cîrmuit în zilele de biruință ale partideĭ lor. Dimpotrivă cîțĭ s'aŭ răzimat numaĭ pe banĭ saŭ pe sprijinul unor Domnĭ, aŭ trecut răpede pe la Curte pentru a se întoarce în Răsărit saŭ pentru a peri în nenorocire orĭ sărăcie.

A fost decĭ până la Regulamentul Organic două felurĭ de boierie: boieria funcțieĭ, care nu aducea și pămîntul, și boieria pămîntuluĭ, care trebuia să aducă funcția. Boieria cea d'întăiŭ n'are nicĭ o însemnătate; urmașiĭ eĭ nu se maĭ găsesc astăzĭ în stratele de sus ale societățiĭ. Dacă vre-un Domn fără rușine, ca Nicolae Mavrogheni, a făcut boierĭ pe cine aŭ vrut și pe cine n'aŭ vrut, dacă un alt Domn, înnainte de dînsul, Mateĭ Ghica, a făcut în cîteva lunĭ o sumedenie de boierĭ de cea din urmă treaptă, aceasta n'are nicĭ-o înrîurire asupra dezvoltăriĭ boierimiĭ noastre. Prin asemenea măsurĭ nu se urmăria alt ceva decît căpătarea, în schimbul sumeĭ plătite la Domnie, a drepturilor legate de însușirea de boier.

V.

O parte din boieriĭ ceĭ noĭ e întrebuințată în Curțile de judecată, *departamentele*, întemeiate după 1774 maĭ ales: este acuma la Munteni, pe lîngă vechiul Divan domnesc, un Departament de Opt, unul de Șepte, unul de Patru (la Craiova), altele pe lîngă Spătărie, unde se judecă procesele localnicilor cu străiniĭ.

O altă parte intră în rîndurile ispravnicilor, cîrmuitorĭ aĭ județelor, în rîndurile sameșilor, strîngătorĭ de birurĭ în aceleașĭ județe. Odată orĭce boier era ispravnic, cînd Domnul îĭ dădea să *isprăvească* ceva, să facă o judecată, o hotărnicie, un drum, o călătorie războinică de ostaș, o supraveghere de clădire, de pod. De la un timp însă, acest mijloc de administrație nu se maĭ păru potrivit. Boieriĭ nu maĭ primiaŭ bucuroșĭ asemenea sarcinĭ, și eĭ eraŭ acum marĭ și tarĭ.

Constantin Mavrocordat se gîndi atuncĭ la *mazilĭ*, la neamurile sărăcite ale boierilor, care nu maĭ puteaŭ ajunge la boierie. În Moldova, ca și în Țara-Romănească, li se ușurâ plata biruluĭ, fiind supușĭ la o *dajde* maĭ ușoară, dar în schimb eĭ trebu-

iaŭ să se supuie la orîce cererĭ ale Domnieĭ: aceasta rămase de acum înnainte datină.

Dar în acelaşĭ timp, pentru cîrmuirea zilnică a judeţelor se făcură *isprăvniciile*, după modelul dat de Austriacĭ în Oltenia, cu *vorniciile* statornice. Moldova îşĭ avu şi ea ispravnicii: cîte doĭ de judeţ. Înnainte tinerii boierĭ începeaŭ pe lîngă un ocrotitor maĭ bătrîn şi treceaŭ apoĭ rîndurile boierinaşilor pentru a se urca în sfîrşit orîcît de sus. Acuma eĭ încep cu un loc de ispravnic, care învaţă minte şi aduce banĭ; în acelaşĭ timp, fiindcă s'a răspîndit obiceiul de a se da fără slujbă titlurile boierilor celor maĭ micĭ, eĭ sînt cinştiţĭ cu astfel de titlurĭ. Barbu Ştirbeĭ, Domnul de maĭ tărziŭ, a început astfel Căminar şi ispravnic la Vlaşca.

VI.

Regulamentul Organic din 1832 înţelegea să facă din boierimea noastră un fel de nobilime rusească. Se prevedea scutirea de dărĭ, împărţirea în clase, titlurĭ în legătură cu orîce funcţie şi o parte hotărîtoare în afacerile Statuluĭ.

Regulamentul n'a trăit însă decît vre-o douăzecĭ de anĭ şi a făcut loc epoceĭ luptelor constituţionale din care s'a desfăcut Statul romîn de astăzĭ.

Am văzut că tînăra boierime de la 1830-40 a început epoca nouă din literatura noastră. Aceiaşĭ boierime — mare saŭ mică (Brătianu, Rosetti, făceaŭ parte din boierimea mică) —, a stăpînit un timp şi cîmpul politic. Astăzi nu maĭ este aşa. Clasa cea nouă, ridicată din mijlocul locuitori or oraşelor maĭ ales, în parte însă şi dintre săteni, clasă numeroasă şi energică, iea repede de tot locul boierimiĭ.

Acesteia iĭ rămîne însă o mare parte din proprietatea rurală, numele şi tradiţiile bune (celelalte pot fi uitate). Această moştenire impune însă şi o datorie. Boierimea românească nu are datoria de a conduce risipa vieţiĭ sociale, ci de a sprijini din răsputerĭ, cu orĭce jertfe, agonisirea prin muncă a culturiĭ neamuluĭ de viaţa căruia e strîns legată viaţa neamurilor lor.

Dintr'o istorie a literaturiĭ ungureştĭ extrag aceste rîndurĭ·

«La adunarea d etală din 1825, Paul Nagy vorbi în potriva aristocraţieĭ înstrăinate şi, accentuînd datoriile magnaţilor, li impunea sarcina de a ocroti literatura naţională ridicînd o Academie de ştiinţĭ şi arte. După cuvîntare, se ridică tînărul comite Ştefan Széchenyi, atuncĭ căpitan de cavalerie, şi

palid de emoție, în mijlocul adîncii tăceri, oferi solemn venitul său pe un an întreg: 60.000 de florini... Cu lacrămile în ochi se înnălță apoi bătrînul baron Avram Vay, cu oferta de 8.000, contele Gheorghe Andrássy, cu 10.000 și contele Gheorghe Károlyi cu 40.000: ei fură deci cei patru întemeietori».

Academia Romînă a făcut-o însă Statul, deci contribuabilul, săracul. A îmbogățit-o întîiu un Grec, Zappa. Cîțiva, foarte puțini, boieri i-au dat ceva *după moarte*. Cărțile românești se vînd încă între săraci. Revistele cele bune, nu cele ce cerșesc și lingușesc, găsesc banul cu care se tipăresc la preoți, la învățători, cari n'au nici-un bulgăre de pămînt, la studenți, cari abia au o haină să puie pe ei, la funcționarii ce trăiesc de azi pe mîne.

E o datorie de onoare pentru purtătorii celor mai vechi nume românești să nu mai fie așa. Și cuvintele frumoase singure nu mai folosesc, căci prea au fost spuse des.

VI.

FARMACIA ÎN ȚĂRILE ROMÎNE

Farmacia în ţerile romîne.

I.

Numele ce se daŭ la Romînii de pretutindenĭ loculuĭ de unde se împart mijloacele pentru alinarea durerilor trupuluĭ şi aceluĭ care face împărţirea dovedeşte vechimea farmacieĭ în ţerile lor. Dar el arată în acelaşĭ timp ce eraŭ ceĭ d'intîiŭ «farmaciştĭ». *Spiţer*, *spiţerie* vine de la *speziario*, *speziaria*, forme italieneştĭ vulgare pentru *speziale* şi *trafico di spezie*. În coloniile italiene aşezate în preajma noastră, în Crimea, a căreĭ coastă, cu strălucita eĭ capitală, Caffa, se afla în mîna Genovesilor, vindea astfel şi leacurĭ, în 1381, Anton spiţerul, «Anthonius spetiarius». Coloniştiĭ genovesĭ din Pera Constantinopoleĭ aveaŭ şi la 1403 spiţerul lor. Dar eĭ destăceaŭ în acelaş timp cu medicamentele — care eraŭ toate simple, fabricate gata, şi nu compuse anume — «fructe zăhă-

rite» (fruits-confits, confetti), şofran, zahăr, scorţişoară, sosurĭ (salsa) şi şerbet, precum şi vinurĭ străine. Numele de *speziario* vine de la *spezie*, *species*, supt care se înţelegeaŭ în evul mediu maĭ ales mirodeniile, plantele colorante, condimentele — decĭ, înnainte de toate, piperul —, care se aduceaŭ din Orient, din Indiĭ, prin Asia Mică şi Egipt. Încă în secolul al XVIII-lea un dicţionar italian explică ast-fel cuvîntul *speziale*: «cel ce vinde *speciile* şi compune medicamentele ordonate de medic», şi adaugă cuvîntul latin: *aromatarius*: vînzător de mirodeniĭ.

Speciile se zic pe franţuzeşte *épices*, iar *épicier* e băcanul. Băcănie şi spiţerie eraŭ la început acelaşĭ lucru, deposit de mărfurĭ *coloniale*.

Dintre cele două atribuţiĭ ale «spiţeruluĭ», strămoşiĭ noştri preţuiaŭ maĭ mult, mult maĭ mult, pe acea maĭ puţin înnaltă. De leacurĭ învăţate eĭ n'aveaŭ nevoe, fiindcă eraŭ babele cu buruienile lor. Decĭ pentru mirodeniĭ, văpsele vegetale şi zaharicale răsăritene s'aŭ întemeiat în oraşele romăneştĭ maĭ marĭ, «spiţeriĭ», de «spiţeriĭ» veniţĭ din Crimea genovesă.

Cînd Domnul Moldoveĭ saŭ al Ţeriĭ-Romăneştĭ, cînd vre-o rudă a luĭ, cînd vre-un boier mare eraŭ bolnavĭ, babele nu eraŭ

întrebate singure, ci se chemaŭ medicĭ saŭ, cum se zicea atuncĭ, cu un cuvînt slavon luat pe calea literară, *vracĭ*. Uniĭ eraŭ din Ardeal, Sașĭ, alțiĭ din Crimea, *Frîncĭ*, saŭ chiar din Italia (Ștefan-cel-Mare a fost cu-rarisit de un medic din Veneția), alțiĭ din Constantinopolul turcesc saŭ de la Hanul Tatarilor, Evreĭ (maĭ ales Evreĭ spaniolĭ și portughesĭ), ba odată vine, pentru Ștefan-cel-Mare, un medic din Germania, de la Nürnberg.

Eĭ sosiaŭ cu o mică farmacie, dar ea era foarte neîndestulătoare. Ștefan cel-Mare era silit să trimeată un om anume la Veneția ca să facă acolo leacurile pe care i le prescrisese medicul săŭ venețian.

Vedem odată pe un bărbier-medic din Ardeal, că amînă cura de ochĭ a luĭ Alexandru-Vodă Lăpușneanu, pentru că are nevoie de unele ierburĭ care cresc în luna luĭ Maiŭ, cînd se va întoarce din Bistrița Ardealuluĭ, aducîndu-le. Altă dată același Domn trimete acolo la Bistrița ca să i se aducă «niște unsorĭ de ochĭ». Pe acest timp, Brașovul, care împrumuta medicĭ Domnilor muntenĭ, avea spițerĭ, pe cari-ĭ intitula *aromatarius* saŭ, cu numele apusean — căcĭ mulțĭ Brașovenĭ învățaŭ și călătoriaŭ în Germania —, *apothecarius* și, pe nemțește, *Abetecker*. Aceasta

ar fi făcut în romăneşte *apteсă*, dar cuvîntul nu s'a luat, fiindcă n'aŭ venit negustoriĭ. Cîte un Domn adesea-orĭ bolnav, ca Petru Şchiopul, ţinea în chip statornic medicul săŭ pe lîngă el, dar de un farmacist venit din Ardeal nu se pomeneşte.

În soliĭ, în războaie, în pribegie, Romîniĭ aflaŭ ce e o apotecă, săsească, polonă saŭ germană, dar nu li se părea că aşa ceva ar putea fi strămutat şi la eĭ. De la o vreme şi vechea spiţărie-băcănie încetă. Turciĭ goniseră pe Italienĭ din coloniile lor răsăritene. După ce se făcuseră stăpînĭ şi peste ţerile noastre, eĭ impuseră pe încetul obiceiurile lor în multe lucrurĭ. Dar la dînşiĭ cine vinde coloniale, *bacalul*, n'are şi ierburĭ şi siropurĭ şi prafurĭ. Acestea privesc pe medic, pe *hechim*, care e şi farmacist. Decĭ avurăm şi noĭ vînzătorĭ de zaharicale, condimente şi aromate, cărora, după cuvîntul turcesc, Moldoveniĭ li ziseră: bacalĭ, iar Munteniĭ: *băcanĭ*, pe cînd leacurile ajunseră a fi *doftoriĭ*, fiindcă le prescria şi le prepara tot «doftorul».

II.

Întemeiarea spitalelor deschide o epocă nouă pentru farmacia în ţerile româneştĭ.

Cel d'intîiŭ a fost întemeiat în Domnia luĭ Brîncoveanu. Cuvîntul *spital* e grecescul σπιτάλι, dar Greciĭ aŭ reprodus numaĭ în limba lor pe italienescul *ospedale*, şi eĭ aŭ cunoscut aceste aşezăminte ale iubiriĭ de oamenĭ şi mileĭ prin spitalele italiene, adecă venețiene. Supt o influență italiană şi venețiană decĭ s'a făcut întîiul spital romănesc, al Colțeĭ, în care s'a aşezat şi o «spițărie» cu «felurite leacurĭ şi felurĭ de buruiene tămăduitoare». Brîncoveanu avea la 1702 doĭ medicĭ grecĭ, Pandele şi Ianachi, şi unul «franțuz», care era hirurg, saŭ, cum se zicea atuncĭ, «girah». Pe lîngă dînşiĭ însă Domnul plătia de o bucată de vreme pe Iacob Pylarino, de loc din Smirna, dar care învățase în Veneția şi putea fi socotit ca Venețian; el a scris în latineşte o carte despre vaccină. «Doftorul Iacov» aduse de sigur cu dînsul şi un *spițer*, un «spicear», zice condica de socotelĭ a luĭ Brîncoveanu; «spicearul» merse cu Vodă, care era bolnav, în călătoria la Adrianopol din 1703.

Nu se poate spune dacă urmaşiĭ luĭ Brîncoveanu aŭ avut şi eĭ «spiceariĭ» lor; orĭcum, eĭ eraŭ numaĭ aĭ Curțiĭ. Ca spițerĭ aĭ Curțiĭ în Moldova eraŭ la 1763 un anume Toma şi Antohi.

Dar în această epocă războaie se poartă pe pămîntul nostru, şi ele aduc oştirĭ apusene, germane în Ţara-Romănească. «Spiţerul» şi «doftorul» neamţ, «spiţerul» şi «doftorul» grec cu diplomă din Germania nu apar încă, dar la 1752 Grigore-Vodă Ghica, întemeind la Bucureştĭ spitalul Pantelimon, adaugă, pe lîngă medicĭ, un «spiţer pentru facerea şi lucrarea doftoriilor», şi chiar un erborist, «un om anume, ce ştie şi cunoaşte ierbile cele de treaba doftoriilor, care la vremea lor să fie dator, după semnarea doftoruluĭ şi a spiţeruluĭ, a le culege şi a le duce la spiţerie». Spitalul Sf. Spiridon, întemeiat la Iaşĭ puţin maĭ tîrziŭ, îşĭ avea şi el spiţeria. Craiova avu şi ea, odată cu spitalul, spiţeria spitaluluĭ.

Peste cîţĭva anĭ se face încă un pas. Speculatorĭ, cari căpătaŭ prin stăruinţe un monopol dela Domnie, întemeiară spiţeriĭ particulare. Cea d'intîiŭ apare la Bucureştĭ, în Hanul Şerban-Vodă, şi o ţinea un Armean, Hagi Chiriac Arbut. El o vîndu apoĭ prin 1776 unuĭ medic, care pare să fi fost Frances, Ioan Şafant.

Pe atuncĭ domnià în Moldova Grigore Alexandru Ghica, şi între multele sale facerĭ de bine, inspirate de curentul filantropic, filosofic al Apusuluĭ, e şi orînduirea celuĭ

d'intîiŭ medic de oraş. Odată cu «doftorul obştiĭ», milostivul Domn creă şi «spiţeria obştiĭ» în Iaşĭ, pe care toţĭ urmaşiĭ săĭ o lăsară cu veniturile eĭ. În Ţara-Romănească această sarcină o aveaŭ mediciĭ de spitale. Şi, pe cînd în Iaşĭ «spiţeria obştiĭ» era asigurată că nu va avea concurenţĭ, cele din Bucureştĭ se înmulţiră aşa de tare şi aşa de liber, încît luminatul Domn Alexandru Ipsilante trebui să li impuie la 1780 controlul *arhi-iatruluĭ*, adecă mediculuĭ primar al spitalelor, pentru ca să nu maĭ vîndă decît preparate proaspete si bune, şi după reţeta mediculuĭ. Încă şi în acest timp, adevăratul spiţer avea cunoştinţĭ medicale aşa de întinse, încît la nevoie el putea să fie numit ca urmaş al doftoruluĭ saŭ «gerahuluĭ», ale căror reţete le făcuse pănă atuncĭ.

În Martie 1785, Alexandru Ioan Mavrocordat, Domnul Moldoveĭ, iea măsurĭ nouă pentru «spiţeria obştească a politii» din Iaşĭ, care va fi «în faţa uliţilor», adecă la stradă. În August următor, el uneşte spiţeria aceasta cu a spitaluluĭ Sf. Spiridon, dînd farmacistuluĭ cu aceste îndoite atribuţiĭ leafa de 25 leĭ pe lună şi orînduirea scutiriĭ de vamă pentru «doftoriĭ».

Acum eraŭ iarăşĭ şi spiţerĭ cu spiţeriĭ particu-

lare; ceĭ munteni nu sînt cunoscuțĭ; asupra celor din Iaşĭ avem destule ştirĭ. Ceĭ maĭ mulțĭ eraŭ Nemțĭ, saŭ şi cîte un Evreŭ botezat. Seria o deschide Anton Feyrman saŭ Faierman, care făcea parte din categoria din urmă; îl aflăm şi în 1763 şi în 1758 chiar. El avea drept vecin pe medicul Lockmann, şi fiul acestuia, Ioan, se făcu spițer. Şi fiul luĭ Ioan se întîlneşte ca spițer, în 1819. A fost o adevărată dinastie de spițerĭ ieşenĭ Lockmann: cel din urmă a murit dăunăzĭ, foarte bătrîn.

Între eĭ răsare şi un Italian, Venețianul Alexandru Venier, care începu a servi țeriĭ supt Mihaĭ Suțu cel d'intîiŭ, cu calfa şi alte treĭ slugĭ, şi care era în picioare la masa sa de lucru în 1816 ca Serdar, adecă boier de treapta a treia. Contimporaniĭ săĭ muntenĭ eraŭ Şafant, de care a maĭ fost vorba, Germaniĭ Miller, Ruth, Frith, Roth, Mihály şi Greciĭ Nicolì, Gioanu, Andreĭ. De la 1800 se adăugi şi Levantinul Iosif Raimondi, al căruĭ frate ajunse funcționar la consulatul prusian. Iosif îşĭ avea încă farmacia la 1816. Boieriĭ de pe Podul Mogoşoaiĭ îşĭ tocmiră deosebit un farmacist în persoana Germanuluĭ Lorenz Dampner.

Din documentele tipărite dăunăzĭ de d. dr.

Angelescu se vede ce schimbări s'aŭ maĭ întîmplat pănă la data de prefacere a Regulamentuluĭ Organic. Unele sînt numaĭ de persoane. Farmacia luĭ Venier o iea Grecul Costachi Desila. El văzu întîmplările de răscoală și nenorocire de la 1821, și li suferi urmările, ca și colegul săŭ Iosif Leiter. Un alt coleg, Polonul Iacob Verojenschi, se adause în 1826. În Bucureștĭ, pe vremea ocupațieĭ rusestĭ începută la 1828, se *abilità* ca farmacist, în 1829, Mihaĭ Eckhardt.

Maĭ însemnată e crearea de farmaciĭ în județe. Botoșaniĭ, în Moldova, par să fi început. Grecul Ioan Vasiliu avea acolo spițeria sa încă d'innaintea anuluĭ 1821. La 1827, doctorul D. G. Samurcassi ceru să se îngăduie de Domn întemeiarea uneĭ a doua, pentru că, «din nebăgare de seamă și graba lucrătorilor, eraŭ să se apropie de ușa mormîntuluĭ două cucoane, avînd spițăriul pus în doftoriile rînduite, în loc de un dram extract de nucĭ sadea, cu adăogire un dram extract masalariță, din care, după ce aŭ luat cea d'întîiŭ rînduită măsură, îndată aŭ început sămnile otrăveĭ ce are masalarița, adică amețială, tremur, dureri cumplite și altele încă». Cel d'intîiŭ farmacist din Piatra fu Iacob Garocinschi, cel d'intîiŭ din Fălti-

cenĭ, Gheorghe Vasilicovschi, amîndoĭ Galițienĭ; în Bîrlad boieriĭ recomandase pe Grecul medic Nicolae Lafari, dar Domnul numi pe Germanul Kraus. Alt, din Hușĭ, începu abia supt Mihaĭ Sturza. În Țara-Romănească abia de la 1830 la 1840 apar, pe lîngă farmacia din Ploieștĭ, a luĭ Kraus, altele, conduse de Germanĭ, maĭ mult Sașĭ, și de cîte un rar Ungur, ca Borocskay, Benes, saŭ Slav, ca Tucik; în Buzăŭ, Giurgiu, Slatina, Piteștĭ.

Noua și ultima schimbare a fost întemeiarea școliĭ de farmacie romăneștĭ și pătrunderea elementuluĭ romănesc bine pregătit în această ramură folositoare.

VII.

UN ORAŞ ROMÂNESC: BOTOŞANIĬ.

Un oraş romănesc: Botoşanii.

«Botoşaniĭ» înseamnă tîrgul luĭ Botăş. Botăş e un nume care trebuie pus alăturĭ cu Bontăş, cu Motăş, cu Crasnăş, cu Hasnăş. Finala -ăş se adăugea la unele nume de oamenĭ pentru a face nume nouă. Cele de maĭ sus vin de la Bontea, Motea, Crasnea, Hasnea saŭ de la formele, şi maĭ vechĭ; Bontul, Motul, etc. Botăş vine decĭ de la Botea saŭ Botul. E un nume care se află în toate părţile romăneştĭ: în ţara Bîrseĭ, în Banatul timişean.

Botăş a fost *strămoşul*. De la el s'a început viţa locuitorilor satuluĭ care s'a prefăcut maĭ tîrziŭ, destul de tîrziŭ, într'un tîrg. El cu aĭ luĭ a întemeiat acel sat. Aşezat într'un loc oarecare, departe şi de apa cea mare a Siretiuluĭ şi de apa cea mare a Prutuluĭ, într'un Ţinut care n'avea altă bogăţie decît

a vitelor, ce găsiaŭ păşune înnaltă şi grasă pe povîrnişurile dealurilor de lut ce se întrolocă aicĭ, — satul Botăşanilor nu făcea să se prevadă prin nimic un viitor mare. Dar unul din drumurile cele marĭ de negoţ ale Moldoveĭ luĭ Bogdan întemeietorul, luĭ Alexandru-cel-Bun şi luĭ Ştefan-cel-Mare îl atingea.

Într'un timp când acest sat mare n'avea nicĭ-un fel de însemnătate, Tatariĭ din Crîm, răpezindu-se asupra Moldoveĭ, prin vadurile răŭ păzite ale Nistruluĭ, îĭ prefăcură în cenuşă bordeiele, căsuţele de lemn, acoperite cu şindrilă şi stuf. Vechea cronică a ţeriĭ scrie astfel: «În anul 6947 [1439], Novembre în 28, aŭ venit Tatariĭ şi aŭ prădat pănă la *Botoşanĭ*». Numele «Botoşanĭ» a venit fireşte din acel de la început, «Botăşaniĭ».

Satul se ridică întăiŭ prin aşezarea vremelnică a Domnuluĭ în cuprinsul luĭ. Pe atuncĭ stăpînitoriĭ ţeriĭ aveaŭ obiceiul de a străbate, în primăvară şi vară, toată ţara, fie pentru a-şĭ îndeplini o datorie: împărţirea de dreptate şi apărarea de duşmanĭ saŭ de făcătoriĭ de rele, fie pentru a-şĭ face plăcerea cea mare a vînatuluĭ. Nu putem spune că Ştefan-cel-Mare a stat în Botoşanĭ. El e totuşĭ acela care a clădit, la 1496, chiar în preajma

oraşuluĭ de astăzĭ, frumoasa biserică a Păpăuţilor, care a fost ridicată din ruină în timpurile noastre abia. Şi pănă astăzĭ se ceteşte, în frumoase litere gotice, înrămurite ca frunzele de spin, această inscripţie deasupra uşiĭ de intrare:

«Io Ştefan Voevod, cu mila luĭ Dumnezeŭ Domn al ţeriĭ Moldoveĭ, fiul luĭ Bogdan Voevod, am zidit acest hram întru numele Sfîntuluĭ părinteluĭ nostru arhierarhul şi făcătorul de minunĭ Nicolae, în anul 7004 [1496], iar al Domnieĭ luĭ al patruzecelea curgător, luna Septemvrie în 30».

Aceasta înseamnă că Păpăuţiĭ aŭ avut vre-o legătură cu Ştefan, şi aceasta nu poate fi alta decît alegerea satuluĭ ca loc de popas şi de odihnă din partea vestituluĭ viteaz. Dacă ne gîndim că la Hîrlăŭ el avea o iubită, pe acea Marie, care i-a dat un fiŭ, Petru Rareş, vom înţelege rostul Păpăuţilor în mijlocul chiar al unui drum pe care Vodă nu-l va fi făcut tocmaĭ rar: în adevăr, e cam tot atîta cale de la Suceava la Păpăuţĭ cîtă este de la Păpăuţĭ la Hîrlăŭ. Ceia ce era atuncĭ un drum de ţară, este şi astăzĭ unul.

În 1496, Botoşaniĭ trebuie să fi fost încă un sat, care se vedea de la Păpăuţĭ, dar nu se atingea cu acesta din urmă, strîns în jurul bisericiĭ

şi clopotniţei lui Ştefan. Peste cîţiva ani însă, Ştefan năvălia în Pocuţia şi o lua pentru cîtva timp; graniţa de Nord a ţerii era, orîcum, mai bine statornicită decît pînă atuncea. Apoi, cu cîţiva ani în urmă, Moldova pierduse cetăţile cele mari şi vechi de la Dunăre şi Marea-Neagră: Chilia şi Cetatea-Albă. Aceasta aduse ridicarea peste puţină vreme a Renilor şi Galaţilor, tot la Dunăre. Negoţul de odinioară nu era întrerupt astfel. Botoşanii, aşezaţi pe drumul Suceava-Iaşi, se putură dezvolta în schimbul de mărfuri dintre Polonia şi Turcia, adecă dintre Apus şi Răsărit.

La 1528, Petru Rareş, care abia-şi începuse Domnia, scrie din «tîrgul Botoşanilor». Nu trebuie să uităm că înaintaşii săi, Ştefăniţă şi Bogdan Orbul, stătuseră adesea la Hîrlău, pe care-l numiaŭ «tîrgul Bahluiului». După ce învinse pe Saşii din Ardeal la Feldioara, în 1529, Petru e iarăşi în Botoşani. De aici scrie el, la 29 Iulie, o scrisoare de cumplite ameninţări către Braşoveni, «nouă nu tocmai iubiţi», cărora li făgăduieşte că, de nu se vor supune Craiului sprijinit de dînsul, «şi pe copiii voştri îi voiŭ pedepsi cu fier şi foc». La 31 Iulie, el zguduie apoi şi pe Saşii din Bistriţa. La Botoşani se întoarce Petru şi după asediul Braşovului, în

iarna lui 1530. Și la 1531 îl găsim aice, în anul cînd se bătu cu Polonii la Obertyn, şi chiar în anul morții, 1546.

Se pare că el dărui noul tîrg, întemeiat poate cu privilegiu de la dînsul, pentru a ținea iarmaroace, bîlciuri, Doamnei sale, Elena, fata lui Ioan Despotul sîrbesc. De acum înainte oraşul fu cîrmuit, pe de o parte, ca toate celelalte, de un şoltuz şi doisprezece pîrgari, iar, pe de alta, de Vornicii Doamnei.

Elena se crezu îndatorită a face biserici de piatră, acolo unde nu fusese decît bisericuțe de lemn. Ea obişnuia şi mai departe a sta aici. De aceia fiul ei Ilie a poruncit şi el din Botoşani. Supt al doilea fiŭ, Ștefan, ea înnălță pe rînd, pentru pomenirea ei şi a soțului ei mort, biserica Sf. Gheorghe întăiŭ şi apoi a Ospeniei. Ele fură făcute întocmai după biserica lui Ștefan-cel-Mare din Păpăuți, cu un turnuleț la mijloc şi intrarea pe lature. Discuri de smalț verde, galben, aşezate în brîuri, le împodobiaŭ. Aveaŭ şi o clopotniță de o parte, care s'a dărîmat apoi şi a fost înlocuită prin altele. Dar inscripţiile, de toată frumuseța, aŭ trecut neatinse prin marile primejdii și prefaceri. La Sf. Gheorghe se ceteşte ceia ce urmează: «Elena, fiică de Despot, Doamna răposatului Petru Voevod,

a zidit acest hram întru numele Sfîntuluĭ mareluĭ mucenic Gheorghie în tîrgul Boto-tîşanilor, în zilele Domnuluĭ Io Ştefan Voevod; şi s'a săvîrşit în anul 7049 [1541=1551], luna luĭ Octomvrie». Pe cînd Ospenia, maĭ nouă, zice: «Cu vrearea Tatăluĭ şi cu ajutorul Fiuluĭ şi cu săvîrşirea Sfîntuluĭ Duh, iată eŭ, roaba stăpînuluĭ mieŭ, Domnuluĭ Isus Hristos, Elena, fiica de Despot, Doamna luĭ Petru Voevod, fata luĭ Ion Despot Impăratul, bine am voit, cu buna aplecare a mea şi gîndul mieŭ cel bun, a zidi acest hram, întru numele Adormiriĭ Precisteĭ stăpîneĭ noastre de Dumnezeŭ Născătoare şi pururea Fecioareĭ Marieĭ. Şi s'a săvîrşit în anul 7060 [1552]. Avgust în 15». Poate că numele satuluĭ Mănăstirea Doamneĭ lîngă Botoşanĭ aminteşte încă o clădire a Eleneĭ.

Cînd Elena fu ucisă, după moartea fiuluĭ eĭ celuĭ mic, — Alexandru Lăpuşneanu cel grozav, soţul Ruxandeĭ, fiica Rareşoaeĭ, stătu şi el uneorĭ la Botoşanĭ. Lîngă acest oraş, la Verbia, pe apa Jijieĭ, între dealurile golite de toamnă, se dădu la 1561 lupta nenorocită în potriva luĭ Despot, care venise să iea Moldova de la Lăpuşneanu.

Cu plecarea din ţară a luĭ Bogdan fiul Ruxandeĭ în 1571, se mîntui însă prosperitatea veche

a Botoşanilor, pe care o întemeiase Petru Rareş, născut în Hîrlăŭ, şi o îngrijise întregul luĭ neam, pînă ce se stinse.

Botoşaniĭ avură decĭ după săteanul Botăş un al doilea părinte, pe Petru-Vodă. În alte împrejurărĭ, dacă Botoşaniĭ ar fi astăzĭ un mare oraş de Romînĭ, de Romînĭ harnicĭ şi luminaţĭ, — în mijlocul luĭ, chiar înnaintea puterniceĭ clădirĭ a Ospenieĭ, ar trebui să se ridice icoana de marmură saŭ bronz a singuruluĭ fiŭ al luĭ Ştefan-cel-Mare care a avut în el o scînteie din sufletul mareluĭ părinte.

II.

Petru Şchiopul, fiul uneĭ fete a luĭ Rareş, pomeneşte odată despre decăderea Botoşanilor, puind-o în sama Evreilor de la hotarul polon, cari stricaŭ prin uneltirile lor iarmaroacele ţeriĭ. Nicĭ el însă, nicĭ urmaşiĭ săĭ până la Vasile Lupu nu se întîmpină în Botoşanĭ, pe unde trecu numaĭ, în vremea luĭ Mihaĭ Viteazul, fugarul Sigismund Báthory. Nicĭ-o *carte* orăşenească nu ni s'a păstrat din acest timp, precum s'aŭ păstrat astfel de zapise din tîrgul de jos al Bîrladuluĭ. Radu Mihnea învie la începutul veaculuĭ al XVII-lea Hîrlăul, din care-şi făcu un Scaun de Domnie, dar el lăsă în părăsirea cea veche Botoşaniĭ.

Vasile Lupu se găseşte, în adevăr, de două orĭ la Botoşanĭ, dar aceasta n'are nicĭ-o însemnătate pentru oraş, care nu-ĭ datoreşte nimic. La «Curtea domnească» din acest oraş stătea numaĭ preotul bisericiĭ domneştĭ (Sf. Gheorghe). Lungul războiŭ dintre Turcĭ şi Polonĭ, care pustii partea de sus a Moldoveĭ, împiedecâ multă vreme cîştigul negustorilor botoşenenĭ, cari eraŭ Armenĭ şi Romînĭ. Totuşĭ din această vreme de sărăcie e scrisoarea prin care ceĭ doĭ Vornicĭ aĭ Botoşanilor recomandă Saşilor din Bistriţa Ardealuluĭ, la 25 Ianuar 1706, interesele unuĭ Armean din oraşul lor, anume «Avan Baronce». Iată acest răvaş, care prin frumuseţa limbiĭ luĭ cinstite şi cumpătate întrece aşa de mult jargonul de cancelarie ce se întrebuinţează în zilele noastre:

«Ai noştri cinstiţĭ şi bunĭ prietenĭ, dumnaluĭ giudeţul şi dumnaluĭ harminţaşul de la cetate Bistriţeĭ, sănătate şi tot bunul poftim dumilorvostre de la milostivul Dumnedzăŭ. Pricina aceştiĭ scrisorĭ a noastre, întăiŭ ca să cercăm de buna sănătate şi viaţa a dumilorvoastre; a doua, iar vă poftim pentru cest negustor anume Avan Baronce, carele este de aicĭ de la oraş de la Botăşenĭ: venind acolo la ţara dumilosvoastre, şi avînd

Bătrîn negustor de pe la 1800
(după Gion, *Istoria Bucureştilor*).

datorii la nişte negustori ce trăesc acolo, poftim să aibă dreptate, să i se facă plată pe zapis ce are. Ce noi încă la dreptate, ce'r hi pofta dumilorvoastre, gata ne vom afla în slujbă, că, neplătind banii acestui negustor cine s'a hi dator, apoi s'a da ştire Măriei Sale lui Vodă, şi să face zeberală, că acei negustori aŭ boi aice.

Ce poftim dreptate să hie, şi milostivul Dumnedzăŭ să fie cu dumneavoastră.

† A dumilorvoastre buni prieteni:
Vornicii de Botăşeni.

1706, Ghenar 25.

La ai noştri cinstiţi şi buni prieteni, dumnaluí giudeţul şi dumnaluí harmiţaşul de la cetate Bistriţii, cu bună sănătate să să dea.»

III.

În hotărîrile pe care aveaŭ dreptul să le iea, orăşenii se numesc «tîrgoveţii romînî şi armeni». Evrei nu eraŭ încă, şi cele două neamuri creştine, de şi deosebite prin rit şi dogmă, puteaŭ trăi în linişte unul lîngă cel-alt, sprijinind prin munca lor de negustori şi meşteri puterea şi bogăţia oraşului. Cîteva cuvinte asupra acestor străini, printre cei mai vechi de la noi, şi pe cari Romînii n'aŭ avut nici-odată de ce să-i urască.

Alte nume de Armenĭ de aicĭ, în veacul al XVIII-lea, se întîlnesc în epitafele, foarte înflorite, cu o bogăție de cuvinte în adevăr răsăriteană, din cele două bisericĭ de legea lor, noua St. Treime şi biserica cea veche, Sf. Maria. Nu ştim începuturile acestor frumoase şi puternice clădirĭ de piatră, aşa de bine îngrijite şi până astăzĭ, — de şi avem dovada că Sf. Maria era în ființă la 1669. Uniĭ din enoriaşiĭ lor îngropațĭ supt acele lespezĭ, însemnate cu ciudate lespezĭ străine, sînt din alte oraşe ale Moldoveĭ, ca Neamțul, şi de sigur ceĭ d'intăiŭ înaintaşĭ aĭ lor n'aŭ venit de-a dreptul din Galiția, unde se oploşiseră pe la 1350, după primejduirea regatuluĭ asiatic al Armenieĭ-Mici; eĭ s'aŭ strămutat aicĭ din oraşe moldovene cu negoțul maĭ vechiŭ decît al Botoşanilor: Suceava, Siretiul, Romanul, de pildă[1]. Alțĭ Armenĭ din aceia ce zac supt acele epitafe, sînt din Basarabia, iar destuĭ din Constantinopol şi din Asia vecină chiar, din cutare Ținut al Armenieĭ Marĭ, rătăcițĭ după agonisita maĭ uşoară şi maĭ mănoasă în Moldova noastră umilită şi scăzută, pe care eĭ o numesc «țerişoara Buhdan» (Bogdan), ca stăpîniĭ lor, Turciĭ.

---

[1] Una din bisericĭ posedă, cum îmĭ comunică d. prof. Iacobeanu, o Evanghelie, «foarte frumos scrisă» în Crimeia, în anul 803 al ereĭ armeneştĭ (1353).

Pe la 1530 colonia armenească era de sigur acum întemeiată în Botoşanĭ, căcĭ acesta era tîrg, şi tîrg moldovenesc pe acea vreme nu se putea fără Armenĭ. O biserică armenească de zid însă nu se clădi pănă ce Romînii nu şĭ avură una. Decĭ numaĭ după 1550, cultul armenesc a putut primi cele două clădirĭ de astăzĭ. Şi ele imită biserica luĭ Ştefan-cel-Mare. Clopotniţa însă li-a lipsit multă vreme, fiindcă aĭ noştri nu îngăduiaŭ ca un astfel de turn stăpînitor să se înalţe şi pentru ca să arăte locul unde «păgîniĭ» îşĭ aŭ «capiştea» lor.

IV.

Cîrmuirea era, în acest veac al XVII-lea —şi tot aşa în al XVIII-lea—, tot cea veche. Dar Vornicii stăteaŭ în numele Doamneĭ, strîngînd veniturile pentru dînsa, făcînd judecăţile, păzind liniştea şi buna orînduială şi scriind răvaşe în numele «oraşuluĭ», al «tîrguluĭ». Eĭ eraŭ aleşĭ de obiceiŭ dintre boierinaşiĭ din Ţinut: ceĭ pe carĭ-ĭ cunoaştem făceaŭ parte din familiile Stoica, Şoldan, Pancu, Burghele, Bucşănescu, Calmăşul saŭ Callimachi. Une orĭ în locul lor stătea numaĭ un dregător, un *ureadnic*, după numele săŭ slăvonesc.

În al doilea rînd puterea o ţineaŭ în mînă

ceĭ maĭ bătrînĭ şi maĭ cinstiţĭ dintre negustorĭ, alcătuiţi într'un Sfat de doĭsprezece pîrgarĭ care avea în frunte pe şoltuz. Foştiĭ şoltuzĭ—căcĭ se făcea alegere, fără să putem spune cînd anume şi în ce împrejurărĭ — păstraŭ un loc de cinste printre tovarăşiĭ luĭ şi eĭ iscăliaŭ în mărturiĭ înnaintea acestora, chiar şi înnaintea preotuluĭ de la biserica domnească, unde nu maĭ stăteaŭ în jilţul lor aurit ca o catapiteazmă Domniĭ, Doamnele şi seminţia lor. Pe hotărîrĭ şi pe adeverinţe şoltuzul făcea să se apese cu fum *pecetea tîrguluĭ*, care înfăţişa un păun, pînă ce la urmă acest herb fu înlocuit cu icoana Sfîntuluĭ Gheorghe luptătorul, care-şĭ avea hramul la biserica domnească a Eleneĭ Rareş. Diacĭ se întîmpină une orĭ, dar cea maĭ frumoasă scrisoare rămîne totuşĭ a preoţilor, cari eraŭ de obiceiŭ în număr de doĭ. Un protopop botoşănean se pomeneşte încă din 1719, iar ceĭ d'intăiŭ doĭ diaconĭ, în mahalaua Tătăraşilor, se ivesc abia la 1742 şi 1757.

Maĭ presus de «oameniĭ bunĭ» de rînd stăteaŭ slugile domneştĭ care îndepliniaŭ saŭ îndeplinise cîndva cîte un rost ca acela de vătav, de stegar saŭ de chehaie (locotenent al Căpitanuluĭ). Pînă tîrziŭ se pomeneşte clasa Curtenilor.

Breslele aveaŭ staroştĭ, iar cutare boier cu pămînt prin împrejurimĭ îşĭ ţinea «namesnicul». Alboteştiĭ, Stroiceştiĭ, Brăieştiĭ, Isăceştiĭ, Gafenceştiĭ, Burgheleştiĭ, Izmeneştiĭ, Pănculeştiĭ, Ciudineştiĭ, Flondoreştiĭ, Ghergheleştiĭ, Călmăşeştiĭ de la Stănceştĭ, din cari aŭ răsărit Domnĭ Moldoveĭ, veniaŭ adese orĭ la tîrg, pe care-l umpleaŭ de freamătul însemnătăţiĭ lor de dregătorĭ şi ostaşĭ. Cîte un Grec, care avea toate drepturile asigurate în vechime creştinilor, fără deosebire de neam, îşĭ ţinea *băcălie* supt straşina umbroasă, «cu şandramà», a uneĭ căsuţe de lemn, pănă se făcu o întreagă uliţă a «Băcăliilor». Boieriĭ eĭ înşiĭ făceaŭ, pentru cîştig, dughenĭ pe locurile lor, aşa încît se pomenesc la 1776 în cuprinsul tîrguluĭ, lung de 120 de stînjenĭ şi lat de 280, dughenile Vistierniceseĭ Catrina Catargiu şi Stolniceseĭ luĭ Constantin Kogălniceanu. Şi acesta era Tîrgul Boilor, unde vameşiĭ Domnuluĭ îşĭ aveaŭ «cerdacul».

Mijlocul tîrguluĭ se cuprindea între cele două bisericĭ ale Doamneĭ, precum este şi astăzĭ. Încolo se întindeaŭ mahalale, care eraŭ multe, tîrgul întinzîndu-se pănă foarte departe, cu bune căsuţe curate şi cu livezĭ întinse de pomĭ roditorĭ, pănă la *rădiurile* de pădure din împrejurimĭ. Una din aceste

mahalale se numia a Tătăraşilor, ca şi toate acele părţĭ ale vechilor oraşe moldoveneştĭ unde fusese aşezate de Domnie sălaşele Tătăraşilor învinşĭ, poate ale Ţiganilor aduşĭ de Tatarĭ şi rămaşĭ acuma în sama şi în folosul Voevozilor biruitorĭ. Veniaŭ apoĭ: Morăreştiĭ, numiţĭ după vestitele morĭ de făină de grîŭ, pe care astăzĭ le aŭ în stăpînire Evreiĭ bogaţĭ, stăpînĭ aĭ întregiĭ vieţĭ economice de acolo; Vrăbieniĭ, al căror strămoş şi întemeietor trebuie să fi fost un anume Vrabie, apoĭ mahalalele adunate în jurul loculuĭ de tîrg, decĭ: a Tîrguluĭ — împărţită apoĭ în Tîrgul-Noŭ (saŭ al Făiniĭ), în deal, şi Tîrgul-Vechiŭ —, şi în jurul bisericiĭ Sf. Gheorghe. Armeniĭ îşĭ aveaŭ mahalaua lor deosebită. Maĭ tîrziŭ s'aŭ făcut treĭ ocoale pentru Botoşanĭ şi împrejurimĭ: al Tîrguluĭ, al Cîmpuluĭ şi, la Apus, al Siretiuluĭ. Ocolul cel larg care încunjura oraşul, cuprinzînd păşune pentru vitele tîrgoveţilor, fu încolţit, spîrcuit şi dăruit de Domnie, pănă nu maĭ rămase nimic dintr'însul.

Ca mijloace de învăţătură, se ştie foarte puţin. Preoţiĭ ţineaŭ neapărat şcoală de diacĭ şi, din partea lor, Armeniĭ aveaŭ dascălĭ deosebiţĭ, de la cari deprindeaŭ măcar a-şĭ face iscăliturile în limba strămoşilor. Dintre aceştĭ Armenĭ uniĭ aveaŭ totuşĭ nume curat romă-.

neştĭ, ca acel Nicolae Minciună care iscăleşte la 1673 lîngă Chircor (Grigore) Hangĭur şi Agopşa (Iacobaş) Colotil, ca Axintie Hăul de la începutul veaculuĭ al XVIII-lea, saŭ ca bătrînul Hagi-Lebădă. Cel d'intăiŭ dascăl romîn pe care-l cunosc, e Costaşco din 1758. Şcoala luĭ începu a se zidi pe la 1762.

V.

Veacul al XVIII-lea nu se vestia maĭ bun pentru negoţul Botoşanilor de cum fusese vremile dintre 1600 şi 1700. Totuşĭ oraşul avu parte, la începutul luĭ, de o nouă îngrijire şi împodobire domnească. Mihaĭ Racoviţă, de loc însă din Ţara-de-jos, drese amîndouă bisericile Doamneĭ Elena Rareş, şi li făcu cîte o clopotniţă nouă, alipită de zidirea din veacul al XVI-lea. Fiul săŭ Constantin făcu la rîndul săŭ o reparaţie maĭ uşoară la Păpăuţĭ şi clădi acolo şi case pentru locuinţă de călugărĭ. Căcĭ el prefăcu biserica luĭ Ştefan-cel-Mare într'o mănăstire, şi o închină patriarchieĭ din Antiohia. De acum înnainte Grecĭ stătură în fruntea eĭ, aceĭ egumenĭ «Elinĭ de neam», cari zac la un loc în acelaşĭ mormînt, supt o piatră pusă de un urmaş romîn al lor.

Războaiele dintre Ruşĭ şi Turcĭ, pierderea Bucovineĭ, noul războiŭ între Turcĭ, de o

parte, iar, de alta, şi Ruşiĭ şi Austriaciĭ, veniţi acum din Bucovina, nu folosiră oraşuluĭ nostru maĭ mult decît vechiul războiŭ turco-polon de la sfîrşitul veaculuĭ al XVIII-lea.

Numărul negustorilor şi meşterilor romînì scade de la o vreme. Lîngă locuitoriĭ mahalalelor, cari-şĭ caută de ogoarele şi de vitele lor, se întîlnesc însă de la o vreme boierinaşĭ cari s'aŭ aşezat statornic în Botoşanĭ, unde duc viaţa ticnită a mazililor saŭ îndeplinesc sarcinĭ maĭ micĭ în dregătoríĭ. Întîlnim astfel în curţile boiereştĭ ale oraşului membri aĭ neamurilor Gheuca, Dimachi, Bucşănescu, Catargiu, Stihi, Racliş, Miclescu, Brănişteanu, Roset, Fote, Silion, Crupenschi, Donicĭ, Cananăŭ, Hrisoverghi, Muste, Gulea. Ioan Kogălniceanu, bunicul luĭ Mihail, s'a cununat cu Smaranda Bantăş la mănăstirea Păpăuţilor, şi el e înmormîntat la biserica Sf. Paraschiva.

Boierimea nu-şĭ maĭ află loc acuma în jurul Curţiĭ domneştĭ, şi, decît să-şĭ caute un rost la ţară, ea găseşte că e maĭ bine a stăpîni viaţa socială din tîrguşoare şi tîrgurĭ. Peste cîtva timp, certe înteţite pentru înrîurire şi putere vor începe între aceste Case boiereştĭ ce nu încap unele de altele.

Armeniĭ sînt în scădere. Ce e dreptul, se maĭ vorbeşte cîte odată de «tîrgoveţiĭ

armenĭ», dar eĭ aŭ părăsit acum tot negoţul cel mic. Îndeletnicirea lor de căpetenie e creşterea vitelor, pe care le vînd îngrăşate peste hotar, în Polonia întîiŭ, apoĭ maĭ tîrziŭ în Galiţia şi Bucovina Austriacilor, unde sînt acum mulţĭ oamenĭ carĭ aŭ nevoie de hrană bună şi săţioasă. Aceştĭ Armenĭ bogaţĭ aŭ mijloacele ce trebuie pentru a face ca Domniĭ, unul după altul, să li întărească privilegiile: scutirea de olacurĭ, havalèle şi angariĭ, pe de o parte, iar, pe de alta, scăderea desetineĭ,—dijmeĭ albinilor şi porcilor—, obişnuite.

Cîtva timp se întîmpină şi destuĭ Grecĭ, pe cînd şi ispravniciĭ sînt adese orĭ de neamul lor, ca Antohie Carageà. Băcanĭ maĭ ales, eĭ vin pănă şi din atît de depărtatul Trapezunt. Societatea grecească din Botoşanĭ e îmbogăţită şi împodobită şi de egumenul grec de la Păpăuţĭ, care nu va fi venit chiar singur din ţara luĭ.

De la începutul veaculuĭ, Hotinul nostru e o cetate turcească. De acolo vin la bîlciurĭ şi negustorĭ musulmanĭ, şi, dacă li se aduce vre-o pagubă, Paşa trimite, cu cererĭ de răsplătire, pe vre-un dregător al săŭ, ca mumbaşir de pedeapsă şi împlinire.

Încă înnainte de a se preface Moldova-de-sus într'o provincie-model a Austriacilor, Evreiĭ începură să se lase în jos asupra oraşelor noastre. Colonia evreiască din Botoşanĭ îşĭ avea încă de prin aniĭ 1740-50 toată rînduiala eĭ. Evreiĭ aveaŭ un staroste, căpitanĭ de breaslă, o «şcoală», adecă sinagogă, în fruntea căreia stătea cîntăreţul, «pevetul şi credinciosul bresliĭ jidoveşti», «dascălul» şi, în sfîrşit, un haham saŭ «vechil» de haham. Oaspeţiĭ ceĭ noĭ, fără banĭ şi fără gust de muncă, pregătiţĭ însă în toate privinţile pentru o stoarcere nemiloasă, veniaŭ cu cartea lor evreiască, în care-şĭ isprăviaŭ zapisele, cu «legea» lor, care hotăria în atîtea casurĭ de drept altfel decît «obiceiul pămîntuluĭ» romănesc, cu datinele lor de viaţă de familie timpurie: «obiceiul ce aŭ Jidoviĭ a să însura la 15 anĭ», ceia ce li asigura pentru viitor şi numărul

Boierimea stăpînitoare era încercată de dînşiĭ în tot felul, ca să ajute interesele cîştiguluĭ lor: eĭ se *ajungeaŭ*, spun hotărîrĭ domneştĭ din acest timp, cu dregătoriĭ, şi, pentru ca să izbutească «alejverişul», dădeaŭ bucuros «mîzdă», adecă mită. Ca să scape de dajdea negustorilor hrisovoliţĭ (cu hrisov, cu privilegiĭ), pe care o plătiaŭ alţĭ locuitorĭ maĭ

noĭ aĭ țeriĭ, eĭ se înscriaŭ la consulate, făcîndu-se *sudițĭ* (italieneşte: *suddito*, supus) saŭ *tîrtanĭ* (nemțeşte: *Unterthan*, supus). Astfel avem plăcerea de a întîlni pe «Rifca Jidoafca a luĭ Iancăl» ca... supusă francesă. Numele acestor Evreĭ sînt, ca şi aiurea pe acest timp, numaĭ personale sau amintesc pe al tatăluĭ, mameĭ, soțuluĭ. Odată se află şi un Cerbul, care vrea să zică: Hirsch.

Temeiul viețiĭ orăşeneştĭ sînt cele patru tîrgurĭ. Două din ele, al Sf. Ilie şi al Sîntămărieĭ-Micĭ, folosesc, în ceia ce priveşte vama, bisericilor domneştĭ, care sînt acum patru la număr: cele două ale Rareşoaieĭ, Păpăuțiĭ luĭ Ştefan, care a fost cuprinsă în oraş, şi o a patra care nu se maĭ poate statornici astăzĭ cu siguranță. La aceste iarmaroace preoțiĭ sînt aceia cari fac şi prăvăliile de lemn. Pe cînd orăşeniĭ aŭ şi cheltuielile şi cîştigul la celelalte două bîlciurĭ: de Sf. Vinere şi de Sf. Teodor.

Actele, multele acte de învoială păstrate din acest timp vorbesc şi de alte bisericĭ: de Sf. Nicolae cel Sărac, care era de lemn şi fu zidit în piatră abia la 1808, de Biserica Albă, lîngă care era cimitirul. Toate celelalte bisericĭ (Sf. Spiridon: reparată c. 1808, Vovidenia: 1834, Sf. Dumitru: 1833, Treĭ

Ierachiĭ, reparată în 1833, Dumineca Mare: c. 1838, Sf. Ilie: 1809, Roset: 1826) sînt maĭ nouă, înnălţate după 1800.

Se pomenesc vechile piețe saŭ «tîrgurĭ», maidane pentru prăvăliĭ şi pentru vitele celor sosițĭ la iarmaroace: Tîrgul Noŭ, Tîrgul Vechiŭ, Tìrgul Vitelor, Tîrgul Cailor, Tîrgul Făinii. Dintre strade apar: Ulița Mare, Ulița Veche, celelalte neavînd un nume deosebit. Clădirĭ maĭ însemnate nu eraŭ, şi numărul sigur al locuitorilor nu se poate gîci.

VI.

Călătoriĭ ce aŭ străbătut pe acest timp Moldova, ni-aŭ lăsat în treacăt cîteva rîndurĭ şi despre vechiĭ Botoşanĭ înnaintea copleşiriĭ de către Evreĭ.

În 1762, abatele Boscovich, un învățat italian, care călătorià împreună cu fostul ambasador engles la Constantinopol, găsi la Botoşanĭ 400 de case (ceia ce pare cam puțin) şi cincĭ bisericĭ (adecă: Păpăuțiĭ, Ospenia, Sf. Gheorghe, Sf. Spiridon poate şi biserica armenească). El înseamnă «un mare număr de prăvăliĭ», şi în ele, ca şi în case, grinzĭ şi mobile de vechiŭ stejar lustruit, care-ĭ plăcură. În acest tîrg, urmează călătorul, se vede. icĭ şi colo, şi cîte un geam la ferestre. Şi

gazda din Botoşanĭ, casa unde fu primit adecă, se arăta maĭ bună decît în alte popasurĭ[1].

În 1768, baronul de Tott, agent frances pe lîngă Hanul Tatarilor, se abate pe la Botoşanĭ, care-ĭ fusese descris ca «unul din oraşele cele maĭ însemnate ale Moldoveĭ, ca un pămînt al făgăduințiĭ, unde se puteaŭ lua de ale mîncăriĭ pentru tot drumul ce maĭ rămînea de făcut». El găsi însă numaĭ frica de Turcĭ şi pustiul. Intră în casa unuĭ boier, care se întoarse în trăsură cu şese caĭ pentru a-l primi cu toată cinstea. Era pe atuncĭ vreme de iarnă, războiŭ cu Ruşiĭ, rătăcirĭ de Tatarĭ hămesițĭ şi de spahiĭ desfăcuțĭ din oastea Paşeĭ ce păzia la Iaşĭ. «Mănăstirea», mănăstirea luĭ Constantin Racoviță, Păpăuțiĭ, nu maĭ putea să încapă oameniĭ ce se adăpostiseră, cu averile lor, între zidurĭ. I se spuse drumețuluĭ că *toțĭ* locuitoriĭ, «7-800», şi-ar fi căutat acolo scăparea. El auzi chiar «țipetele femeilor şi copiilor, harhatul uneĭ mulțimĭ îngrămădite». Treĭ ienicerĭ păziaŭ pe toțĭ îngrozițiĭ aceştia; boieriĭ din partea loculuĭ dezbăteaŭ asupra primejdieĭ; ceĭ de afară n'aveaŭ pîne, şi o cereaŭ cu strigăte desnădăjduite. De Tott, un Ungur foarte îndrăzneț, voi să vorbească «greceşte» aces-

[1] Reproducere în *Uricarul*, XXVI, pp. 309-10.

tor nenorociţĭ, ca să-ĭ îndemne a se întoarce acasă la eĭ, dar strînsoarea şi zgomotul ajunseră aşa de ameninţătoare, încît fu bun bucuros să poată ieşi pe poartă, aruncînd aspriĭ de argint cu pumnul ca să i se facă loc[1].

În 1805, iată acum doctorul engles Neale care ajunge la Botoşanĭ. Strada mare e «cîteva prăvăliĭ aşezate după moda turcească». Negustorul, îmbrăcat greceşte, stă pe margenea, pe *prichiciul* ferestreĭ, cu picioarele supt dînsul, şi trage din ciubuc. Acum sînt Evreĭ destuĭ: Neale găzduieşte chiar într'o cîrciumă evreiască. Era nuntă tocmaĭ în sara aceia, «şi strigătele saŭ, maĭ bine să zicem, urletele sălbatece ale invitaţilor ne făcură să nu putem închide ochiĭ pănă'n ziuă, cînd căruţaşiĭ noştri» — tot Evreĭ — «veniră să ni spuie că e vreme de plecare»[2].

Astfel apucară Botoşaniĭ începutul veaculuĭ al XIX-lea.

VII.

În acesta eĭ trebuiaŭ să aibă o scurtă, dar foarte însemnată înflorire. Ceia ce i-o

---

[1] V., pentru acele cîteva ceasurĭ de petrecere în Botoşanĭ de Tott, *Mémoires sur les Turcs et les Tartares*, ed. Maestricht, II, p. 124 şi urm.

[2] *Voyage en Allemagne, en Pologne, en Moldavie et en Turquie*, trad. de Ch.-Auguste Def., II, Paris, 1818; pp. 12-3.

aduse fu, de alminterea, nenorocirea Moldoveĭ întregĭ, pierderile eĭ de pămînturĭ, care schimbară în părţile de Miazănoapte şi Răsărit — decĭ tocmaĭ unde stăteaŭ Botoşaniĭ — şi vechile drumurĭ şi vechile centre de negoţ.

Cînd Suceava ajunse în mînile Austrieĭ, după ce, de maĭ bine de jumătate de veac, Hotinul era o cetate turcească, Botoşaniĭ trebuiră să cîştige. Satul Burdujenĭ se făcu în cîţiva anĭ un tîrguşor prin năvălirea lîngă noul hotar bucovinean a Evreilor contrabandiştĭ. Aceiaşĭ Evreĭ, despre întăia înfăţişare a cărora s'a vorbit mai sus, şi pentru negoţ cinstit şi pentru contrabandă, copleşiseră foarte răpede Botoşaniĭ.

La 1812, Basarabia era pierdută la rîndul eĭ. Prutul ajunsese hotarul răsăritean al ţeriĭ. Iaşiĭ eraŭ prea aproape de această apă pentru a fi şi de acum înnainte locul spre care se revarsă mărfurile. Situaţia Botoşanilor însă era mult maĭ bună. Evreiĭ botoşănenĭ, unițĭ prin legăturĭ de înrudire şi prin legăturĭ de afacerĭ cu ceĭ din Bucovina şi din Basarabia, ajunseră în acest oraş un ferment de viaţă economică.

Eĭ eraŭ să ĭea în stăpînire moştenirea Armenilor, în decadenţă acum. Deocamdată însă se putu crede că Romîniĭ vor păstra

oraşul lor, a căruĭ poporaţie sè ridicâ repede până la 12.000 de oamenĭ. Bisericĭ se fac şi se dreg pretutindenĭ, de la 1800 înnainte, toate îndreptîndu-se acum după modelul dat de Mihaĭ Racoviţă în reparaţiile luĭ. Bresle, ca blănariĭ, particularĭ din negustorime, epitropĭ şi preoţĭ, cîte un boier, precum aŭ fost Mavromati şi Costachi Roset, care întemeiè şi o şcoală de psaltichie, ridică în cîţĭva anĭ de zile foarte înnalte clopotniţe şi mîndre, înnalte, luminoase zidirĭ de piatră, cum se pot vedea, în acest număr şi în aceste proporţiĭ, numaĭ în puţine oraşe ale Moldoveĭ. Şi Armeniĭ, cari fuseseră opriţĭ întăiŭ, căpătară, în 1816, de la Domnie voia de a-şĭ face «o clopotniţă de piatră foarte mare», ba încă şi cu ceasornic. Botoşaniĭ monumentalĭ de astăzĭ s'aŭ alcătuit maĭ ales atuncĭ, între 1812 şi 1834, între pierderea Basarabieĭ şi Regulamentul Organic.

Această lege constitutivă dădu tuturor oraşelor aceiaşĭ situaţie. Până la Regulament însă, Botoşaniĭ avuseră dreptur̆ de care nu se bucura nicĭ-un alt oraş. Încă de la 1820, eĭ căpătaseră un efor şi o *Casă obştească* (un fel de Consiliu Comunal), de şese epitropĭ: doĭ boierĭ, doĭ negustorĭ moldovenĭ saŭ grecĭ şi doĭ «fruntaşĭ» aĭ

oraşuluĭ. Maĭ tîrziŭ epitropiĭ fură aleşĭ, cîte doĭ, de negustoriĭ ortodocşĭ, de Armenĭ şi de Evreĭ, fără a maĭ pomeni doĭ represintanţĭ aĭ boierilor. Se făcură atuncĭ planurĭ marĭ de edilitate: pavare de strade, deschiderea uneĭ pieţe, împodobirea eĭ cu un havuz, facerea unuĭ spital, — planurĭ care se îndepliniră maĭ tîrziŭ numaĭ, şi pe încetul.

Aceste încercărĭ sînt însă destul de interesante şi pline de învăţămînt pentru ca să se împărtăşească şi cetitorilor celor mulţĭ povestirea despre zbuciumările «constituţionale» ale oraşuluĭ, aşa cum o dădeam acuma cîţĭva anĭ în altă scriere [1].

«După acordarea de către Mihaĭ Suţu a uneĭ epitropiĭ pentru veniturile menite îmbunătăţiriĭ stradelor, «podurilor» oraşuluĭ, se alese pentru a dispune de mica Vistierie orăşenească un boierinaş, Anghelachi Climent, care căpătă şi întărirea hrisovuluĭ, după tulburările de la 1821, din partea nouluĭ Domn, Ioan Sturdza, — întărire ce nu ni s'a păstrat. Administraţia luĭ ţinu până la 1824, dar «obştia» nu se declară de loc mulţămită de felul cum împărţise el la nevoĭ şi la «ruşfeturile», neapărate pentru acel

[1] *Studiĭ şi documente,* V, pp. 673-8,

timp, sumele strînse. I se dădu ca urmaş Spătarul Iordachi Canta, care era ajutat de Banul Ioan Brănişteanul: el nu fu însă casier, «casă», decît un an de zile, pănă la 1-iŭ Februar 1825, fiindcă muri, lăsînd socotelile încurcate. Eforul, «eforos», Alecu Callimachi, nepot şi văr al Domnilor Moldoveĭ, maĭ era apoĭ supărat şi de zgomotoasa oposiţie, pe care o făceaŭ la plata dăjdilor Evreiĭ botoşăneni, conduşĭ de un elocvent bărbat, care se numia Leiba saŭ Laba Faibiş: acesta termină însă făcînd declaraţia solemnă că de acum înnainte, ca unul ce este «născut şi crescut» în Botoşanĭ, va fi, cu tot talentul său oratoric şi ziaristic (fără putinţă de manifestare, din nenorocire), un simplu «patriot», fără gălăgie.

«În Mart 1825, Domnul porunci să se recunoască de efor, «eforos», Alecu Callimachi, să se aleagă noĭ epitropĭ, să se strîngă actele şi să se încheie socotelile, mult dezbătute, ale trecutuluĭ; în sfîrşit, să se facă în mijlocul oraşuluĭ loc îndestulător pentru o piaţă, saŭ «un pliaţ». Decĭ, supt îngrijirea luĭ Scarlat Miclescu Aga, *Vornic de Botoşanĭ* — în lipsa luĭ Callimachi —, se făcu o întrunire la alt boier din Botoşanĭ, Alecu Ralet, şi aicĭ se aleseră noiĭ epitropĭ, dintre negustoriĭ nesupuşĭ uneĭ protecţiĭ străine,

raiele şi nu *sudiţi*, dîndu-li-se ca «prezedent» pe boierul Costachi Roset. Manolachi Iorga era să strîngă, «ca un cinstit bătrăn şi vechi tărgoveţ», «docomenturile risipite» ale oraşului. Ca taxildar şi păstrător al Archivei, i se alipi un Armean, Garabet Bolfos; un Greco-Romîn, Iani Vasiliu, şi alt Armean, Ştefan Goilav, eraŭ numiţi epitropi «lucrători», iar calitatea de «ostenitori la trebuinţile tărgului» era dată lui Tudurache Băcal-Başa, starostea băcanilor. adecă, şi lui Andronic Zaharia. Sorocul cîrmuirii lor era de un an.

«În 1827, Sfatul epitropilor era astfel alcătuit: «prezedent» era tot Roset, Manolachi Iorga se întîmpină iarăşi, dar, pe lîngă trei Armeni, găsim pe Ilie Iconomul, un preot bătrîn, foarte duşmănit prin pamflete de adversarii săi politici, şi pe Vasile a Diaconiţii. Această epitropie, fără îndemnul eforului şi al Cîrmuirii, se arăta dornică de a aduce în adevăr îmbunătăţiri oraşului, care avea pe atunci o populaţie de cel puţin 12.000 de locuitori şi vedea prosperitatea crescîndu-i. În acest an 1827, se încuviinţă de aceşti «consilieri comunali» ai timpului cumpărarea de pompe pentru foc: «tulumbe», de sacale, înfiinţarea unui corp de scutelnici, care să poată fi întrebuinţat în cas de in-

cendiu: «tulumbagiĭ, sacagiĭ, căngerĭ, toporaşĭ, hornarĭ şi clopotarĭ», fără a uita pe păzitoriĭ aşezațĭ în clopotnița Ospenieĭ şi pe cari i-am apucat şi eŭ, soldațĭ de artilerie acum, trîmbițînd semnale de pe înnălțimea aceluiaşĭ vechiŭ turn al Doamneĭ Elena Rareş. Eĭ cerură mijlocirea luĭ Alecu Callimachi, pentru ca să li se dea iarăşĭ pe samă satul vecin, al Băicenilor, de unde să-şĭ poată lua măturătoriĭ şi reparatoriĭ podurilor. O adunare generală, a tuturor stărilor de locuitorĭ, «răzăşĭ» tîrgovețĭ, îşĭ arătase încă înnainte de întrebarea venită de la Domnie în privința tulumbelor şi sacalelor, dorința de a înzestra cît se poate maĭ bine tîrgul cu aceste mijloace de asigurare față de cel maĭ mare duşman al vechilor noastre tîrgurĭ, ce dispăreaŭ din cînd in cînd într'o limbă de pară. Gîndul lor mergea însă şi maĭ departe, şi pentru întîia oară locuitoriĭ unuĭ oraş romănesc, dintr'un principat saŭ dintr'altul, simțiaŭ nevoia de a-şĭ avea un frumos «pliaț» central, ca în Bucovina învecinată, de a împodobi «pliațul» însuşĭ cu un «havuz», de a înlătura «prăpastia glodurilor», care opria adesea, primăvara şi toamna, mersul obişnuit al afacerilor, prin înlocuirea lemnuluĭ din «podurĭ», cu piatră. Eĭ îşĭ maĭ arătaŭ dorința de a se întemeia, din cără-

midă trainică, un spital pentru cel puțin treĭzecĭ de bolnavĭ, ca să nu piară, ca pănă acum, bolnaviĭ săracĭ, de toate «națiile», pe strade. În sfîrşit, pentru a înlătura jacurile legate încă, şi într'o astfel de epocă maĭ bună, cînd guverna un Domn patriarhal şi blînd, încunjurat de boierinaşĭ ce aveaŭ pe buze cuvîntul de «patrie», de organisația şi moravurile administrative ale noastre,—orăşeniĭ fruntaşĭ cari țineaŭ epitropia se gîndiaŭ la răscumpărarea Căpitănieĭ, poliţieĭ am zice noĭ astăzĭ, de la Statul nesățios pentru ceĭ marĭ şi ceĭ micĭ aĭ săĭ. Străbuniĭ noştri, aĭ Botoşănenilor ce aŭ rămas la Botoşanĭ, saŭ ne-am răzlețit de acolo, eraŭ în stare să facă şi «jărtfirĭ de banĭ», să primească a li se «analoghisi» pe «acareturĭ», a li se impune proporțional pe imobile, dărĭ neobişnuite. Pentru maĭ multă siguranță că baniĭ aceştia nu vor fi luațĭ decît în sumă hotărîtă şi nu vor căpăta decît întrebuințarea folositoare interesuluĭ tuturora, fiecare nație, «creştină», eretică saŭ păgînă, Romînĭ, Armenĭ şi Jidovĭ, aveaŭ voia de a împlini «analogul», cotisația, prin agențiĭ săĭ... naționalĭ, prin ceia ce eraŭ odinioară la bresle —Evreiĭ şi Armeniĭ eraŭ şi aicĭ o breaslă, ca şi croitoriĭ şi cismariĭ — «ceauşiĭ». Un «casier» va fi pus de fiecare din cele treĭ

«naţiĭ», şi eĭ nu vor deschide casa încredinţată lor decît în puterea unuĭ răvaş iscălit de toţĭ epitropiĭ, ce-şĭ vor da sama de două orĭ pe an. Să adăugim, pentru a căpăta o ideie şi maĭ înnaltă de aceştĭ tîrgoveţĭ moldovenĭ de la 1827, că leafa nu era cunoscută pentru epitropĭ şi casierĭ, cari nu eraŭ slujbaşĭ şi simbriaşĭ, ci părinţĭ desinteresaţĭ aĭ obştiĭ.

«Totuşĭ, dacă nu pofta de a-şĭ creşte veniturile, mîndria de a sta în frunte, făcea pe mulţĭ să dorească epitropia: anume, învinşiĭ de la 1824 nu se înduraŭ să rămîie pe din afară. Partidul era alcătuit din oamenĭ ce nu eraŭ nicĭ negustori aşezaţĭ de multă vreme în Botoşanĭ, nicĭ vechĭ boierĭ aĭ Ţeriĭ-de-sus, ci mai mult căftăniţĭ aĭ ultimelor vremĭ de prefacere şi de parvenire şi capitaliştĭ cari aveaŭ şi moşiĭ ţinute în arendă şi banĭ de împrumutat şi-şĭ asiguraseră averea şi persoana luînd protecţia austriacă, fiind de multe orĭ Bucovinenĭ de drept şi Moldovenĭ de locuinţă. Eĭ se adunară şi alcătuiră în Novembre 1827 o «ecstrucţie de închipuire a epitropieĭ» potrivit cu litera hrisovuluĭ şi cu «socotinţa» grupăriĭ, pe care o dădeaŭ, fireşte, ca «obştească».

Proiectul e vrednic de luare aminte: el e liberal, egalitar în ceia ce priveşte «na-

ţiile», ca şi în ceia ce priveşte stările sociale. Epitropiĭ vor fi, nu şepte ca pănă atuncĭ, ci opt, şi anume luaţĭ şi dintre Evreĭ, ca în fericita Bucovină, unde-şĭ aveaŭ «orînzile» fraţiĭ Manoli, conducătoriĭ partideĭ. Decĭ: doĭ boierĭ, doĭ negustorĭ creştinĭ — adecă, se explică, «moldovenĭ şi grecĭ» —, doĭ Armenĭ şi doĭ «Jidovĭ». Eĭ nu vor avea nicĭ un «prezedent», de şi, în teorie, iniţiativa era să pornească tot de la boierĭ. Epitropiĭ nu se vor îndeletnici decît cu amănuntele lucrurilor hotărîte în principiu, «organisite», de «adunarea obştească», maĭ largă decît corpul electoral de astăzĭ al comuneĭ. Aceasta va fi chemată de cîte orĭ va fi ceva noŭ de statornicit, şi înnaintea eĭ, după anul lor de slujbă, epitropiĭ vor veni să-şĭ dea seamă. Casierul va fi unul, negustor, fără specificare de «naţie», ales şi răspunzător la capătul anuluĭ. El nu va da nimic, în afară de cheltuielile zilnice, fără împuternicire de la toţĭ epitropiĭ. Tot în asemenea condiţiĭ, i se vor da pe samă documentele, dar din pecetea tîrguluĭ el va primi numaĭ jumătate, cealaltă jumătate aflîndu-se în păstrarea unuĭ negustor armean anume ales pentru aceasta. Nicĭ slujbaşĭ noĭ nu se vor putea pune fără stringerea adunăriĭ. Iscăliturile lămuresc asupra compuneriĭ partiduluĭ: e Anghelachi Cli-

ment mazilitul, Racliş, tot din vechea epitropie, doĭ Pisoscheştĭ, probabil din boieriĭ «Pisovschi» de la începutul secoluluĭ al XVII-lea, un Herescu, rudă cu Mitropolitul bucovinean, de origine boierească foarte nouă, un Petrachi Vîrnav, neam al traducătoruluĭ din franţuzeşte şi greceşte. Păharnicul Ioan Brănişteanu, poate din altă seminţie decît acea cu care s'aŭ stins maĭ deunăzĭ Brăniştenii ce aveaŭ moşie în judeţul Roman, lîngă Mirceştiĭ luĭ Vasile Alecsandri, Dimachi, rudă cu un Vornic de Botoşanĭ din veacul al XVIII-lea, boierinaşĭ ca Negruţ, Cocotă, Teohari, Oatu, Popovicĭ şi negustorul Sîrghevicĭ. «Manoleştiĭ» puneaŭ lucrurile la cale, ca nişte oamenĭ bogaţĭ şi cu trecere, dar nu iscăliaŭ. Proiectul era făcut poate pentru maĭ tîrziŭ, dar chiar de atuncĭ porni către Cîrmuire o plîngere împotriva epitropilor, cari ar fi făcut cu baniĭ «obşteĭ» ceia ce făcuse pe vremea oblăduiriĭ oamenilor luĭ Anghelachi Climent. Postelnicul Iancu Cananò, fiul luĭ Ştefan, şi nepotul de fiŭ al Marieĭ Callimachi, — un tînăr ce învăţase la Berlin — duse jalba la Vodă, şi Domnu ĭ dădu sarcina de a cerceta. Vărul săŭ de al treilea, Alecu Callimachi, se simţi însă jignit, ca efor, şi ceru ca în adevăr să se facă o cercetare, dar la ea să participe şi alţĭ doĭ

Bătrîn negustor (după Gion, *Istoria Bucureştilor*).

boierĭ din partea loculuĭ: Brănişteanu, pe care nu-l va fi ştiut că s'a iscălit în jalbă, şi Aga Scarlat Miclescu. Ioan-Vodă încuviință aceasta, şi aceştĭ treĭ cercetătorĭ trebuiaŭ să înceapă ceia ce se zice astăzĭ «anchetă», în unire cu «ceĭ întăĭ fruntaşĭ» aĭ oraşuluĭ.

Se începuse pe atuncĭ stăruințile pentru înnoirea hrisovuluĭ: peşcheşul destinat Domnuluĭ fu o sută cincĭzecĭ de galbenĭ saŭ un ceasornic: «care din doaî va voi a priimi Măriia Sa». Agitația partideĭ de oposiție pornise chiar din apropiarea soroculuĭ de întărire a constituțieĭ orăşăneştĭ. Callimachi pornise stăruințile, prin Vistierul Ghica, şi la Vornicul Iordachi Drăghicĭ, mîna dreaptă a stăpînitoruluĭ, se credea că s'ar fi îndreptat, în schimb, autoriĭ plîngeriĭ şi proiectuluĭ de reformă; ceia ce fu contestat de Iordachi, care califică spusele luĭ Sîrghevicĭ şi Anghelachi drept simple «floncăniturĭ», vrednice de o grabnică şi aspră probozire.

Callimachi, care se afla la moşia sa de la Stănceştĭ, era poftit de Ghica să vie la Iaşĭ, pentru a se înțelege împreună, ce e de făcut față de lupta duşmanilor luĭ. El veni prin Februar 1828, şi hrisovul, în care se schimbase punctul de căpetenie privitor la corpul de alegătorĭ, primindu-se alegerea a cîte doĭ epitropĭ de fiece nație, fu iscălit de

Domn în aceiaşĭ lună, lăsîndu-se data de Ianuar însă. Alegerea, de vreme ce se amestecaŭ acum şi Jidoviĭ, dădu însă un resultat favorabil autorilor planuluĭ de reorganisare din 1827. La 27 Februar boieriĭ din Botoşanĭ mulţămiaŭ pentru îndurarea domnească, cerînd, în acelaşĭ timp, să nu se ţie în seamă «proectele înşelătoare ale nemulţămiţilor». Ba, maĭ mult, să săvîrşească o reformă în sensul invers, dînd dreptul de alegere numaĭ la «sistima boerească de Botoşănĭ», care să poată vota şi în lipsă, prin răvaş. După cererea lor, Domnul învoi să se trimeată un diac, care să vadă şi ce e cu «constitucţia» în potriva căreia se plîngeaŭ boieriĭ; el casâ alegerea şi hotărî să se facă o alta, în toată forma, la care să iea parte şi boieriĭ, ceĭ maĭ îndrituiţi la conducerea afacerilor.

Peste cîteva zile, Alecu Callimachi precisà lucrurile, numind pe ceĭ ce pusese la cale demonstraţia: Climent, «un Pisoţchi», şi Manoleştiĭ, cari ar fi lucrînd maĭ ales prin suditĭ: Evreĭ şi Armenĭ. Încă odată, Vodă strică alegerea luĭ Climent, şi pentru purtările lui rele din trecut. Apoĭ, prin porunca de la 7 Mart, el osîndi aspru purtarea eforilor răzvrătitorĭ, aminti mîncătoriile lor din trecut, şi hotărî ca epitropiĭ boierĭ să fie aleşĭ din noŭ, şi anume dintre boieriĭ, înce-

pînd cu Alecu Callimachi, ale căror nume se însemnaŭ în poruncă, fiind aceştia «oamini cunoscuţi întru bunele cugetări». Pentru viitor, oposiţia era astîmpărată, puindu-se înaintea ochilor ce ar pîndi schimbări, priveliştea puţin plăcută a «izgonirii din oraş».
Îndată după aceasta, Ruşii trecură Prutul. «Vechiul regim», în care-şi găsise un loc unic în organisaţia municipală a Botoşanilor, dispăru, şi Regulamentul Organic dădu alte forme vieţii oraşelor.»

Încheiere.

Construirea de linii ferate, aducerea de-a dreptul a mărfurilor din străinătate, dădură lovitura cea mai grea acestui noŭ Botoşani, din ce în ce mai mult evreiesc. Drumul cel mare spre Apus trecu din Iaşi prin Paşcani spre Cernăuţul bucovinean şi Lembergul Galiţiei. Mai tîrziŭ, o a doua linie — fără viitor de altfel — urmâ valea Prutului, legînd Dorohoiul de Iaşi, fără să atingă Botoşanii. Aceştia se găsiră la capătul unei linii secundare, care nu ducea măcar pănă la Hîrlăŭ şi Tîrgu-Frumos.
O altă causă a decăderii fu distrugerea prin convenţii comerciale, nechibzuite poate, oricum nenorocite, a marelui negoţ cu vitele,

bogăţia de căpetenie a Moldoveĭ-de-sus. Cu agricultura de astăzĭ, făcută neconştiincios şi sălbatec de arendaşĭ evreĭ, nu se poate hrăni un oraş de 30.000 de suflete. Această poporaţie, pe două treimĭ evreiască, se înfundă decĭ tot maĭ adînc în sărăcie şi degenerare.

Autorul acestor rîndurĭ ar fi dorit totuşĭ să încheie cu cuvinte de speranţă aceste paginĭ consacrate oraşuluĭ său de naştere.

ANEXE.

VECHĬ SCRISORI DOMNEŞTĬ ŞI BOIEREŞTĬ.

I.

Scrisoarea luĭ Ştefan-cel-Mare după lupta de la Podul Înnalt (1475).

Prea-străluciţilor, prea-puternicilor şi de bun neam domnĭ aĭ Creştinătăţiĭ întregĭ, orĭcuĭ i se va arăta saŭ i se va spune această scrisoare a noastră. Noĭ, Ştefan-Vodă, din mila luĭ Dumnezeŭ Domn al Ţeriĭ Moldoveĭ, vă trimetem smerita noastră închinăciune şi vrerea de bine. Ştiţĭ D-voastră cum că prea-crudul şi păgînul Împărat al Turcilor de multă vreme umblă după peirea Creştinătăţiĭ întregĭ şi zi de zi se cugetă încă în ce chip ar putea aduce supt puterea sa şi pierde Creştinătatea. De aceia vă dăm de ştire că în Boboteaza trecută acel Împărat al Turcilor a trimes asupra noastră marea luĭ oştire blestemată, a Turcilor, în număr de o sută şi douăzecĭ de miĭ de oamenĭ, şi cu dînsa avea pe ceĭ maĭ de aproape şi maĭ marĭ şi maĭ iubiţĭ robĭ aĭ luĭ drept căpitanĭ. Adecă: Soliman, Paşă, Vizir şi beglerbeg, cu toată Curtea aceluĭ Împărat şi cu toată Rumelia şi cu Domnul din Ţara-Românească, cu toată puterea sa.

Şi Isa-beg, Alì-beg, Schender-beg, Duna-begul, Iacub-beg, Valti (?) Ulu-beg, Sarafaga-beg, domnul Sofieĭ, şi Ştura-beg (?), Piri-beg, Iunis Isac-beg (fiul luĭ Isac-beg) Vizirul, cu toţĭ spahiiĭ lor,— cari eraŭ toţĭ prea-puternicĭ şi Voevozĭ în oastea aceia. Cînd am văzut noĭ oastea cea mare, ne-am ridicat după cuviinţă cu trupul nostru şi cu armele noastre, şi li-am stat împotrivă, şi cu ajutorul luĭ Dumnezeŭ cel atot-puternic am înfrînt straşnic pe aceĭ vrăjmaşĭ aĭ noştri şi aĭ Creştinătăţiĭ întregĭ, şi i-am prăpădit, şi aŭ stătut striviţĭ supt picioarele noastre.

Dată în Suceava, în ziua de Sf. Pavel, 25 Ianuarie 1475.

(Traducere după o formă germană a scrisoriĭ, tipărită în ale mele *Acte şi fragmente*, III [1], pp. 91 2. Originalul a fost scris în limba slavonă. În alte forme, italiene, scrisoarea urmează printr'un adaus, alcătuit de soliĭ trimişĭ de Ştefan în Italia pentru ajutor.)

II.

O scrisoare a luĭ Vlad Ţepeş către regele Ungarieĭ Matiaş Corvinul (1462).

Măria Ta Doamne. În alte scrisorĭ ţi-am fost scris cum Turciĭ, duşmaniĭ ceĭ cruzĭ aĭ Crucii luĭ Hristos, trimeseseră la noĭ soliĭ lor ceĭ marĭ ca să nu maĭ ţinem pacea şi legătura făcută între Măria Ta şi noĭ şi să nu maĭ serbăm nunta, ci să ne alipim numaĭ de dînşiĭ şi să mergem la

Poarta Împăratuluĭ aceluia al Turcilor, adecă la Curtea luĭ. Iar, dacă nu ne vom lăsa de pacea și de legatura și de nunta Măriei Tale, nicĭ Turciĭ nu vor ţinea atuncĭ pacea cu noĭ. Maĭ trimeseseră și pe un sfetnic de frunte al Împăratuluĭ turcesc, anume Hamza beg de Nicopol, ca să hotărîm granița la Dunăre, pentru ca, dacă acel Hamza-beg ar putea să ne aducă în vre-un chip, cu șiretenii, orĭ pe jurămînt, orĭ cu alt meșteșug, la Poartă, bine, iar, de unde nu, să caute a ne prinde și a ne aduce prins. Dar cu ajutorul luĭ Dumnezeŭ, pe cînd mergeam spre hotarul acela, am aflat despre șiretenia și vicleșugul lor, și noĭ am fost aceia cari am pus mîna pe acel Hamza-beg, în Ţinutul și în Ţara Turcească, supt o cetate ce i se zice Giurgiul: deschizînd Turciĭ cetatea la strigătele oamenilor noștri, cu gîndul ca să intre numaĭ ai lor, aĭ noștri, amestecîndu se cu dînșiĭ, aŭ intrat, și aŭ dobîndit cetatea. Pe care am și ars-o îndată Și am ucis pe oamenii și femeile, marĭ și micĭ, cari locuiau de la Oblucița și Novoselo, unde se varsă Dunărea în Mare, pănă la Rahova, care se află chiar lîngă Chilia, din jos, și pănă la locurile Samovit și Ghighen (Ghighiul bulgăresc), în număr de 23.884 de Turci și de Bulgarĭ, fără ceĭ ce aŭ ars prin case sau ale căror capete n'aŭ fost înfățișate dregătorilor noștri. Măria Ta să știe că deocamdată acestea le-am săvîrșit în paguba lor, a celor cari ne tot îndemnaŭ cu stăruințile

lor să lăsăm pe creștinĭ și să ne dam de partea lor. Decĭ să științ Măria Ta că am călcat pacea cu dînșiĭ, nu pentru vre-un folos al nostru, ci pentru cinstea Măriei Tale și a Coroaneĭ Măriei Tale și pentru păstrarea Creștinătățiĭ întregĭ și pentru întărirea legiĭ catolice. Ceia ce văzînd eĭ că am făcut, și aŭ părăsit gîlcevurile și certurile pe care le aveau pănă acum în orĭce parte, și de spre țara și Coroana Măriei Tale și de spre alte părțĭ, și și-aŭ aruncat toată turbarea asupra-ni. Cum se va deschide vremea, adecă primăvara, au de gînd să vie dușmănește, cu toată puterea lor. Însă va durĭ n'au, căcĭ și vadurile lor la Dunăre, afară de Vidin, am pus să le ardă, să le nimicească și să le facă pustiĭ. Pentru că pe la vadul Vidinuluĭ nu prea pot strica, ci eĭ ar voi să-șĭ aducă corăbiile de la Țarigrad și Galipole, pe Marea, în Dunăre. Decĭ, Măria Ta, dacă voia Măriei Tale este să aĭ luptă cu dînșiĭ, atuncĭ strînge-țĭ toată țara și tot poporul, și ceĭ de pe jos și călăriĭ, adu-ĭ în această Țară-Românească a noastră și binevoiește să te bațĭ aice cu dînșiĭ. Iar, daca nu vreĭ să viĭ Măria Ta însuțĭ, atuncĭ fiĭ bun de-țĭ trimete oastea întreagă în părțile ardelene ale Măriei Tale, încă de la Sf. Gheorghe. Dacă Maria Ta nu vreĭ sa-țĭ daĭ însă toată oastea, atuncĭ dă numaĭ cît ți-e voia, măcar Ardealul și Secuimea. Ci, dacă Măria Ta voieștĭ să-mĭ daĭ vre-un ajutor, atuncĭ Măria Ta să fiĭ bun a nu ne zăbovi, ci să

ni spuĭ cu adevărat gîndul Măriei Tale. Pe omul nostru, care aduce scrisoarea, de data aceasta să nu-l întîrziĭ, mă rog, Maria Ta, ci să mi-l trimeţĭ îndărăt, îndată şi iute. Pentru că nicĭ cu un chip nu voim să lăsăm în drum ce am început, ci să ducem lucrul la capăt. Căcĭ, dacă Dumnezeŭ cel a-tot puternic va asculta rugăciunile şi dorinţile creştinilor şi şĭ va apleca auzul cu bunăvoinţa spre rugăciunile sărmanilor săĭ şi ni va da astfel de biruinţă împotriva pagînilor, duşmanĭ aĭ Crucii luĭ Hristos, va fi cea mai mare cinste şi folos şi ajutor sufletesc pentru Măria Ta şi Sfînta Coroană a Măriei Tale şi pentru toată Creştinătatea cea adevărată. De oare ce nu voim să fugim înaintea salbătăciei lor, ci să avem, în orĭce chip, luptă cu dînşii Ia-, dacă vom avea, ferească Dumnezeu, o izbînda rea şi va peri ţerişoara noastră aceasta, nici Maria Ta nu veĭ avea folos şi înlesnire din aşa ceva, pentru că va fi spre paguba Creştinătăţiĭ întregi. De alminterea, să crezĭ ce-ţi va spune acest om al nostru, Radul Farmă, ca şi cum am grăi noĭ de faţă cu Măria Ta. Din cetatea —, 9 Fevruarie 1462.

(Traducere după scrisoarea latină, publicată în I. Bogd. n. *Vlad Ţepeş*, pp. 78-81.)

III.

Cuvîntarea luĭ Neagoe-Vodă, cel de al patrulea Basarab, către fiul săŭ mort, copilul Voevod Petru (către 1520).

O fiul mieŭ Petre, iată că-ţĭ trimit coroana, surguciul şi diademele, pentru că tu eraĭ stîlparea mea cea înflorită, de care pururea se umbria şi răcoria ochiĭ mieĭ, iar acum stîlparea mea s'au uscat, şi florile s'aŭ veştejit şi s'au scuturat, şi ochiĭ mieĭ aŭ rămas arşĭ şi pîrliţĭ de jalea înfloririĭ tale. O iubitul mieŭ Petre! eu gîndiam şi cugetam să fiĭ Domn, şi să veseleştĭ bătrîneţele mele oarecînd cu tinereţele tale, şi să fiĭ birui tor pămîntuluĭ, iar acum, fiul mieŭ, te văz zăcînd sub pămînt, ca un trup al fieştecăruia săiac Într'o vreme îmĭ eraĭ drag, iar acum te-am urît. Într'o vreme îmĭ era milă de tine, iar acum nu-mĭ este milă. Într'o vreme eraĭ bogat, iar acum eştĭ sărac. Într'o vreme, fătul mieŭ, te vedeam pre pămînt, iar acum eu te văz supt pămînt. În puţinea vreme te arătaşĭ ca o floare frumoasă înnaintea ochilor mieĭ, şi numaĭ decît te puseşĭ supt pămînt. Eŭ pofţiam să mă vezĭ tu pre mine supt pămînt, dar te văzuiu eu pe tine îngropat. O fătul mieŭ, căcĭ nu mă acoperi maĭ bine pe mine pămîntul decît pre tine, şi mă lăsaşĭ la bătrîneţele mele! Cînd fu vremea să se odihnească de către tine, tu atuncĭ n'aĭ nicĭ-o grijă

de mine, ci m'aĭ lăsat să fie totdeauna inima mea arsă şi aprinsă de jalea ta, şi ochiĭ mieĭ să fie la bătrîneţele mele tot plinĭ de lacrămĭ, ziua şi noaptea. O fiul mieŭ, maĭ bucuros aş fi dat traiul şi zilele mele ca să fiĭ tu viŭ! Eŭ îţĭ gătiam haine domneştĭ ca să te îmbracĭ cu dînsele şi să te împodobeştĭ, ca să veseleştĭ inima mea, şi să usucĭ aceste lacrămĭ din ochiĭ mieĭ, iar acum trupul tău se dezbracă de hainele care i am gătit, şi se îmbracă în pămînt, dintru care aŭ fost luat, după cum zice Dumnezeŭ: *din pămînt eştĭ şi iar în pămînt te veĭ întoarce*, iar sufletul tău vede alte vederĭ, şi nu ştiŭ, dintre acele vederĭ ce va fi văzînd sufletul tău, milostivi-se-va Dumnezeŭ să-ţĭ îmbrace sufletul tău cu mila sa? Ci mă tem ca să nu fie sufletul tău rămas cumva nesătul de faţa luĭ Dumnezeu, pentru păcatele mele. Însă după acestea toate iată că ţĭ zic: Scoală, fătul mieŭ, scoală, că au venit şi oasele moaşă-ta la tine, ca să se odihnească şi ele lîngă tine, pentru că şi ţie îţĭ este mumă ca şi mie, şi împreună cu dînsele am trimis şi podoabele tale, coroana şi surguciul tău, la Pandocrator, ca să se împodobească cu dînsele, ca doar s'ar milostivi Domnul Dumnezeŭ spre noĭ, şi v'ar dărui cununiile cele ce nu vor trece nicĭ-odată. Iar diademele să se puie la veşmîntul Precisteĭ, ca să se milostivească spre noĭ, şi să vă acopere supt veşmîntul eĭ la

înfricoşata judecată, şi să vă dea viaţa cea de vecĭ care nu va trece nicĭ-odată.

(Iorga, *Istoria literaturiĭ religioase*, pp. 60-1.)

IV.

Scrisoarea unuĭ boier muntean din vremea luĭ Neagoe Basarab (cea maĭ veche scrisoare românească; 1521).

Înţeleptuluĭ, de bun neam şi cinstituluĭ şi de Dumnezeŭ dăruituluĭ, dumisale Hanăs Bengner din Braşov, multă sănătate de la Neacşul [Lupa] din Cîmpulung [1].

Aşijderea, daŭ ştire Domnieĭ Tale *de* lucrul Turcilor, cum aŭ auzit eu că Împăratul aŭ ieşit din Sofia, şi aimintrea nu e, şi se-au dus în sus pre Dunăre. *Aşijderea*, să ştiĭ Domnia Ta că aŭ ve nit un om de la Nicopoe, de mie mi-aŭ spus că au văzut cu ochiĭ luĭ că aŭ trecut cele corăbiĭ ce ştiĭ şi Domnia Ta pre Dunăre în sus. *Aşijderea*, să ştiĭ că bagă din toate oraşele cîte 50 de oamenĭ, să fie în ajutor în corabiĭ. *Aşijderea*, să ştiĭ cum se-au prins nişte meşterĭ din Ţarigrad care vor treace acele corăbiĭ la locul cela strîmul ce ştiĭ şi Domnia Ta. *Aşijderea*, spuĭ Dom-

1 Pănă aicĭ traducem originalul slavon; alte cuvinte traduse e tipăresc în cursive.

nieĭ Tale de lucrul luĭ Mahamet-beg, cum am auzit de boiarĭ ce sînt megiaş şi de genere mieu Negre cum i-aŭ dat Împăratul slobozie luĭ Mahamet-beg cum pre iò [= unde] ĭ va fi voia prin Ţara-Rumănească, iară el să treacă. *Aşijderea,* să ştiĭ Domnia Ta că are frică mare şi Băsărab de acel lotru de Mahamet-beg, maĭ vîrtos de Domniile Voastre. *Aşijderea*, spuĭ Domnieĭ Tale, ca maĭ marele mieŭ, — de ce am înţeles şi eu, eu spuiu Domnieĭ Tale, — iară Domnia Ta eştĭ înţelept. Şi aceste cuvinte să ţiĭ Domnia Ta la tine, să nu ştie oamenĭ mulţĭ. Şi Domniile Voastre să vă păziţĭ cum ştiţĭ maĭ bine. *Şi Dumnezeŭ să te bucure.*

Înţeleptuluĭ şi cinstituluĭ şi de Dumnezeŭ dăruituluĭ, dumisale Hanăş Begner din Braşov.

(Din Iorga, *Braşovul şi Romînii*, pp. 283-4.)

V.

O scrisoare a luĭ Petru Rareş către Braşovenĭ (25 Octombre 1529).

Petru Voevod, cu mila luĭ Dumnezeŭ Domn al ţeriĭ Moldoveĭ. Înţelepţilor prietenĭ, cu adevărat iubiţĭ nouă. Am venit aicĭ împotriva viclenilor Măriei Sale domnuluĭ Ioan, Craiul unguresc, ca să vă supunem supt paza Măriei Sale, ceia ce, cum am văzut, voĭ nu vreţĭ. Noĭ socotim că doar

aţĭ fi avînd de gînd să vă hrăniţĭ cu pietre. Decĭ să ştiţĭ bine: N'am venit aşa pe două treĭ săptămînĭ, ci vom sta pănă ce vă vom îndupleca şi vom face ceia ce ni este voinţa. Şi la întorsul nostru înnapoĭ vom arde cu pară de foc această Ţară a Bîrseĭ, şi vom lăsa Ţinutul gol şi pustiu, şi la primăvară iarăşĭ făgăduim a veni cu războiŭ, şi vom pune iarăşĭ să se calce sămănăturile voastre, cînd se vor fi ridicat, pentru că iarăşĭ un an întreg să fiţĭ fără de hrană. Poate că voĭ, în nebunia şi prostia voastră cea mare, credeţĭ că, fiindcă staţĭ între pietre, puteţi şi roade piatra. Dar cu acestea vă prăpădiţĭ numaĭ viaţa, şi veţi rămînea în deşert, pentru că noĭ oprim pe Secuĭ, supt pedeapsă, să nu vă aducă, nicĭ să vă vîndă grîŭ saŭ alt fel de hrană. Vom ţinea necontenit strajă în mijlocul lor. Decĭ vă sfătuim ca, la vederea acesteĭ scrisorĭ a noastre, să trimeteţĭ fără zăbavă la noĭ şese oamenĭ aleşĭ, pentru a ne înţelege, şi vă dăm credinţa noastră că-ĭ vom lăsa să vie înnapoĭ cu bună pace. Dat supt Prejmer, 25 Octomvrie 1529.

Înţelepţilor judeluĭ şi juraţilor din Braşov, prieteniĭ noştri iubiţĭ întru adevăr.

(După originalul latin, netipărit, în Arch. Braşovuluĭ; cf. Iorga, *Îndreptărĭ şi întregirĭ*, I, *Braşovul;* din «Analele Academieĭ Romîne», pp. 34-5.)

VI

Testamentul Domnuluĭ muntean, apoĭ moldovenesc Petru Şchiopul, scris în străinătate şi pribegie la Bozen (Maiŭ 1594).

Io Petru Voevod, care am fost Domn în Moldova, mărturisesc cu această scrisoare a mea, întăiŭ către cinstitul şi de Dumnezeŭ iubitul Împărat prea-creştin şi către marele archiduce Ferdinand si către toată ţara Mărieĭ Sale, şi la boierĭ şi la udeţĭ, mărturisesc iarăşĭ cu această scrisoare a mea, pe care cu mîna mea am scris-o, cum că, atuncĭ cînd eram în cetatea Tulln, a Împăratuluĭ prea-creştin, în anul 1592, m'am îmbolnăvit şi am chemat pe fata mea şi pe ginerele mieŭ şi pe un nepot al mieu de soră, anume Gheorghe Hatmanul, şi i-am rugat să aibă grijă de fiul mieu, să se îngrijească de dînsul după ce voiŭ muri. Şi i-am dat o scrisoare să fie epitropĭ în toate celea: întăiŭ o hîrtie ce am dat-o feteĭ mele, dacă va sta la un loc cu [fratele eĭ] Ştefan Voevod, s'o ţie pe socoteala luĭ şi, dacă ea nu va voi să stea cu dînsul, să nu-ĭ dea eĭ nimica. Aşijderea, maı întăiŭ fiica mea şi ginerele mieŭ s'aŭ dus iarăşĭ de lîngă mine, fără voia mea: şi-aŭ scos hîrtie fără voia mea şi s'aŭ dus. Şi ceia ce aveau în mîna lor, de la Doamna mea, strînşĭ în treĭzecĭ de anĭ ce am stat laolaltă cu dînsa, şi, pe lîngă aceasta, şi 8.000 de galbenĭ roşiĭ, toate le-aŭ luat şi pe toate le-au împărţit cu fratele luĭ; şi, altele

mi le-aŭ adus înnapoĭ, însă cele maĭ multe aŭ rămas în mîna lor; şi eŭ li-am dat toată zestrea feteĭ mele: cincĭ poverĭ de aspri pentru o casă şi pentru o grădină, afară de zestrea eĭ, şi încă şi alte 2.000 de galbenĭ de aur, apoĭ şi alte 200.000 de aspri: o păreche de brăţare cu juvaiere scumpe. Acuma mărturisesc cu această hîrtie a mea, ca eĭ să nu aibă nicĭ o slujbă la casa mea şi la copilul mieŭ. Al doilea, şi Hatmanul Gheorghe, şi acela a plecat fără de voia mea, şi la nevoia mea n'a stat pe lîngă mine, şi s'a dus. Şi, dacă va veni pe urmă şi va spune că are să arăte scrisoarea mea, să nu i se ţie nicĭ într'o socoteală hîrtia nicĭ luĭ, precum nicĭ feteĭ mele, pentru că m'aŭ trădat şi n'aŭ stat pe lîngă mine, saŭ la strîmtorarea mea, precum nu se cade sa părăsească pe părintele lor în vreme de nevoie, eĭ pe carĭ îĭ pusesem să cîrmuiască casa mea. Ci acuma, în anul acesta 1594, copilul mieŭ să fie vrednic a stăpîni el însuşĭ toate cîte se întîmplă să le maĭ avem. Iarăşĭ mărturisesc acuma cu adevărat că toată averea ce-am putut să am, s'a cheltuit, după cum mărturiseşte şi o însemnare a mea, unde sînt scrise toate anume; şi, iarăşĭ, dacă şi am ceva astăzĭ, mult-puţin, orĭ în mînile copiluluĭ, orĭ în sineturĭ care sînt scrise pe numele mieŭ, acele toate sînt ale luĭ Ştefan Voevod, să ştiţĭ aceasta, pentru că el a fost Domn în Ţara Moldoveĭ, cînd i-a dat steagul Sultanul Murad, şi a ţinut Domnia

cincĭ anı, cum ştie toată lumea. Acuma mi am pus pecetea, şi-am scris această scrisoare cu mîna mea însăşĭ; să ştiţĭ aceasta.

Io Petru Voevod.

VII.

O scrisoare a luĭ Mihaĭ Viteazul către soliĭ săĭ la Praga (1600).

Bane Mihalceo şi tu Vistiar Stoico, dau-vă în ştire pentru omul cinstituluĭ Împărat cel trimes la noĭ. Noĭ de toate bine pre rînd am înţeles, şi, ce poruncă ne-aŭ trimes, noĭ încă am socotit cu credincioşiĭ noştri ce sînt pre lîngă noĭ, şi oamenĭ bătrînĭ ce sînt maĭ pricepuţĭ aicea, de ştiu de toate rîndurile, ce cum este pre într'alte ţărĭ, şi cum a fost tocmeala maĭ de înnainte vreme. Ce noĭ, cum a fost porunca Împăratuluĭ şi cum a fost scris în cărţile Mării Luĭ la noĭ, ce ni va fi pohta, noĭ să dăm în ştirea Împărăţieĭ luĭ de toate,— ce între aceia noĭ decĭ, ce ne-aŭ fost pohta, am scris tot în această carte ce-am trimes la dumneavoastră. Şi-am scos şi porunca Împăratuluĭ şi făgăduiala ce ne-aŭ fost trimes la noĭ, de o am trimes şi aceia la dumneavoastră. Ce veţĭ vedea porunca Împăratuluĭ şi făgăduiala cum ne-aŭ scris, şi veţĭ vedea şi pohta noastră ce-am pohtit de la cinstitul Împărat. Ce, de veţĭ fi făcut voĭ vre-o tocmeală cu Împăratul maĭ înnainte pînă va veni această poruncă, aceia la voĭ; iar voĭ să căutaţĭ pre

această pohtă ce am pohtit noĭ. Să [= dacă] va fi bine tocmeala ce aţĭ făcut într'un chip, voĭ să lăsaţĭ să fie cum aţĭ tocmit; iar, să vă va părea că este maĭ bună această tocmeală ce am trimes acum, şi pohtă ce-am pohtit, iar voĭ să mergeţĭ să grăiţı Împăratuluĭ, şi faceţĭ tocmeală pre această pohtă şi tocmeală ce-am trimes acum la voĭ.

Că, să va zice el Împăratul către voĭ că aţĭ tocmit voĭ şi aţĭ făcut tocmeală, iar voi aveţĭ cuvînt a-ĭ dare răspuns, de veţĭ zice: adevăr făcut-am tocmeală, ce dumneata aĭ trimes credinciosul Măriеĭ Tale de credinţă, şi cu această poruncă şi făgăduială a Împărăţieĭ Tale, iar dumnealuĭ au socotit, pre porunca Măriеĭ Tale, şi ne-aŭ scris să *grăim* Măriеĭ Tale ce e pohta Domnieĭ luĭ.

Ci tocmiţĭ pre această poruncă şi pohtă ce pohtim noĭ, să nu veţĭ *fi* tocmit voĭ altă tocmeală maĭ bună. Şi nevoiţĭ de pripiţĭ cum maĭ curînd, că este vremea aproape acuma, cum vedeţĭ şi dumneavoastră şi cum ştiţĭ, şi rîndul cum este încoace. Şi, în vreme ce veţĭ tocmi pre această tocmeală, voĭ cum maĭ curînd de olac să-mĭ trimeteţĭ omul, cu carte de olac, să-mĭ daţĭ în ştire Domnieĭ Mele. Şi am dat învăţătură şi luĭ Pandazi Logofăt: ce vă va spune şi din gură, aceia vă daŭ în ştire. *Şi fiţĭ sănătoşĭ.* Amin.

Scris Ghenarie 26 de zile, 1600.

(După Iorga, *Documente privitoare la Petru Şchiopul* şi la *Mihaĭ Viteazul,* în «Analele Academieĭ Romîne», XX, p. 476.)

VIII.

Testamentul luĭ Radu-Vodă Şerban (1620).

În numele Tatăluĭ şi al Fiuluĭ şi al Duhuluĭ sfînt, sfinţeĭ şi neîmpărţiteĭ Troiţe, amin. Eu Radul Voevod, nepotul luĭ Basarabŭ Voevod, carele am fost Domn Ţăriĭ-Rumăneştĭ, daŭ a şti tuturor cu această carte a mea şi mărturisesc şi las cum, la vremea de apoĭ a mîne-mea, Dumnezeu o ierte, Doamneĭ Marieĭ, aŭ lăsat cu gura dumniaieĭ, toate moşiile, cîte sînt din spre parte dumniaieĭ şi din spre a părinţilor Dumniaieĭ, nepoată-sa şi fetiĭ noastre Ancăĭ, iar, după moartea sa, de ne-ar dărui Dumnezeu nouă şi altă fată de cununie dreaptă, — ca să fie pre toate aceste maĭ sus zise surorĭ amîndouă. Decĭ, tîmplîndu-mi-se şi mie a intrare pre calea a toată lumea şi-a trecerea din această viaţă în ceialaltă, nu am vrut să trec porunca maı sus zis părinteluĭ mieŭ, — că nicĭ mi s'a căzut din cuvîntul dumniaieĭ a ieşi. Las şi eŭ ca pre acele zise maĭ sus moşíí, Anca şi Elina, carea în vreme de bătrîneţe ne-aŭ dăruit Dumnezeŭ din cununie dreaptă, ca să fie amîndouă surorĭ. Însă cu această tocmeală, că, pănă unde va fi Doamnă-mea şi soţul mieŭ Doamna Elina vie, să le biruiască ea şi să se hrănească dintre aceste moşiĭ, iar, după moartea Doamneĭ mele, să fie cum a lăsat mumă-mea, Dumnezeŭ o ierte, şi cum am lăsat şi eŭ. Şi aşa tocmesc şi las cu blestem ca

această tocmeală să fie neschimbătoare, carea o am întărit cu pecetea mea. Iar cine o va strica această tocmeală, să fie blestemat de 318 *părinţi*, şi să lăcuiască cu Iuda şi cu Arie. Şi mărturiĭ încă am pus, ceştĭ mai jos scrişĭ: Dionisie Paliolog, Mitropolitul de la Tîrnov, şi jupînul Ţejar Gal din Beciu, şi jupînul Regheni Ianăş din Sibiĭ, şi jupînul Rorăr doctorul din Becĭ, şi Dragomir Postelnicul, şi Radul Postelnicul, şi Seman Postelnicul. Scris în Beciu, *luna* Fevruarie în 28 de zile, *anul 7128, iar de la Naşterea Domnuluĭ nostru Isus Christos 1620.*

(Din Iorga, *Socotelele Sibiiuluĭ*, în «Analele Academieĭ Române», XX, p. 20—1.)

IX.

Testamentul mameĭ luĭ Mihaĭ Viteazul (8 Novembre 1602).

In numele Tatăluĭ şi al Fiuluĭ şi al Duhuluĭ Sfînt. Amin. Eu roaba Domnuluĭ Isus Hristos, călugăriţa Teofana, muma răposatuluĭ Mihail Voevoda din Ţara-Românească, vieţuit-am viaţa aceştiĭ lumĭ deşartă, cum zice şi *prea-înţeleptul* Solomon, deşarta deşartelor şi de toată deşarta şi înşelătoare şi furătoare de suflete, şi am petrecut lumeşte destul în tot chipul în viaţa mea, pănă ajunş şi la neputinţa bătrîneţelor mele şi la slăbiciunea mea, în sfînta mănăstire în Cozia,

la lăcuita *Sfintei* Troiţe şi la răpausul răposatuluĭ Mirceĭ Voevoda, şi trăiiŭ de ajunş de luaiu şi sfîntul cin călugăresc, derept plîngerea păcatelor mele. Aciiş mă ajunse şi vestea de sfîrşirea zilelor drag fiuluĭ mieu Mihail Voevod şi de sărăcia Doamnă sa şi a coconilor Domnieĭ luĭ prin ţerile străine. Fuiu de plîngere şi de suspine ziua şi noaptea. Dup' aceaia cu vrearea şi cu ajutorul Domnuluĭ din cer şi cu rugăciunea cinstiţilor pă părinţĭ în zi şi noapte, şi plîngerea mea şi suspinele sarăcieĭ lor de ţerile străine, doară Sfinţia Luĭ din naltul Cerului au auzit, şi s'aŭ milostivit de i-aŭ scos din ţerile străine în ţara de moştenie, şi maĭ vîrtos aŭ cugetat la sfînta mănăstire în Cozia, pentru bătrîna şi jalnica lor maică. Şi, dacă se adunară uniĭ cu alţiĭ, mare plîngere şi suspine fu întru eĭ, de jalea fiu-său Mihail-Vodă, şi pentru patima lor ce-aŭ păţit prin ţerile străine Doamna Stanca şi fiu-său Ion Nicola-Vodă şi fiesa Doamna Florica. Fu după aceia întrebare întru ele, cine cum au petrecut. Grăi Doamna Stanca: «cum am păţit noĭ, maică, să nu pată nime de ruda noastră». Dară Molitva Ta, maică, cum aĭ petrecut? Maica zise: «cu mult foc, de moartea fiu-mieu şi de jalea Domniilor Voastre....»

(Urmează o danie către mănăstirea Cozia, unde a fost îngrijită bine bătrîna; Onciul, în *Convorbirile literare*, an. 1901, p. 716-17.)

X.

Scrisoarea boierilor luĭ Radu Şerban pribeag către Domnul lor (1614).

Prea milostive Doamne, să fi dumneata sănatos. Rugămu-ne Domnieĭ Tale ca Domnuluĭ nostru cela milostivul. Pentru care lucrurĭ ştiĭ dumneata, cînd ne-am despărţit de dumneata, în ce credinţă ne-aı lasat, în aceia sînt şi pănă acum, şi de cîteva orĭ am trimes de am dat în ştire dumitale, şi cu mare frică, ca să nu pierdem capetele de acest Domn turc [Radu Mıhnea]. Şi dumneata pănă acum nicĭ-un lucru adeverit nu ni trimiţı, ce numaĭ nădejde. Ce noĭ într'această nădejde cădem la lucrurĭ foarte grele, că întăiŭ în ţara noastră acum strigă hogea, că-şĭ ţine acest Domn fraţiĭ şi surorile în casă cu el şi sînt Turcĭ. Şi robiĭ carıı au scăpat de prin catarge şi de printr'alte robiĭ, măcar de la Mihaĭ Voda, Domnul cine este în ţară, el ĭĭ dă Turcilor, şi alte multe nevoĭ care nu le-am scris. Acum înţelegem că are Turcul gînd să puie în ţara noastră Paşă, aşijderea şi în ţerile ce sînt vecine cu noĭ. Decĭ, dacă vom cădea noĭ la aceia să rămíie în ţaıa noastră Paşă şi mănăstirile şi bisericile noastre să fie meceturı Turcilor şi coconiĭ noştriĭ să-ĭ facă ienicerĭ şi fetele noastre să le iea Turciĭ lor muierĭ, cum fac într'alte ţerĭ ce sînt supuse lor, decı noĭ, din zilele luĭ Mihaı-Vodă, de cînd ne-am supus şi ne-am jurat creştinilor, pentru aceia ne-am jurat şi

ne-am supus noĭ supt Împăratul creştinesc, ca să nu cădem noĭ la un lucru ca acesta. Drept aceia am tărpit *(sic)* noĭ marĭ cheltuiele şi robiĭ şi arsurĭ şi sînge vărsat pentru creştinĭ, ca să avem căutare la nevoia noastră. Ce mult ne mirăm, aŭ dumneata nu facĭ ştire Împăratuluĭ de nevoile noastre? Ce, de este vina din dumneata că nu facĭ în ştire Împăratuluĭ să ne caute la nevoile noastre, Dumnezeŭ îţĭ va fi platnic, cum te-aĭ jurat cu noĭ. Ce trebuieşte dumneata plecat şi cu lacrămĭ de la noĭ să aducĭ aminte Împăratuluĭ nostru. Noĭ că, măcar să [= dacă] n'am fi noĭ avut nicĭ-o tocmeală cu creştiniĭ şi acum a striga mila Împărăţieĭ Sale, încă s'ar cădea să ne caute, fiind noĭ creştinĭ,— ca să nu rămînem păgînĭ. Căcĭ inima noastră nu se poate suferi cu păgîniĭ. Căcĭ şi an, cînd am venit cu Turciĭ asupra luĭ Bătur [Báthory, Gabriel], şi atunce numaĭ ce aşteptam să auzim de dumneata şi de ceva oaste creştinească; noĭ ne grijisem ca să fim vrăjmaşiĭ lor ceĭ maĭ marĭ, cum am făcut ştire dumitale. Ce ne rugăm dumitale, dă în ştire Împărăţieĭ Sale, că acum este vreme bună, şi sîntem toţĭ gata a sluji Împărăţieĭ Sale, şi dumitale, cum verĭ înţelege dumneata şi de la Logofătul Oancea. Măcar să [= de] nu ne-am împreunat noĭ cu Logofătul, iar, dac' a venit sluga Logofătuluĭ, toate pe rînd i-am făcut în ştire cu omul nostru, cum staŭ lucrurile de încoace. Care nu sîntem noĭ îndoiţĭ că nu vor veni în ştire dumitale. Ce ne rugăm să

fie cu taină acest lucru. Că, de s'ar înțelege, toțĭ ni-am pierde capetele. Să fiĭ dumneata sănătos, amin. *Scris April, 29 de zile.*

† Noĭ toțĭ boieriĭ din țară, şi de la slujitorĭ, plecat ne închinăm dumitale.

(Iorga, în *Conv. literare*, an. 1900, pp. 272-3.)

XI.

Scrisoarea luĭ Gheorghe Ştefan către principele ardelean Gheorghe Rákóczy al II-lea (1657).

† Luminate şi cinstite Craiŭ şi nouă de bine făcător, milostivul Dumnezeŭ să te cruțe pre Măria Ta cu bună pace şi sănătate, împreună cu tot binele, întru mulțĭ anĭ.

Cinstita cartea Măriei Tale dintru mîna cestuĭ poşt al Măriei Tale cu cinste o am priimit, ş'am cetit cu drag, ş'am dat laudă milostivuluĭ Dumnezeŭ, înțelegînd de bună sănătatea Măriei Tale. De cîte ni scriĭ Măriia Ta, pre amăruntul înțeles-am. Pentru rîndul Tătarilor, adevărat este cum zicĭ Măria Ta. Iară pentr'acela lucru, — precum am şi maĭ scris Măriei Tale că eĭ ni sînt păgînĭ sintce [= pentru că] eĭ, unde ieaŭ astăzĭ un ban, mîne cer zece banĭ —, aşa şi acolea eĭ are vrea a îngloti obiceaiŭ. Iar avem nădejde pre Dumnezeŭ, după răspunsul ce li-aĭ răspuns Măria Ta, să întoarcă obrazul într'alt chip, să maĭ lase dintr'a lor. Or vedea şi eĭ că sînt şi alțiĭ oamenĭ, că eĭ,

unde li sluji norocul în Țara Leșască, după cum a fost voia luĭ Dumnedzeŭ, eĭ socotesc că or supune toată lumea și gîndesc că alțiĭ în lume nu-s oamenĭ, ce-s numaĭ eĭ oamenĭ. Iară Măria Ta foarte aĭ răspuns bine, să cunoască că nu-ĭ lumea numaĭ cu dînșiĭ. Iară pentru Ciogolea, pentr' aceia și noĭ am socotit că el se are în prieteșug cu dînșiĭ; ce oarece din lucrul lor, tot va adeveri Ciogolea. Pentru rîndul lucruluĭ de spre Țarigrad, de pomenirea mazilieĭ, semnezĭ Măria Ta cum să fie sănătate și să fim într'un bun gînd, și cuvîntuluĭ nostru să-ĭ fim marturĭ, și jurămîntuluĭ să-ĭ fim plinitorĭ. Pentru datorie, să plinim și să nu purtăm pre Măria Ta cu cuvinte, căcĭ este MărieĭTale cu scandală. De care lucru mă mir ce oiŭ maĭ zice către Măria Ta, neavînd credință eŭ către Măria Ta. Iară, să nu hiŭ creștin, ce să hiŭ Jidov, și de legea mea să hiŭ scăpat și la ziua cea de săvîrșit, unde ni este a răspunde toțĭ, cineșĭ după lucrul săŭ, și n'a hi fățărie, acolo să him cu Iuda cel vînzător Domnuluĭ săŭ, carele știm că locul luĭ va fi cu ceĭ mulțĭ răĭ, și să nu ne aflăm la locul cel cu bune răspunsurĭ, și să nu auzim blagoslovenia luĭ Dumnezeŭ, carea toțĭ creștiniĭ spre-acea nădăjduiesc să o auză și să o și vază, de nu mi-ĭ atîta inimă rea cît nu pociŭ nice odihni, nice a mînca cu folos; și, de aș avea prilej, și n'aș plăti de istov a Măriei Tale datorie, cît maĭ de

sîrg, ca să nu hiŭ auzit atîta ponos de la Măria Ta, carele nice la o sănătate nu mă aduce. Că, de aş avea zece banĭ în casa mea, trimite-i-aş şi aceia tot spre istov de datoria aceia; carea doar Măria Ta socoteştĭ că eŭ din cîinia mea şi din fără-de-omenia mea pestesc şi întărziez Măriei Tale, de nu plătesc. Eŭ necum spre ce aş maĭ arăta către Măria Ta cu alt jurămînt ceva, ce, cum arătăm maĭ sus, tot aşa zicem; ce nevoia noastră vedem că nu se crede înnaintea Măriei Tale. Ce doar n'am hi nice noĭ cu obraz de marmure saŭ de hier, — că pre un hier saŭ pre un marmure cu atîta gloată de atinsăturĭ s'are hi sfredelit, dară inima noastră în ce chip n'are hi vătămată de atîta ponos? Ce numaĭ pentru mare nevoie şi lipsă ce ni este, şi la Măria Ta n'avem credinţă, — pentr'aceia sîntem obiduiţĭ; iară obrazul mieŭ s'a făcut maĭ gros decît pămîntul de atîta supărare. Ce, preste scurtă vreme, tot om nevoi şi om face cum om putea, şi om plăti şi Măriei Tale. Pare-ni că dintru cuvînt ce-am avut la Măria Ta şi într'alte părţĭ, unde ni-am dat cuvîntul, nu ni-am scăpat. Iară numaĭ de este ponosul Măriei Tale, şi ne afli Măria Ta scăpaţĭ din cuvînt, numaĭ pentru aceştĭ banĭ, socoteşte-ne Măria Ta nevoia şi greul, căce n'avem, — că n'am hi nice noĭ bucuroşĭ a hi în toate zilele înfruntaţĭ şi preobrăziţĭ, că ni s'a făcut greŭ la inimă; ce n'avem ce

face, pentru multă nevoie. Iară volnic eştĭ Măria Ta a zice cum a hi voia Măriei Tale, că ni eştĭ Măria Ta maĭ ales. Ce pentru nevoie caută-ni a auzi toate. Pentru rîndul duşmanuluĭ, scrisuni-aŭ şi boiariĭ noştri; iară pentr'acela lucru să ştiĭ Măria Ta că, pánă nu se va surupa, nu va putea hi odihnă nouă. Ce iată cum îmblă lucrul luĭ: acmu ni se pare oborîrea luĭ, maĭ apoĭ iară se scoală. Ce şi lăsat-am de n'am vrut să maĭ facem cheltuială după cel rînd d'intăiŭ. Acmù iarăşĭ vedem că Turciĭ aŭ început a îndemna spre acel lucru, precum ştiĭ Măria Ta. Decĭ şi noĭ am dat învăţătură boiarilor noştri, de vreme ce veţĭ vedea că vine lucrul să să facă acea treabă de istov, să nu hie amăgiturĭ, ce, numaĭ dacă or vedea treaba istovită, atuncea, pentru baniĭ ce s'aŭ juruit, să facă cum or putea, să iea cu camătă, să se plătească de asupra ţeriĭ, că banĭ să trimitem, nu avem. Pentru ceĭ vo[i]nicĭ de cariĭ a cercetat Radul Aslîŭ, unul aŭ fost mărs cu boiariĭ acolo la Măria Ta, iară unul a fost aicea; ce cu dreptul am fost scris Măriei Tale pentru să nù se îndoiască şi alţiĭ. Pentru rîndul caluluĭ, zicĭ Măria Ta că nu pofteştĭ Măria Ta acel giugan, ce pofteştĭ unul alb carele aŭ spus Măriei Tale Voina că aŭ fost stînd al doile cal, şi 'ncă să fie zis că 'ntr'un rînd aŭ mărs în grajd şi l-aŭ văzut, iară al doilea rînd l-aŭ fost ascuns. Ce, să nu hiŭ creştin, ce să hiŭ proclet, de am dat în lă-

turĭ vr'unul din caĭ, iară aşa cum zice Căpitan-Paşa nu am: am un cal, Cadîr-Aga, alb, carele încă la Suceavă mi l-aŭ dăruit, — carele Măria Ta ar şti. Şi eŭ zăŭ numaĭ doĭ caĭ am avut acmù, de încălecam eŭ pre dînşiĭ: acel alb, Cadîr-Aga, şi cel sur-alb, moldovenesc, de la Comisul, ce l-am trimis Măriei Tale. Ce acmù numaĭ cu acesta am rămas de treaba mea: am caĭ cîţĭva în grajd, ce numaĭ nu mi-s de treaba mea.

Gheorghe Ştefan-Vodă.

(Din Iorga, *Studiĭ şi doc.*, IV, pp. 51—4.)

XII.

O scrisoare a luĭ Vasile Lupu (1654).

† Io Vasilie Voivod scriem la fratele nostru, la Gheorghie ce a fost Hatman, multă sănătate. Alta, de veĭ vrea să [în]trebĭ de noĭ, cu ajutorul luĭ Dumnezeŭ ne aflăm cu sănătate şi în pace. Venit-am şi noĭ cărăm *(sic)* în Ţarigrad, în 11 zile a luĭ Iunie, şi cu ajutorul luĭ Dumnezeŭ şi cu ruga Precisteĭ, Măria Sa Vezirul foarte ne-aŭ primit cu bine, şi a doua zi ne-aŭ împreunat cu cinstitul Împărat. Şi ne-aŭ zis cinstitul Împărat să şedem aice la Şepte-Turnurĭ, unde se chiamă, şi şedem acum. Iară cu mila luĭ Dumnezeŭ de la toţĭ prieteniĭ avem socotinţă *[criptograme]*. Dar să nu facĭ voie rea, c'am grăit cu capichehaialele Măriei Sale Craiuluĭ şi

cu dumnealuĭ Elți-Hasan-Pașa și cu dumnealuĭ Dzulficar-Aga, carele este dragomanul Măriei Sale Craiuluĭ, ca să scrie cărțĭ la Măria Sa Craiŭ, pentru dumneata, și am scris și eŭ la Măria Sa Craiŭ, ca să te slobozească, că nu eștĭ nice-un vinovat: decĭ pare că Măria Sa Craiŭ te va slobozi. Dece vin' în Țara Muntenească, la dumnealuĭ la Costantin-Vodă, că dumnealuĭ ni este ca un fiŭ; dece, de acolo veĭ veni cu oamenĭ de-a dumisale aice în Țarigradu. Dece Dumnezeŭ este bun. Ți aș scrie și de altele ce s'aŭ lucrat; ce știŭ că le veĭ ști. Ce n'am ce-țĭ scrie; numaĭ Măria Sa Hanul a trimis pre un Agă cu noĭ aice la Împărăție, și a scris foarte bine pentru noĭ. Dece avem nădejde de pre mila luĭ Dumnezeŭ, să nu ne lase de tot, ce să-șĭ aducă aminte de noĭ. Atîta scriŭ, și Dumnezeŭ să te scoață, iară să ne vedem unul cu altul, căce pentru păcatele noastre ne-a certat Dumnezeŭ. Dece numaĭ să-ĭ mulțămim și să ne rugăm Sfinției Sale, — că nu ne va lăsa. Și hiĭ sănătos. Scris din Țarigrad, Iunie 20 zile.

Io Vasilie Voevoda.

La iubit fratele nostru Gheorghe, ce a fost Hatman, să se dea cu cinste, întru mînile dumisale.

(Din Iorga, *Studiĭ și doc.*, V, pp. 30-1, No. XL.)

XIII.

O scrisoare a luĭ Constantin-Vodă Brîncoveanul (1712).

Io Costandin Voevod, cu mila luĭ Dumnezeŭ Domn al Țeriĭ-Româneștĭ.

Boiaruluĭ Domnieĭ Mele Costandin Buzescu, sănătate. Cartea, ce aĭ trimis aŭ venit, și, ce scriĭ, am înțeles. Pentru bir ce ni scriĭ, că-țĭ este cu greŭ, și te rogĭ să te maĭ ușurăm cevașĭ, de aceasta ni se pare că pe aceștĭ douăzecĭ de galbenĭ eștĭ cu nepotu-tăŭ Costandin. Însă, de se va putea, tot te vom maĭ ușura. Pentru niște Țiganĭ de la Mihaĭ Postelnicul Corbeanul, ce scriĭ, am înțeles. De care lucru dumneata zicĭ că sînt aĭ dumitale, Mihaĭ Postelnicul zice că sînt aĭ luĭ. Ce noĭ prin scrisorĭ, nefiind de față, nu putem isprăvi; făr de cît, dînd Dumnezeŭ să te maĭ scolĭ cevașĭ, veĭ veni într'acoace, și-țĭ veĭ isprăvi. Ce, de vor fi aĭ dumitale, ți-ĭ veĭ lua, iar, de vor fi aĭ luĭ, și-ĭ va ținea. Numaĭ ni pare răŭ de dumneata căcĭ ne scriĭ că eștĭ tot slab și neputincios. Ci, dînd Dumnezeŭ să te maĭ scolĭ cevașĭ, să cam viĭ într'acoace, — că n'aĭ venit de mult. Aceasta, și fiĭ sănătos. *Maiŭ, 11 zile, anul 7220 [1712].*

Boiaruluĭ Domnieĭ Mele Costandin Buzescul, cu sănătate să se dea.

(Iorga, *Studiĭ și doc.*, V, p. 311, nº 73; cu facsimile.)

TABLA CUPRINSULUĬ

ANEXE

Prețul Leĭ 2,50